

**Vrije Universiteit Brussel (VUB)
Faculteit van de Economische, Sociale en Politieke
Wetenschappen en Solvay Business School**

**De invloed van de vrijmetselarij op het
maatschappelijke bestel. Een Belgische
Case-study: de Gemengde Obediëntie
“Le Droit Humain” en de
emancipatiestrijd van de vrouw in de
jaren 1960-‘70**

**Eindverhandeling ingediend tot het behalen van de graad
van Licentiaat in de Politieke Wetenschappen.**

Eline Severs

**Promotor: Prof. Dr. P. Stouthuysen
Academiejaar: 2005-2006**

**Vrije Universiteit Brussel (VUB)
Faculteit van de Economische, Sociale en Politieke
Wetenschappen en Solvay Business School**

**De invloed van de vrijmetselarij op het
maatschappelijke bestel. Een Belgische
Case-study: de Gemengde Obediëntie
“Le Droit Humain” en de
emancipatiestrijd van de vrouw in de
jaren 1960-'70.**

**Eindverhandeling ingediend tot het behalen van de graad
van Licentiaat in de Politieke Wetenschappen.**

Eline Severs

**Promotor: Prof. Dr. P. Stouthuysen
Academiejaar: 2005-2006**

Deze thesis had niet tot stand kunnen komen zonder de hulp van verschillende personen.

In een eerste instantie denk ik hierbij aan Michel Huysseune en Petra Meier, die ik beiden wens te bedanken voor hun advies bij de structurering en vormgeving van deze thesis.

In een tweede instantie wens ik ook de mensen van het "Archief en Museum van de Socialistische ArbeidersBeweging" (AMSAB) in Gent, de mensen van het "Institut d'Etudes des religions et de la laïcité" (ULB), en Frank Langenaken, medewerker bij het CEDOM, informatiecentrum van het Grootoosten van België, te bedanken.

Mijn erkentelijkheid gaat ook uit naar de verschillende mensen, die ik binnen de context van deze thesis heb gesproken. In het bijzonder denk ik hierbij aan de leden van "Le Droit Humain" zonder wiens hulp deze thesis niet tot stand had kunnen komen.

Ten slotte wens ik ook mijn naaste omgeving te bedanken voor hun geduld en begrip tijdens dit thesisjaar.

Inhoudstafel :

1) Inleiding:	9
2) Politieke invloed van de maçonnieke wereld in België :	14
<u>2.1. : Van opgelegde politieke neutraliteit naar vrijmetselarij als politieke actor:</u>	-
<u>2.2. : Distantie ten aanzien van de politieke wereld sinds 1884:</u>	19
<u>2.3. : De impact van de twee Wereldoorlogen:</u>	20
<u>2.4. : Hedendaagse standpunten van vrijmetselaars over de politieke macht van de maçonnerie:</u>	22
<u>2.5. : Mogelijke gebieden van politieke beïnvloeding:</u>	24
3) Vrouwen in de vrijmetselarij:	29
<u>3.1. : Waarom werden vrouwen uitgesloten van de vrijmetselarij?:</u>	
<u>3.1.1. : De begindagen van de vrijmetselarij:</u>	
<u>3.1.2. : Het ontstaan van salons en para-maçonnieke activiteiten op het Europese Continent in de 18^e eeuw:</u>	31
<u>3.1.3. : Het ontstaan van de adoptieloges:</u>	34
<u>3.1.4. : De cultus van de huiselijkheid (eind 18^e eeuw -begin 19^e eeuw):</u>	39
<u>3.2. : Eerste feministische golf (19^e eeuw):</u>	42
<u>3.2.1. : Van Franse Revolutie (1789) tot 'la femme universitaire':</u>	
<u>3.2.2. : Midden 19^e eeuw : Initiatief van individuele vrijmetselaars :</u>	44
<u>3.2.3. : Ontwikkeling van strict vrouwelijke loges:</u>	47
4) De gemengde Orde : 'L' Ordre Maçonique Mixte International Le Droit Humain':	49
<u>4.1. : Evolutie van 'Le Droit Humain':</u>	
<u>4.2. : Het ontstaan en de evolutie van 'Le Droit Humain' in België:</u>	51
<u>4.3. : Internationale erkenning:</u>	55
<u>4.4. : Maria Deraismes (1828-1894):</u>	60
5) Het sociale engagement van de vrijmetselarij:	64
<u>5.1. : Onderscheid Reguliere en Irreguliere Vrijmetselarij:</u>	
<u>5.2. : Belgische masculiene vrijmetselarij en de vrouwelijke problematieken tijdens de Eerste Feministische Beweging:</u>	66

<u>5.3. : De gemengde Obediëntie “Le Droit Humain” en de eerste feministische golf:</u>	68
<u>5.3.1. : Het engagement van de Franse leden van “Le Droit Humain”:</u>	69
<u>5.3.2. : Feministische beweging in België in de 19^e eeuw en banden met “Le Droit Humain”:</u>	72
<u>5.4. : Constitutionele principes van “Le Droit Humain” en de externalisatie ervan:</u>	76
<u>6) De Belgische federatie van “Le Droit Humain” en de vrouwen-emancipatie in de 20ste eeuw:</u>	80
<u>6.1. : Aanloop van de jaren 1960-'70: interne debatten en jaarvragen:</u>	
<u>6.2. : Rekrutering van leden en banden met de feministische beweging:</u>	84
<u>6.3. : De strijd om de politieke en juridische gelijkheid van de vrouw:</u>	89
<u>6.4. : De vrouw en de arbeidsmarkt:</u>	93
<u>6.4.1. : Vroege bezorgdheid voor de vrouw en de arbeidsmarkt:</u>	
<u>6.4.2. : De jaren 1960-'70 en de oprichting van het comité: “Gelijk Werk, Gelijk Loon”:</u>	98__
<u>6.4.3. : Besluit bij de acties rond de economische gelijkberechtiging van de vrouw:</u>	105
<u>6.5. : De depenalisering van contraceptiva en abortus:</u>	106
<u>6.5.1. : Evolutie binnen het denken van de Belgische Federatie van Le Droit Humain:</u>	
<u>6.5.2. : Acties van leden “Le Droit Humain” in de samenleving:</u>	110
<u>6.5.2.1. : De oprichting van “La Famille Heureuse” en de legalisering van contraceptiva:</u>	
<u>6.5.2.2. : De depenaliseringsstrijd van abortus:</u>	117__
<u>6.5.3. : Besluit rond de acties van de leden van “Le Droit Humain” in de depenaliseringsstrijd van contraceptiva en abortus:</u>	126
<u>7) Besluit:</u>	128
<u>8) Bibliografie:</u>	136
<u>8.1. : Primaire literatuur:</u>	
<u>8.2. : Secundaire Literatuur:</u>	
<u>8.3. : Geraadpleegde internetbronnen:</u>	141
<u>8.4. : Gesprekken met Bevoorrechte getuigen:</u>	142
<u>9) Bijlages:</u>	143

9.1. : Bijlage 1: Gemengdheid van de Belgische Federatie “Le Droit Humain”:

9.2. : Bijlage 2: Pamflet van “Gelijk Werk, Gelijk Loon”:

144

1. Inleiding:

Van bij de aanvang van de vrijmetselarij hebben er steeds zowel voor- als tegenstanders van de gesloten broederschappen bestaan. Het idee dat mannen in een selecte kring zaken van wereldlijk belang bespraken, wekte namelijk zowel respect als argwaan op. Het gesloten en selecte karakter van de vrijmetselarij, haar geheimen, roemrijke figuren, symbolen en rituelen zorgden ervoor dat de maçonnieke wereld doorheen zijn geschiedenis het onderwerp is geweest van tal van discussies en speculaties. De vrijmetselarij werd dan ook al snel verdacht van ongewenste politieke beïnvloeding. De loges werden hierbij gezien als sociale knooppunten waar contacten werden uitgewisseld tussen de meest prominenten van het land, waar ambten onder elkaar werden verdeeld en politieke onderhandelingen plaatsvonden. Machtige figuren werden er in deze theorieën steeds van beschuldigd achter de tempelpoorten het lot van de bevolking te bedisselen.

Binnen deze thesis wens ik een blik te werpen op de van oudsher vermeende politieke invloed van de vrijmetselarij en poog ik te achterhalen in welke mate deze als reëel dient te worden gezien. Meer specifiek gaat mijn aandacht hierbij uit naar een merkwaardig fenomeen binnen de vrijmetselarij, namelijk de vrouwelijke aanwezigheid. Eind 19^e eeuw ontstond er binnen de masculiene wereld, die de vrijmetselarij vormt, namelijk een Gemengde Obediëntie, "Le Droit Humain". Hoewel vrouwen in de 19^e eeuw geen politieke ambten vervulden en deze Obediëntie als iets geheel apolitieks kan worden gezien, verwortelde deze zich van bij haar aanvang met de Eerste Feministische Beweging. De Obediëntie werd dan ook opgericht onder impuls van feministische vrijmetselaars en telde onder haar oorspronkelijke leden tal van toonaangevende feministes. Zonder een directe politieke invloed te hebben uitgeoefend, had de Obediëntie, doorheen de acties van haar leden, dan ook een zekere invloed op het maatschappelijk bestel. Deze acties waren namelijk allen gericht op de ondersteuning van de emancipatie van de vrouw.

Binnen deze thesis poog ik het verband tussen "Le Droit Humain" en de eerste Feministische Golf te analyseren en kijk ik naar de mate waarin er wederzijds versterkende processen plaatsvonden tussen beide. Maar meer nog poog ik na te gaan hoe en tot op welke hoogte de leden van "Le Droit Humain" zich ook in de 20ste eeuw verbonden aan de Feministische Beweging en in welke mate hun acties een impact hadden op het maatschappelijk bestel in de jaren 1960-'70.

Hoewel "Le Droit Humain" in Frankrijk ontstond, gaat de aandacht binnen deze thesis voornamelijk uit naar de Belgische situatie. Ondanks een zekere centralisering binnen de

internationale structuur van “Le Droit Humain” bestaat er namelijk een grote verscheidenheid tussen de verschillende nationale federaties en is het veeleer moeilijk om veralgemenende uitspraken te doen over de hele “Ordre Maçonique Mixte International Le Droit Humain”. Omdat de Belgische Federatie echter historisch gezien in nauw contact stond met de Franse Federatie, zal ik soms ook verwijzen naar de situatie in Frankrijk.

Hoewel er een historische schets vereist is voor een goed begrip van het karakter van “Le Droit Humain” gaat de aandacht specifiek uit naar de Tweede Feministische Golf. Deze historische beperking wordt niet enkel bepaald door de geringe recente informatie die er over “Le Droit Humain” beschikbaar is, maar wordt ook ingegeven door andere redenen. In een eerste instantie door het feit dat er binnen “Le Droit Humain” zelf de idee leeft dat de maçonnieke aandacht voor vrouwelijke maatschappelijke thema’s sterk is afgenomen ten aanzien van de jaren 1960-’70. Zo stelde André Nataf, vrijmetselaar en gekend maçonniek auteur: *‘Au début du siècle, les franc-maçons discutaient déjà de la construction de l’Education nationale, du Crédit Agricole, de la réforme des colonies, du statut des fonctionnaires. Plus tard, ils ont contribué aux congés payés, à la semaine des quarante heures, etcetera. Dans les années 1970, les ateliers se sont situés à l’avant-garde en débattant de la contraception, de l’IVG, du droit des femmes, de l’aide au tiers monde, etc. Mais la société les rattrape désormais sur le terrain-là. Les loges ne sont plus les foyers de réflexion qui irradiant tout le pays. Tout se médiatise, et la culture déserte la société, s’uniformise et perd ainsi sa créativité.’* (Benchetrit & Louart, 1994 : 251-252).

Marc Grosjean, historicus en militant syndicalist, die tussen 1990 en 1997 Grootmeester was van de “Obédience Mixte Internationale Le Droit Humain” bevestigde dat “Le Droit Humain” in het verleden al tal van directe acties heeft ondernomen en een belangrijke invloed heeft uitgeoefend, maar stelt dat er zich sedert de jaren 1960-’70 een sociale en morele vooruitgang van de vrouw heeft voltrokken, waardoor er minder nood is aan een dominant feminisme. Dit heeft “Le Droit Humain”, volgens Grosjean, toegelaten zich toe te spitsen op nieuwe morele en sociale problematieken zoals bijvoorbeeld, armoedebestrijding, racisme en wereldvrede (Benchetrit & Louart, 1994: 219-220).

Hoewel er momenteel voorzichtig sprake is van een “Derde Feministische golf”, die zich enerzijds toespitst op de verderzetting van de strijd voor een gelijke beloning voor gelijk werk en zich anderzijds focust op de migrantenvrouwen, worden we door de verworvenheden van de vrouw tijdens de Tweede Feministische Golf duidelijk geconfronteerd met een minder strijdlustig feminisme. Uit het voorbeschrevene blijkt ook dat dit zich niet enkel weerspiegelt

in de samenleving, maar ook binnen “Le Droit Humain”. Het is dus meer dan waarschijnlijk dat de invloed van de Obediëntie en haar leden het grootst was in de jaren 1960-'70.

Hiernaast heb ik me echter ook omwille van de moeilijkheid van het studieobject specifiek toegelegd op de jaren 1960-'70. Door het gesloten karakter van de vrijmetselarij en haar grote terughoudendheid om de interne werking bloot te geven, is het dan ook eerder moeilijk informatie te verzamelen met betrekking tot de huidige periode. Over de jaren 1960-'70 werd door de Belgische Federatie echter zelf al gepubliceerd, waardoor er al een grotere openheid rond deze periode bestaat.

Algemeen wordt de 19^e eeuw aangeduid als de periode waarin de eerste feministische beweging plaatsvond en de jaren 1960-'70 als de periode waarin de tweede feministische golf zich manifesteerde. Hoewel de eerste helft van de 20ste eeuw gekenmerkt werd door verwoestende oorlogen en de feministische beweging in België hierdoor werd bevroren, vonden vele vrouweneisen uit de jaren 1960-'70 echter hun wortels in deze periode. Daarom zal ik binnen deze thesis ook de activiteiten van de leden van de Belgische Federatie in het begin van de 20ste eeuw bespreken.

“Le Droit Humain” kwam in deze periode in België tot stand dankzij een vruchtbare wisselwerking tussen de oorspronkelijke Franse leden van “Le Droit Humain”, de vrijmetselaars van het Grootoosten van België en de feministische beweging in België. Deze oorspronkelijk sterke vervlechting met de feministische beweging vormt de basis voor de aanname dat “Le Droit Humain” in België zich ook in de jaren 1960-'70 actief inschakelde in de emancipatiestrijd van de vrouw. Binnen deze thesis is het echter niet de bedoeling onweerlegbare connecties tussen de vrijmetselarij en het politieke bestel bloot te leggen. Het is slechts een poging om na te gaan in welke mate een vereniging als “Le Droit Humain”, die van bij haar aanvang de gelijkheid tussen man en vrouw predikte, een invloed heeft gehad op de vrouwenbewegingen in de jaren 1960-'70 en een aandeel heeft gehad in de druk, die deze bewegingen uitoefenden op de politiek.

Binnen dit onderzoek heb ik gebruik gemaakt van primaire bronnen, waaronder literatuur, uitgegeven door de Belgische Federatie van “Le Droit Humain” en de archieven van “Gelijk Werk, Gelijk Loon” bij het “Archief en Museum van de Socialistische ArbeidersBeweging” (AMSAB). In een tweede instantie heb ik ook gebruik gemaakt van secundaire bronnen en diverse internetbronnen over de feministische beweging, over “Le Droit Humain” en over de vrijmetselarij en haar politieke invloed. Hiernaast heb ik ook een aantal leden van de Obediëntie geraadpleegd met betrekking tot hun visie op de gevoeligheid van “Le Droit

Humain” voor de vrouwelijke problematieken. Ook Leona Detiège heb ik, binnen het kader van haar politieke activiteiten en engagement in het abortusdebat, geïnterviewd.

Ondanks de aanwezigheid van een massale literatuur over de vrijmetselarij was het echter niet eenvoudig om op basis hiervan zicht te krijgen op het karakter van “Le Droit Humain” in de 20ste eeuw. Omtrent de vrijmetselarij en haar ritualen, symbolen en initiatie bestaat er veel kwaliteitsvol wetenschappelijk materiaal. Hetzelfde geldt voor de intrede van de vrouw in de maçonnerie en de geschiedenis van de vrijmetselarij in de 18^e en 19^e eeuw. Het lijkt echter dat, naarmate de vrijmetselarij doorheen de geschiedenis aan politieke invloed inboette, de belangstelling naar de wisselwerking vrijmetselarij-samenleving eveneens afzwakte. Hierdoor bestaat er dan ook eerder weinig materiaal over de recente periode.

Een tweede hindernis binnen het onderzoek vormde het gesloten karakter van de vrijmetselarij. Aangezien alle werkzaamheden plaats vinden in de uiterste discretie is het zeer moeilijk om a posteriori de mentaliteiten en activiteiten binnen de loges te schetsen. Daarom wenste ik voor de reconstructie van dit verhaal beroep te doen op diepte-gesprekken met toenmalige leden van de Obediëntie. Hierbij stootte ik echter meteen op een nieuw probleem, namelijk de geheimhouding van de ledenlijsten. In “*De Kinderen van Hiram*” (1991) van Andries Van den Abeele werden echter een aantal leden van “Le Droit Humain” geout. Nadat ik deze had opgespoord, bleek één onder hen bereid me met andere leden in contact te brengen. Dankzij deze tussenpersoon ging de bal aan het rollen en kon ik gesprek na gesprek een verhaal opbouwen rond het engagement van deze leden van “Le Droit Humain”. Deze “sneeuwbal-methode” heeft echter tot gevolg dat mijn bevindingen nooit sluitend zullen zijn. Het aantal respondenten hiertoe was te laag en, op één na, waren ze allen woonachtig in het Brusselse. Dit heeft de schaalomvang van het onderzoek duidelijk beperkt. Het betreft hier dan ook een louter explorerend onderzoek, waarbij in belangrijke mate aanbevelingen worden gedaan voor verder onderzoek.

Hoewel deze thesis over een deelsegment van de vrijmetselarij handelt, namelijk de aanwezigheid van de gemengde Obediëntie, zal ik in een eerste instantie de politieke invloed van de vrijmetselarij en de evolutie hiervan in de 19^e en 20ste eeuw toelichten. Dit in een manier om de potentiële invloed van “Le Droit Humain” in een juist daglicht te plaatsen. In een tweede instantie zal ik ook de evolutie weergeven die de intrede van de vrouw in de vrijmetselarij vooraf ging. Deze historische schets is onontbeerlijk om het specifiek karakter van de gemengde Obediëntie te begrijpen en vormt tevens de basis voor de centrale aanname binnen deze thesis, namelijk de verstrengeling van de Obediëntie en de Feministische Beweging. In hoofdstuk vijf zal ik verder toelichten waarom ik meen dat er ook in de 20ste eeuw nog sprake was van een wisselwerking tussen de Feministische Beweging

en “Le Droit Humain”. Hierbij baseer ik me op het irreguliere karakter van “Le Droit Humain”, op de activiteiten van de Franse en Belgische leden tijdens de Eerste Feministische Beweging en op de basisconstituties en principes met betrekking tot de externalisatie van de Obediëntie. In hoofdstuk zes bespreek ik vervolgens mijn resultaten rond de contacten tussen de Obediëntie en de Tweede Feministische Beweging. Hierbij belicht ik diverse strijdpunten binnen deze beweging zoals de politieke en juridische rechten van de vrouw, de economische gelijkberechtiging van de vrouw en de legalisering van contraceptiva en de depaliseringsstrijd van abortus. Om de gevoeligheid van “Le Droit Humain” voor de vrouwelijke problematieken te onderzoeken, analyseer ik de interne debatten en jaarvragen van de Obediëntie, haar rekruteringswijze en de individuele acties van leden in de samenleving, zoals deze blijken uit mijn gesprekken met leden van “Le Droit Humain”. In het besluit zal ik ten slotte mijn bevindingen op een rijtje zetten en aanbevelingen maken voor verder onderzoek.

2. Politieke Invloed van de maçonnieke wereld in België:

Wanneer men de politieke invloed van “Le Droit Humain” in de jaren 1960-'70 wil onderzoeken, is het eerst en vooral belangrijk een correct zicht te hebben op deze invloed. Binnen dit hoofdstuk analyseer ik daarom de evolutie van de politieke invloed van de maçonnerie in België doorheen de 19^e en de 20ste eeuw en toon ik aan hoe deze zich in de 20ste eeuw kon manifesteren.

2.1. : Van opgelegde politieke neutraliteit naar vrijmetselarij als politieke actor (2^e helft 19^e eeuw):

Vanaf de 19^e eeuw tot op vandaag de dag is de vrijmetselarij het onderwerp van mythevorming geweest. Haar gesloten karakter in combinatie met vermeende banden met de politieke wereld vormden hiertoe de aanleiding. Wanneer men echter kijkt naar de begindagen van de vrijmetselarij blijkt dat deze een uitgesproken a-politiek karakter had.

Algemeen wordt er vanuit gegaan dat de speculatieve vrijmetselarij gesticht werd op 24 juni 1717. In dat jaar kwamen, op het feest van Sint-Jan de Doper in een Londense Kroeg namelijk vier loges samen, die de eerste Grootloge ofte “Grand Lodge of the Most Ancient and Right Worshipful Fraternity of the Free-Masons” zouden vormen. De presbyteriaanse dominee James Anderson, die in 1721 lid werd van een Schotse Loge, stelde in 1723 de statuten van deze Grootloge op. Deze “Constitutions of Anderson” vormden een aanpassing van de oorspronkelijke “Old Charges” en omvatten de regels met betrekking tot de uitoefening van de vrijmetselarij (Huyseune, 1988: 21-23). Een belangrijk principe binnen deze “Constituties van de Vrijmetselaars” ofte “Constituties van Anderson” stelde dat er binnen de loges geen debatten mochten worden gehouden omtrent theologische en politieke vraagstukken.

Dit a-politieke karakter van de vrijmetselarij was een bewuste keuze in de 17^e eeuw, die gekenmerkt werd door uitbarstingen van religieus fanatisme en bloedige godsdienstoorlogen. In Duitsland kernerkte dit zich door de dertig-jarige oorlog (1618-1648) tussen katholieken en protestanten en in Groot-Brittannië door een verscheurende burgeroorlog (1642-1649). In de nasleep van de Glorious Revolution van 1688 werd in Groot-Brittannië echter de katholieke vorst Jacques II vervangen door de protestantse Willem van Oranje. De bloedige oorlogen werden hierdoor beslecht en er werd een klimaat van godsdienstvrijheid en vrijheid van meningsuiting gecreëerd (Huyseune, 1988: 24). Deze

zogenaamde Verlichting van Groot-Brittannië creëerde op politiek-sociaal en op wetenschappelijk vlak een progressief klimaat, dat zowel de creatie van de liberale parlementaire democratie als van de moderne vrijmetselarij toeliet (Poma, 1995: 111). De maatschappelijke tolerantie, die er na de “Glorious Revolution” ontstond, werd ook door de vrijmetselaars bepleit binnen hun loges (Huyseune, 1988: 24). Het is dan ook duidelijk dat de context van de 17^e eeuwse godsdienstoorlogen decisief is geweest voor het oorspronkelijke a-politieke karakter van de vrijmetselarij. Joël De Ceulaer stelde in een artikel in Knack (2004: 20) dan ook dat *“de Londense broeders, moe gestreden en moe gehaat zich terug trokken uit de barre buitenwereld om terug te gaan naar een middelpunt van vereniging waar ze elkaar als mensen, als broeders, zouden kunnen ontmoeten, los van het feit of ze nu anglicaan, presbyteriaan, puritein of katholiek waren”*.

De nieuwe, broederlijke samenlevingsvorm die de vrijmetselarij bepleitte, veroverde al snel de rest van de wereld. Hierdoor raakten de “Constitutions of Anderson” en het verbod op politieke en religieuze debatten binnen de loges ook verspreid over het Europese continent. Toen de eerste Belgische vrijmetselaars zich in 1833 verenigden binnen het Grootoosten werd dit verbod dan ook opgenomen in artikel 135 van de interne statuten (De Ceulaer, 2004: 20).

Het is echter een feit dat de vrijmetselarij in België al vanaf het begin van de 19^e eeuw geassocieerd werd met politieke beïnvloeding, lobby en afspraken “achter de schermen”. Vandesompele stelde in haar thesis over *“De vrijmetselarij in het Belgisch Maatschappelijk en politiek leven”* dan ook dat *“de Belgische maçonnerie gedurende bepaalde periodes in het verleden een sterke, bijna rechtstreekse invloed heeft uitgeoefend op het sociale en politieke leven”* (Vandesompele, 1992: 1). Deze politisering van de vrijmetselarij kwam reeds duidelijk naar voor bij de revolutie van 1830, die niet enkel de onafhankelijkheid van België teweeg bracht, maar tevens de oprichting van een constitutionele monarchie mogelijk maakte, die garanties bood voor de vrijheid van religie, pers en onderwijs (Huyseune, 1988: 55).

De politisering van de loges kan echter vroeger worden gedateerd. Nog voor de onafhankelijkheid van België had Willem I van Oranje namelijk de vrijmetselarij gebruikt om het hoge bestuurlijke kader in de Verenigde Nederlanden te organiseren en om een gevoel van eendracht te creëren. Hiertoe werd een “Grootoosten der Nederlanden” opgericht, dat als overkoepelende organisatie fungeerde voor de Noord- en Zuidafdeling (Moors, 1994: 120). Prins Frederik werd Grootmeester van dit Grootoosten en de Zuid-Nederlandse

vrijmetselaars betuigden vrijwel meteen hun trouw aan Willem I. De Hollandse dynastie had hiermee een aanzienlijke impact op de werking van de vrijmetselarij (Werkgroep: Vrijmetselaars in Vlaanderen, vzw, 1975: 89).

De scheiding der Nederlanden vormde dan ook een cruciaal moment in de geschiedenis van de Belgische vrijmetselarij. Bij de revolutie van 1830 raakten de Zuidelijke loges namelijk verdeeld door discussies tussen contrarevolutionaire Orangisten enerzijds en medestanders van de Belgische onafhankelijkheid anderzijds (Moors, 1994: 120). Niet alle leden van de franc-maçonnerie kozen dan ook voor de Belgische zaak. Vele broeders plaatsten zich omwille van antiklerikale of economische argumenten aan de zijde van Willem van Oranje en verschillende loges, vooral Vlaamse, verdwenen in deze periode van het toneel.

In 1833 slaagden de Belgische loges er echter toch in om zich te organiseren en het "Grootoosten van België" op te richten. Hoewel het Grootoosten zich in artikel 135 van haar statuten stelde te onthouden van politieke en religieuze discussies, behelsde de bekleding van de functie van Grootmeester meteen een politiek probleem. Aangezien koning Leopold I reeds vrijmetselaar was en positief stond ten aanzien van de Orde, zagen velen deze als kandidaat bij uitstek. Anderen vreesden echter dat dit al te snel zou leiden tot een vorm van statelijke franc-maçonnerie, zoals het geval was geweest onder de Franse¹ en Hollandse regimes. Finaal werd er dan ook geopteerd voor het compromis in de figuur van baron Goswin de Stassart. Deze was een vertrouwensman van de vorst, een vrijmetselaar en politiek enigszins neutraal. Hoewel hij aangesteld werd voor het leven, zou niettemin snel blijken dat Théodore Verhaegen, een sterk anti-klerikaal, in werkelijkheid de organisatie van de Obediëntie coördineerde.

Er waren echter ook een aantal loges, die zich niet wensten te verbinden tot deze Obediëntie. Hiertoe behoorden uiteraard de Orangisten, maar ook een aantal loges in Luik.

¹ Tijdens de Franse Bezetting (1794-1815) werden de Belgische loges onder het gezag van "le Grand Orient de France" geplaatst. Het is onzeker of Napoleon Bonaparte (1769-1821) zelf vrijmetselaar was. Jean Palou stelt dat uit een officieel document van "Le Grand Orient" duidelijk blijkt dat dit wel het geval was (1984: 218-222). In de *"Encyclopedie van de Blauwe Vrijmetselarij"* wordt echter gesteld dat Napoleon zelf geen vrijmetselaar was, maar dat een groot deel van zijn entourage en familie dit wel was. Zo werd zijn broer Jozeph, die later koning van Napels en Spanje werd, in 1793 ingewijd in de loge "La Parfaite Sincérité" (Marseilles). Tussen 1805 en 1815 was deze ook Grootmeester van de "Grand Orient de France". Keizerin Joséphine was de beschermvrouw van de Franse adoptieloges. Caroline, een zus van de keizer, was Grootmeesteres van de adoptieloges in Napels, waar ze ook koningin werd. Ook Lucien en Louis, twee andere broers van Napoleon waren vrijmetselaars (Pieyns, 2004: 93). Zeker is het dat Napoleon een grote belangstelling aan de dag legde voor de maçonnerie. Deze werd ingegeven door het vermeend oppositie-karakter van de loges. Zo stelde hij: *'Aussi longtemps que la maçonnerie n'est que protégée, elle n'est pas à craindre; si, au contraire, elle était autorisée, elle deviendrait trop puissante et pourrait être dangereuse. Telle qu'elle est, elle dépend de moi, et moi, je ne veux pas dépendre d'elle'* (Lemaire, 1999 : 87).

Deze laatste wensten namelijk politieke discussies te kunnen voeren en richtten daartoe in 1837 een “Fédération Maçonnique belge” op. Algauw zou echter ook de politieke neutraliteit van het Grootosten van België in het gedrang komen. In 1832 veroordeelde Paus Gregorius XVI namelijk via de encycliciek “Mirari Vos” de franc-maçonnerie, waardoor vele vrijmetselaars, die tegemoet wensten te komen aan de verzoeken van de Paus, de loges verlieten. De politieke tweedeling “clerikaal versus liberaal” en de veroordeling door de Kerk vormden echter de basis voor de politisering van de loges. De liberalen, die concurreerden met de maatschappelijke impact en almacht van de Katholieke Kerk, zagen dan ook steeds meer het belang van de vrijmetselarij in als een middel om zich te organiseren.

Théodore Verhaegen², vrijmetselaar bij de loge “Les Amis Philanthropes”, speelde binnen deze politisering een zeer belangrijke rol. Hij nam in 1834 namelijk het initiatief om de vrijzinnige “Université Libre de Bruxelles” (ULB) op te richten, die gesubsidieerd zou worden door de vrijmetselarij. De universiteit werd opgericht in een poging om de invloed die de Katholieke Kerk via de KULeuven en de Rijksuniversiteiten van Luik en Gent uitoefende op de Belgische intelligentsia te temperen (Huysseune, 1988: 55-57).

Bij de oprichting van de ULB was de steun van de vrijmetselarij aanzienlijk. Zo stelde Auguste Baron, die het plan om een Brusselse Vrije Universiteit te stichten al in 1831 in “Les Amis Philanthropes” voorstelde, het programma van de universiteit samen. Tevens werd hij de eerste secretaris. Nicolas Jean Rouppe, toenmalig Brussels burgemeester, stelde een oud museumgebouw ter beschikking en diverse maçons aanvaardden tegen een eerder symbolische wedde een professoraat (Trigonum Coronatum, 1992: 141-142).

De maçonnieke ondersteuning van de ULB wakkerde echter enkel de antipathie van de katholieken jegens de vrijmetselarij verder aan. De bisschoppen besloten in 1837 dan ook een pastorale brief te versturen, die herinnerde aan de pauselijke afkeur van de vrijmetselarij. De meeste katholieke vrijmetselaars reageerden ditmaal echter niet. Wel begon de maçonnerie steeds minder katholieken aan te trekken. Dit werd echter in grote

² Pierre Théodore Verhaegen (1796-1862) was een gerenomeerd Brussels advocaat, die tot het entourage van de liberale Willem I behoorde. Hij vreesde er dat na de Revolutie een nieuwe overmacht van de katholieken zou ontstaan. Geleidelijk groeide echter het besef dat het Orangisme ten dode was opgeschreven, waarop hij een plan ontwikkelde voor de verdediging van de lekenstaat. Vanaf 1836 werkte hij in het midden van de Brusselse loges aan de oprichting van een kiezersassociatie, “L’Alliance”, die in 1846 zou uitmonden in de oprichting van de liberale partij. In 1836 raakte hij verkozen in de provinciale raad van Brabant en in 1837 in de Kamer. Via het parlement oefende hij een grote invloed uit op de organisatie van het onderwijs en op de politiek van universiteiten. In 1848 werd hij verkozen tot voorzitter van de Kamer. Hierop ontstond er echter een grote verdeeldheid in de Liberale partij, waardoor Verhaegen in 1859 uiteindelijk de politiek verliet (De Fosse, 2005: 285).

mate gecompenseerd door de aantrekking die het Grootoosten nu uitoefende op de antiklerikalen.

De loges verhoogden hun politieke activiteit en verdedigden hun lekenideaal doorheen de oprichting van de liberale club, "l'Alliance" (1842). Dit liberale project werd al gauw opgevolgd door andere initiatieven over het hele land. In 1846 zouden deze de basis vormen voor de oprichting van de liberale partij, die na de verkiezingen van 1847 voor de eerste maal aan de macht participeerde (Huyseune, 1988: 55-57). Bij deze verkiezingen hadden verschillende loges, onder meer, hun lokalen ter beschikking gesteld voor de voorstelling van kandidaten en/of standpunten (Vandesompele, 1992: 47). Deze duidelijke politisering viel evenwel niet overal in goede aarde, waardoor ook de koning zich distantieerde van het Grootoosten. Uiteindelijk leidde dit er ook toe dat baron de Stassart in 1842 zijn ontslag aanbood. De nieuwe Grootmeester Defacqz, een vriend van Verhaegen, zette de antiklerikale en politieke tendens echter verder (Huyseune, 1988: 55-57).

Het is duidelijk dat, ondanks het verbod om binnen de loges over te gaan tot politieke debatten, de vrijmetselarij er toch in slaagde om zich op korte tijd te ontwikkelen als belangrijke politieke factor. Dit valt mede te verklaren door het feit dat het stemrecht nog beperkt bleef tot de meer gegoede klassen, waaruit de loges voornamelijk rekruteerden. De invloed van de loge-broeders kon dan ook groot zijn aangezien ze, door de toepassing van het censuskiesrecht, tot een geprivilegieerde groep in de samenleving behoorden (Huyseune, 1988: 58). Professor Els Witte stelde in een artikel in Knack (Albers: 20) dat de loges in de tweede helft van de 19^e eeuw zelfs een soort pressie-groep vormden die, samen met allerlei profane organisaties, streed voor de laïcisering van onderwijs, het recht op burgerlijke begrafenis, de uitbreiding van het kiesrecht en democratisering. Witte beklemtoonde hierbij evenwel dat de vrijmetselarij nooit een massa-beweging is geweest en dat ze haar invloed voornamelijk dankte aan de dubbele lidmaatschappen van haar broeders. Deze waren namelijk vaak ook lid van profane vrijzinnige organisaties of politieke partijen.

De politisering van de loges werd binnen het Grootoosten in 1854 ook duidelijk gemarkeerd door het afschaffen van het verbod op politieke discussies. In de meeste loges betekende dit evenwel een louter aanpassen van de theorie aan de realiteit (Vandesompele, 1992: 75).

In de jaren die hier op volgden, pendelde het Grootoosten echter vaak tussen een houding van passiviteit en daadwerkelijk politiek engagement (Huyseune, 1988: 15). Tegen het

einde van de 19^e eeuw werd het dan ook duidelijk dat de vrijmetselarij niet langer een prominente rol speelde in de politieke wereld.

2.2. : Distantie ten aanzien van de politieke wereld sinds 1884:

In 1884 veroordeelde de pauselijke encycliciek “Humanum Genus” opnieuw de verderfelijke invloeden die van de vrijmetselarij uitgingen. Er werd hierbij in het bijzonder gewezen op de invloed van de maçonnerie op het beleid van de liberale partijen in Europa en op hun eis voor de scheiding van Kerk en Staat. Ook hun onverschilligheid voor plichten tegenover God en het verwerpen van iedere goddelijke openbaring of godsdienstig dogma, werden door de Kerk op afkeuring onthaald (Trigonum Coronatum, 1992: 109-110).

Ook diende men, volgens deze encycliciek, de bronnen van het dreigende socialisme en anarchisme in de milieus van de vrijmetselarij te vinden. In de 19e eeuw vormden de loges door het liberalisme en antiklerikalisme van vele van hun leden dan ook een belangrijk steunpunt voor de liberale partij. In Brussel bestond er zelfs een hechte band tussen de loges en het liberale stadsbestuur (met o.a. broeders als de Brouckère, Fontainas, Anspach, Buls en de Mot).

In 1884 leidde de liberale partij echter een ernstige verkiezingsnederlaag. Deze electorale achteruitgang wordt door velen aangewezen als een keerpunt in de politieke rol en engagement van de vrijmetselarij. Niet enkel het electorale verlies, maar ook de opkomst van de socialistische partij als derde opinierichting in het politieke partijlandschap tastte de eensgezindheid binnen de vrijmetselarij dan ook ernstig aan. De oprichting van de “Parti Ouvrier belge” (1885) scherpte het progressieve karakter van een aantal vrijmetselaars namelijk verder aan, waardoor de politieke homogeniteit binnen de loges werd ondermijnd en de acties en inmenging vanuit de vrijmetselarij veel minder gestroomlijnd en eensgezind konden verlopen. Met de opkomst van het partij-pluralisme verloor de maçonnerie dan ook veel van haar slagkracht (Vandesompele, 1992: 49).

Door de tweedeling socialistisch-liberaal ontstond er ook heel wat controverses binnen de loges. Om de gemoedsrust te herstellen, gingen de loges hun politieke gewaden dan ook opnieuw meer afleggen. In 1894 besloot het Grootoosten aldus dat politieke en religieuze discussies binnen de loges niet langer gevolgd moesten worden door een stemming. Hierdoor konden de debatten opnieuw in een meer serene sfeer worden gevoerd en werd de basis gelegd voor een vreedzaam samenwerken van socialisten en liberalen binnen de loges (Trigonum Coronatum, 1992: 122-123).

Als tweede onderdeel van de tanende invloed van de vrijmetslarij dient ook gewezen te worden op de introductie van het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht (1893). Hoewel de meeste loges hier voorstander van waren, zorgde de invoering ervan dat ze hun *“kwantitatieve minderheid op electoraal vlak niet langer konden om zetten in een kwalitatieve meerderheid”* (Vandesompele, 1992: 49). De uitbreiding van het kiesrecht betekende voor de vrijmetselarij dan ook het verlies van haar geprivilegieerde politieke status en creëerde aldus een verdere aftakeling van haar macht.

2.3. : De impact van de twee Wereldoorlogen:

Tijdens de Eerste Wereldoorlog ondervond de vrijmetselarij slechts in beperkte mate hinder van de Duitse bezetting. Toch beslisten de meeste loges zelf om uit veiligheidsoverwegingen de zittingen tijdelijk te schorsen. Enkel de Grootcomités kwamen, indien nodig geacht, nog samen (Vandesompele, 1992: 52).

Tijdens het Interbellum ontwikkelde er zich echter een invloedrijke anti-maçonnieke macht, die haar kritieken in grote mate steunde op reeds bestaande, oudere ideeën, die verbanden tussen de vrijmetselarij en het jodendom naar voor brachten. Het zogenaamd Judeo-Maçonniek complot werd aldus nieuw leven ingeblazen. In de na-oorlogse periode vond er ook een aanzienlijke ‘verrechtsing’ plaats op het Europese continent die, in het verlengde van de complottheorieën, bijzondere restricties oplegde aan de vrijmetselarij. De impact hiervan op de Europese vrijmetselarij was enorm. Naast het ontstaan van het fascisme van Mussolini en het nazisme van Hitler, kenmerkte het Interbellum zich namelijk eveneens door de creatie van een Portugese dictatuur onder Salazar (1933) en het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog (1936). In deze vier landen werd de vrijmetselarij ofwel ontbonden, verboden of verhinderd in haar normale functioneren. In België werd de traditionele, katholieke kritiek op de vrijmetselarij dan weer versterkt door de opkomst van de rechts-autoritaire partij “Rex”, die onder leiding van Léon Degrelle stond.

De sterke vijandigheid die de Nazi’s ontplooiden ten aanzien van de vrijmetselarij kan mede verklaard worden door het pleidooi van de vrijmetselaars voor tolerantie, democratische principes, gehechtheid aan de mensenrechten, hun toegankelijkheid voor Joodse elites en hun tegenkanting tegen racisme. Een aantal Europese Obediënties had zich ook reeds verenigd binnen de “Association Maçonique Internationale”, waarbinnen ze duidelijk stelling namen tegen de opkomst van het totalitarisme (Vandesompele, 1992: 52-56).

Hoewel bij het begin van de Tweede Wereldoorlog alle maçonnieke activiteiten in België stop werden gezet, de archieven gedeeltelijk in veiligheid werden gebracht en vele ledenlijsten uit voorzorg vernietigd werden, waren de gevolgen van de Duitse bezetting van 1940-'45 uitermate zwaar voor de vrijmetselarij. Zo legde de gestapo, onder leiding van André Harting, Paul Ouwerx en Léopold Flament, beslag op de ateliers. In augustus 1940 richtte Harting ook de anti-maçonnieke groepering "Euration" op, waarin hij samen met Ouwerx en Flament, de ledenlijsten van de Belgische vrijmetselaars publiceerde, die niet vernietigd waren. Ook verspreidde hij informatie over de banden tussen vrijmetselaars en de "Université Libre de Bruxelles" (ULB). De pogingen van "Euration" om de vrijmetselarij in diskrediet te brengen, werden bekroond door de creatie van een anti-maçonnieke expositie, die in verschillende Belgische steden zo'n 100.000 mensen trok. De lijsten van Belgische vrijmetselaars werden eveneens overhandigd aan de Nazi's, wat resulteerde in hun vervolging. Vele vrijmetselaars stierven dan ook in de concentratie-kampen of werden vermoord tijdens acties van de gestapo (Gérard, 1988: 205-207).

Het is dan ook duidelijk dat de vrijmetselarij zwaar geleden heeft onder de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. Naast de materiële schade, opgelopen door de bezetting van de logelokalen was er ook de enorme morele schade, als gevolg van de vele aantijgingen die tegen hen geuit werden (Vandesompele, 1992: 52-56). Ook werd de vrijmetselarij door het verlies van cruciale leden geconfronteerd met enorme organisatorische problemen en concentreerde ze zich in de na-oorlogse periode voornamelijk op haar wederopbouw.

Uit de geschetste evolutie blijkt duidelijk dat de vrijmetselarij in België evolueerde van een sterke politieke actor naar één van de vele instellingen, die een zeker engagement ten aanzien van de samenleving aan de dag leggen. Het verlies aan invloed kan achtereenvolgens verklaard worden door de opkomst van de socialistische partij, door het verlies aan bevoorrechte vertegenwoordiging via de uitbreiding van het kiesrecht en door de uitermate ontwrichtende gevolgen van de Tweede Wereldoorlog.

Door de enorme destructieve kracht van de Tweede Wereldoorlog is de vrijmetselarij zich ook steeds duidelijker gaan distantiëren van de actuele politiek en is ze zich steeds meer gaan toeleggen op ethische kwesties en thema's van sociale en economische aard. Deze aandacht voor socio-economische problematieken zorgde er echter ook voor dat liberalen en socialisten ook binnen de loges lijnrecht tegenover elkaar kwamen te staan (Huyseune, 1993: 67). Deze oppositie binnen de vrijmetselarij heeft uiteraard de mogelijkheden om eenduidig naar buiten te treden verder aangetast. Tevens is het duidelijk dat in de samenleving de loge-solidariteit vaak moet wijken voor de politieke realiteit (Vandesompele, 1992: 71).

2.4. : Hedendaagse standpunten van vrijmetselaars over politieke macht van de maçonnerie:

Ook de meeste vrijmetselaars menen dat de loges sedert de 19^e eeuw aan politiek gewicht hebben ingeboet. Leo Apostel stelt dan ook duidelijk dat de vrijmetselarij sinds 1945 op het vlak van publieke opinies een verwaarloosbare kracht is geworden. Hij stelt echter dat dit verlies aan macht enkel ten goede kan komen aan de kwaliteit van de vrijmetselarij.

De hedendaagse vrijmetselaars lijken dan ook niet snel geneigd om maçonnerie en politiek te vermengen. Sommigen pleiten zelfs voor een duidelijke scheiding tussen beide. Marcel De Schampeleire stelt bijvoorbeeld dat *“de vrijmetselarij niet dient om positie te nemen tussen deze of gene groep. En dat het niet kan dat binnen de loges een meerderheid de wet oplegt aan een minderheid”* (Huyseune, 1993: 158).

Uit statistieken van Marcel De Schampeleire, lid van het Grootosten van België, blijkt ook dat de loges eerder gelijk verdeeld zijn over het aannemen van officiële standpunten: 48% is voor, 49% is tegen. Het zouden hierbij vooral de jongere leden zijn die voorstander zijn van een politieke actie. Op vlak van ethische thema's lijken de posities echter te veranderen: ongeveer 37% van de Belgische vrijmetselaars is er van overtuigd dat de vrijmetselarij op het vlak van de vrijzinnigheid, de vrijheid van gedachte en het verzet tegen het dogmatisch imperialisme wel degelijk een duidelijk standpunt inneemt. 43% ziet dit zelfs als wenselijk, slechts 20% is de tegengestelde mening toe gedaan.

Het is dan ook duidelijk dat er een grote verdeeldheid bestaat over het aannemen van standpunten door de Obediënties. De meesten menen echter dat de vrijmetselarij op het vlak van een aantal essentiële principes, de verplichting heeft om op te treden. Leo Apostel, Gents filosoof en vrijmetselaar, stelde dan ook dat men zich niet zomaar mag gaan mengen in partijpolitiek maar dat *“de vrijmetselarij de verplichting heeft om op politiek vlak te interveniëren wanneer er fundamentele principes op het spel staan”*. Tot deze principes behoren onder meer de kwestie van nucleaire wapens en de problematiek rond racisme (Huyseune, 1993: 159).

Ook Karel Poma sluit zich aan bij de bescherming van de grote principes, ofte de principes waarop de vrijmetselarij gebouwd is. Zo stelt hij dat de vrijmetselarij waakzaam moet toezien op de werking van de democratie. Deze moet namelijk beschermd worden tegen zowel externe vijanden als interne corruptie. En in landen waar er nog geen vorm van democratie geïnstalleerd is, is het zeer belangrijk dat de vrijmetselarij er haar idealen uitdraagt ter stimulans (Poma, 1995: 113). De idee van vreedzame democratisering wordt ook door Leo

Apostel bepleit, die stelt dat *“de gemeenschap van de vrijmetselaars pacifistisch moet zijn. Ze moet haar ernst zowel aan anderen als aan zichzelf bewijzen door zich onwrikbaar te presenteren op het vlak van een aantal thematieken.”*

Binnen de maçonnieke wereld bestaat er dus min of meer de consensus dat de loges afzijdig moeten blijven ten aanzien van de hedendaagse politiek en dat ze zich veeleer moeten beperken tot theoretische discussies over de belangrijkste sociale problematieken. De vrijmetselaars zien hun Orde dan wel graag als verdeler van ideeën, als denktank, maar niet zozeer als effectieve politieke actor. Het aantal politieke discussies in de loges blijft, volgens de leden, dan ook eerder beperkt; vooral wat de actualiteit betreft.

De aanwezigheid van politici in de loges wordt ook niet steeds op gejuich onthaald. Wanneer politici het woord voeren bij de politieke thema's, wordt dit vaak zelfs eerder als gênant ervaren. Politici vinden in de vrijmetselarij dus zeker geen forum voor propaganda. Het feit dat de agenda in de loges vooraf vastgelegd wordt, verhindert ook dat er direct ingespeeld kan worden op de actualiteit (Huyseune, 1993: 159-160). Ook Jean-Michel Quillardet, Grootmeester van “Le Grand Orient de France”, uitte zich negatief over de aanwezigheid van politieke militanten binnen de loges. Zo stelde hij: *‘Il ne faut pas qu’une obédience devienne une parti ou un syndicat. Nous participons au débat de société, mais au-delà des contingences politiques’* (Gutiérrez, 2005 : 18).

Over hun eigen politieke en sociale invloed houden de vrijmetselaars er verschillende opinies op na. 28% meent dat deze invloed onbestaande is, 24% meent dat deze eerder beperkt is en 43%, het merendeel, is er van overtuigd dat deze invloed zeer reëel is. Desondanks is het duidelijk dat de Belgische vrijmetselarij door zijn compositie, werkwijzen en intern pluralisme slechts een zeer beperkte politieke rol kan spelen. Het lijkt dan ook ondenkbaar dat er ooit een maçonnieke consensus zal ontstaan rond een specifiek economisch en sociaal beleid of rond de communautaire problematieken (Huyseune, 1993: 161).

2.5. : Mogelijke gebieden van politieke beïnvloeding:

Het is duidelijk dat de vrijmetselarij in de 20ste eeuw niet langer naar voor treedt als belangen-of drukkingsgroep, zoals het geval was in de 19^e eeuw. In lijn met de opinies van hedendaagse vrijmetselaars, kan men dan ook bezwaarlijk stellen dat er sprake is van een doelbewuste, veelvuldige directe beïnvloeding. De mogelijkheid van beïnvloeding wordt ook aangetast door het pluralisme binnen de Belgische maçonnieke wereld. De Belgische situatie is dan ook vrij uitzonderlijk in die zin dat een vijftal Obediënties (Grootoosten van

België, de Belgische Grootloge, de Reguliere Grootloge van België, “Le Droit Humain” en de Vrouwen Grootloge) actief zijn binnen een beduidend klein gebied. Door hun autonomie ten aanzien van elkaar is het dan ook niet correct om te spreken over de politieke invloed van dé vrijmetselarij. Het is beter te spreken van de invloed van de verschillende Obediënties afzonderlijk.

Er bestaan echter niet enkel verschillen in activiteit tussen de diverse Obediënties, maar ook tussen de verschillende werkplaatsen en tussen vrijmetselaars onderling. Wanneer politieke kwesties binnen de werkplaatsen aan bod komen, resulteren deze niet in ‘ordewoorden’, die voor alle leden bindend zijn, maar behouden de vrijmetselaars steeds het recht om, naar eigen inzicht, hun standpunten over morele problemen kenbaar te maken. Zoals men verder kan lezen, berusten vele van de door de vrijmetselaars ontplooidde activiteiten in de profane wereld dan ook op een zuiver persoonlijk initiatief (Vandesompele, 1992: 65-69).

Aangezien er een zekere consensus bestaat over het gebrek aan hedendaagse directe politieke beïnvloeding vanuit de vrijmetselarij, rest er, gezien het onderwerp van deze thesis, niets anders dan te kijken naar de wegen van indirecte beïnvloeding waarover de loges beschikken.

Een eerste duidelijke mogelijkheid voor beïnvloeding vormt het dubbel lidmaatschap van vele vrijmetselaars. Deze zijn namelijk niet enkel vertegenwoordigd in het politieke landschap en in tal van drukkingsgroepen maar spelen vaak ook een grote rol binnen de academische wereld. Ook in tal van belangrijke private of publieke sectoren vindt men vrijmetselaars terug. Sommigen zijn bijvoorbeeld actief in de raad van bestuur van de VRT, anderen zijn dan weer lid van de redacties van De Morgen, Knack, het Laatste Nieuws... (Albers, 2003: 20). Dit alles zijn instellingen met een duidelijke invloed op de samenleving, zij het maar omwille van de spiegel die zij deze voorhouden.

Door de aanwezigheid van prominenten uit verschillende sectoren uit de samenleving vormen de loges, volgens velen, ook een belangrijke ontmoetingsplaats en foyer voor uitwisseling van ideeën. Vandesompele stelt in haar thesis echter dat deze contacten, omwille van diverse redenen, niet meer zo vlot worden omgezet in invloed als het geval was in de 19^e eeuw. Naast de geleidelijk gegroeide tendens binnen de vrijmetselarij om zich afzijdig te houden van de politiek, wordt namelijk ook de omgekeerde beweging, van partij-leden naar vrijmetselarij, steeds minder belangrijk. Partijen dingen momenteel dan ook naar de gunst van de kiezer en distantiëren zich omwille van hun “catch all” karakter van specifieke groeperingen binnen de samenleving. Een directe steun aan de vrijmetselarij zou de liberale partij dan ook te zeer vervreemden van de centrumkiezers (Vandesompele, 1992: 71).

Toch mag men niet blind zijn voor het sociale milieu waaruit de loge rekruteert: velen zijn kaderleden binnen deze of gene redactie, bestuurscomité en dergelijke. Politieke carrières kunnen dan ook ontstaan uit de contacten en de vruchtbare voedingsbodem die de vrijmetselarij biedt. En uiteraard bestaat er binnen bepaalde groepen ook wel de wens om politieke activiteiten duidelijker op de agenda in de loges te krijgen. Dit blijkt onder meer uit de steun van verschillende progressieve loges aan de socialistische krant “De Morgen” toen deze in financiële moeilijkheden verkeerde (Huysseune, 1993: 160).

Ondanks de duidelijk afgenomen politieke invloed ziet men wel dat de idee van politieke beïnvloeding en de manieren waarop deze plaats zou vinden, nog steeds tot de verbeelding spreekt. Zo werd in De Standaard in 1999 door Gretel Van Den Broek de vraag opgeworpen of er nog vrij gemetseld wordt in de Wetstraat. Van Den Broek was er hierbij van overtuigd dat dit nog steeds het geval is en wees ter argumentatie op de grote aanwezigheid van vrijmetselaars in de federale regering. Wanneer men de Groenen (omwille van hun geringe affiniteit met de vrijmetselarij) niet meetelde, dan behoorde ongeveer driekwart van de leden van de toenmalige regering tot een loge.

In het artikel verdedigt mevrouw Van Den Broek ook de idee dat de mogelijkheid van een paarse regering voor het eerst werd besproken door politici, die actief waren binnen de vrijmetselarij. Ze baseerde zich hiervoor op VLD-politicus en gekend vrijmetselaar Karel De Gucht, die stelde dat er hieromtrent reeds verschillende gesprekken plaats vonden in het najaar van 1998. Deze ‘onderhandelingen’ tussen *vrijmetselaars-politici* liepen echter dood omdat SP-boegbeeld Louis Tobback een “paars experiment” niet zag zitten. Tobback meende namelijk dat dit zou leiden tot “bont en blauw” en stelde dat Vlaanderen niet te regeren was tegen de katholieke zuil in.

Volgens Van Den Broek woog het feit dat Tobback geen vrijmetselaar is en geen hoge dunk heeft van “geheime clubs” echter zwaarder door bij zijn verwerping van het “paarse idee” (Van Den Broek, 1999: 1).

Naast het aspect van “networking” binnen de werkplaatsen vormt ook het gegeven van benoemingen een belangrijk onderdeel binnen vele van de theorieën rond de politieke invloed van de loges. De vrijmetselarij werd dan ook steeds verdacht van een zeker “nepotisme”. Dit vindt men ook terug in het artikel van Gretel Van Den Broek. Deze stelde namelijk dat de vrijmetselarij een belangrijk contactnetwerk is geworden bij benoemingen. Volgens haar heeft dit vooral een impact gehad op de magistratuur: als de rechter een katholieke signatuur had, dan was de substituut namelijk meestal vrijzinnig (socialist/liberaal) of omgekeerd. Deze structuur van politieke benoemingen zou ook gelden voor topfuncties in

de administratie en de diplomatie. De objectivering, die geleidelijk werd doorgevoerd in de benoemingen, zou dit gegeven, volgens Van Den Broek, dan ook slechts geleidelijk kunnen temperen (Van Den Broek, 1999: 4).

Vandesompele stelt in haar thesis *“De vrijmetselarij in het Belgisch Maatschappelijk en Politiek leven”* eveneens dat verschillende van de door haar gecontacteerde vrijmetselaars openlijk toegaven dat loge-connecties een positieve rol kunnen spelen bij het verkrijgen van specifieke posities. Vandesompele stelt echter dat men dit niet zozeer als een typisch verschijnsel van de vrijmetselarij mag beschouwen, als wel als een onderdeel van de Belgische gang van zaken. De steun van de loges op zich is dus niet voldoende om carrière te maken (Vandesompele, 1992: 71).

De verdenkingen van “nepotisme” hebben de vrijmetselarij echter met een ernstig imago-probleem opgezadeld. In een open democratie heerst namelijk het principe dat publieke functies dienen toe te komen aan de best gekwalificeerden en niet verdeeld kunnen worden volgens geheime afspraken. Velen stellen echter dat de vrijmetselarij zich gemakkelijk zou kunnen bevrijden van haar negatief imago *“van nepotisme en vriendjes-politiek”* door het publiceren van haar leden-lijsten. Iedere geïnteresseerde zou aldus zelf kunnen achterhalen of er van belangenvermenging sprake is. In het Verenigd Koninkrijk zijn magistraten en politie-agenten hiertoe dan ook al sinds 1998 wettelijk verplicht om hun lidmaatschap van een loge bekend te maken.

De meeste vrijmetselaars vinden dit echter een te enge maatregel, die herinneringen oproept aan de publicatie van leden-lijsten in de jaren 1920-'30 en aan de vervolgingen door nazi's en Belgische collaborateurs. Zo stelde loge-lid Jean-Paul Van Bendegem in een artikel in Knack dat *“het individu binnen de maçonnieke traditie steeds voorop staat en dat het bekendmaken van je identiteit als vrijmetselaar moet berusten op een persoonlijke keuze”*.

Binnen de maçonnieke wereld gaan er echter ook een aantal stemmen op voor het vrij geven van de ledenlijsten. Zo pleitte Leo Apostel in het begin van de jaren 1990, naar het voorbeeld van de Katholieke Kerk in de jaren 1960 (het tweede Vaticaanse concilie), voor een “Aggiornamento”, een *“bij de tijd brengen van de vrijmetselarij”*. Hij stelde dan ook duidelijk dat de leden-lijsten publiek moeten worden gemaakt: *“Een groep die zich in een democratische rechtstaat het recht voorbehoudt om, hoe uitzonderlijk ook, publiek te handelen, moet met een open vizier optreden”*. De spontane publicatie van leden-lijsten laat vooralsnog echter op zich wachten. Andries Van den Abeele stelde het bekendmaken van de vrijmetselaars-identiteit dan ook voor als het eeuwige dilemma. Wie zich “out”, loopt het risico zijn identiteit verbonden te zien met alle negatieve aspecten waarmee de vrijmetselarij

in de publieke opinie geassocieerd wordt (geheime beïnvloeding, vriendjes-politiek en dergelijke). Maar wanneer meer mensen met aanzien en een goede naam zich zouden bekendmaken, zou dit de reputatie van de loges in een positievere richting kunnen stuwten (De Ceulaer, 2004: 22-24).

In een artikel van Christine Albers in Knack werd echter ook gewezen op de vele voordelen die het gesloten karakter van de vrijmetselarij biedt. Door het gesloten karakter van de bijeenkomsten kunnen in de werkplaatsen namelijk debatten worden gevoerd over taboe-onderwerpen zoals abortus, het homo-huwelijk, euthanasie en dergelijke meer. Aangezien er geen gevaar bestaat om publiekelijk te worden afgerekend op zijn/haar uitingen, kunnen de broeders en zusters er vrij spreken. Deze vrijheid zorgt er voor dat de loges kunnen fungeren als een soort progressief ideeën-laboratorium voor de oplossing van maatschappelijke problematieken. Aldus levert de vrijmetselarij, als denktank, de samenleving ook een aanzienlijk voordeel op (Albers, 2003: 20).

Het is duidelijk dat, in lijn met het gesloten karakter van de maçonnerie, er steeds speculaties over de macht van de vrijmetselarij zullen blijven bestaan. Het is echter belangrijk dat men zich niet laat misleiden door de vermeende politieke invloed van de vrijmetselarij. Volgens Michel Huysseune moet men deze dan ook situeren op het microscopische niveau. De vrijmetselarij is, volgens deze visie, één van de filialen, en dan niet de belangrijkste, die erin slagen de politieke besluitvorming te beïnvloeden. In België zouden er dan ook veeleer oppervlakkige banden tussen vrijmetselarij en de politieke wereld bestaan en zou er binnen de meeste loges een zeker taboe heersen over de actuele politiek. Het maatschappelijke engagement van de vrijmetselarij kent dus slechts gelimiteerde verlengingen in de Belgische politiek (Huysseune, 1993: 161).

3. Vrouwen in de vrijmetselarij:

Om het uitzonderlijke karakter van de gemengde Obediëntie “Le Droit Humain” te begrijpen, is het essentieel te kijken naar de strijd die de vrouwelijke initiatie vooraf gegaan is. De strijd om erkenning die de vrouw binnen de maçonnieke wereld heeft geleverd, zou “Le Droit Humain” dan ook blijvend kemerken. Sinds haar oprichting in 1893 zou de gelijkheid der seksen namelijk centraal staan in haar basisconstituties. Binnen dit hoofdstuk kijk ik dan ook naar de redenen van exclusie die doorheen de geschiedenis tegen de vrouw werden geuit en de evolutie die de oprichting van “Le Droit Humain” is vooraf gegaan. In het volgende hoofdstuk zal ik “Le Droit Humain” en haar begindagen nauwer toelichten.

3.1. : Waarom werden vrouwen uitgesloten van de vrijmetselarij?

De redenen waarom vrouwen uitgesloten worden van de vrijmetselarij zijn velerlei en veranderlijk over de tijd. Het gaat hierbij zowel om een analyse van de principes van de vrijmetselarij zelf, als om een studie van de onderliggende sociale context waarbinnen de vrijmetselarij tot stand kwam.

3.1.1. : Begindagen van de vrijmetselarij:

De vrijmetselarij ontstond in het 17^e eeuws Groot-Brittannië en verspreidde zich in de loop van de 18^e eeuw over het Europese continent. Ondanks haar tolerante houding werden vrouwen reeds van bij de begindagen uitgesloten. Deze uitsluiting werd geformaliseerd in de derde paragraaf van de “Constitutions of Anderson” (1723). Deze geeft namelijk de voorwaarden van toetreding tot de Orde weer en stelt duidelijk dat enkel mannen toegelaten kunnen worden: *‘The persons admitted Members of a Lodge must be good and true Men, free-born, and of mature and discreet Age, no Bondsmen, no Women, no immoral or scandalous Men, but of good Report’* (Coil, 1961: 142). Tot op vandaag vormen deze constituties de basis voor de uitsluiting van vrouwen binnen de reguliere loges, die erkend werden door de Engelse Grootloge.

De Grootloge van Engeland heeft dan ook een decisieve invloed gehad op het karakter van de reguliere vrijmetselarij en op diens weigering om tot op vandaag vrouwen te initiëren. Volgens Evelyn Fox Keller, een bekend Amerikaans natuurkundige en feministe, vormde de aanwezigheid van mechanistische filosofen in deze Orde één van de redenen voor de exclusie van vrouwen.

Keller wees hierbij op het onderscheid tussen de mechanistische en alchemistische filosofen in de 18e eeuw. Daar waar de alchemisten de wetenschappen zagen als het vermengen van mannelijke en vrouwelijke principes op basis van een soort metafysische gelijkheid, streefden de mechanisten de creatie van een strict mannelijke wetenschap na, die tot doel had de natuur ondergeschikt te maken aan de mens, of beter bepaald, aan de man. De mechanisten bepleitten dan ook een stricte scheiding tussen beide principes en wensten de wetenschap niet bezoedeld te zien door de vrouwelijke emotionaliteit, wanorde en irrationaliteit. De rigide scheiding die de mechanistische filosofen bepleitten binnen de wetenschappen werd, volgens Keller, ook toegepast binnen de vrijmetselarij (Clawson, 1989: 182).

Het is echter weinig zeker in welke mate deze positionering van mechanistische filosofen het karakter van de vrijmetselarij bepaald heeft met betrekking tot het vrouwenvraagstuk. Het is waarschijnlijker dat zowel de maçonnieke uitsluiting van vrouwen als de opstelling van de mechanistische filosofen uitingen waren van dezelfde structurele opvattingen in de toenmalige samenleving. Het is dan ook belangrijk de uitsluiting van vrouwen te zien binnen de sociale context waarbinnen de vrijmetselarij ontstond en ageerde. Deze is namelijk overduidelijk een kind van de Verlichting. Dit blijkt niet enkel uit haar deïstisch karakter, relatieve tolerantie, secularisme en aandacht voor rede en gelijkheid, maar eveneens uit haar houding ten opzichte van gender. Ondanks het feit dat de vrijmetselarij een verlichte vereniging was, die zich afzette van dogma's, bleef deze zich wel beroepen op een traditie, die werd terug geleid tot de operationele vrijmetselarij³ en de ambachten, waar vrouwen om praktische redenen werden uitgesloten (Clawson, 1989: 181-182).

Alec Mellor, auteur van onder meer "*Dictionnaire de la Franc-maçonnerie*", stelt echter dat het niet correct is om binnen de context van de operationele vrijmetselarij te spreken van uitsluiting van vrouwen. Hij stelt namelijk dat deze niet echt werden uitgesloten, maar omwille van het arbeidsintensieve werk, ongeschikt werden geacht. Mellor haalt hierbij eveneens aan dat in de "Old Charges", ofte grondbeginselen van de vrijmetselarij, geen melding werd gemaakt van vrouwelijke uitsluiting. Volgens Mellor zou de toelating van vrouwen zelfs een terugkeer betekenen tot de oorspronkelijke beginselen van de

³ De vrijmetselarij vond, volgens de meeste opvattingen, zijn wortels in de Middeleeuwse metselaarsgilden. Deze corporaties waren ingedeeld in een aantal loges, bestaande uit een groep leerlingen en gezellen onder leiding van een meester. Vanaf het einde van de 16^e eeuw lieten verschillende Schotse en Engelse loges echter leden toe, die niets met het bouwvak te maken hadden. Deze "accepted masons" kregen op termijn de bovenhand binnen de werkplaatsen, waardoor de speculatieve vrijmetselarij ontstond (<http://www.droit-humain.be/nl/hist.htm>, 22/04/06).

vrijmetselarij. Deze stelling staft hij met een aantal documenten⁴, waaruit zou blijken dat een beperkt aantal vrouwen ook lid was van de ambachten. Tegenstanders van deze redenering stellen echter dat de “Old Charges” niet expliciet moesten vermelden dat het om een strict masculiene aangelegenheid ging, aangezien dit in de toenmalige samenleving als vanzelfsprekend kon worden beschouwd. Het gering aantal vrouwelijke leden in de ambachten beschouwen ze dan ook als een uitzondering die de regel, zijnde het strict mannelijke karakter, bevestigde (Mellor, 1976: 107-109).

Los van speculaties over de al dan niet exclusief masculiene wortels van de vrijmetselarij, is het echter zeker dat met de overgang van de operationele naar de speculatieve vrijmetselarij de praktische, fysieke bezwaren tegen het vrouwelijke lidmaatschap niet langer konden worden aangewend. De redenen voor de aanhoudende exclusie lagen dus niet zozeer in de arbeid zelf, als wel in de toenmalige concepties van de vrouw en haar rol in de maatschappij.

3.1.2. : Het ontstaan van salons en para-maçonnieke activiteiten op het Europese Continent in de 18^e eeuw:

Dat de toenmalige concepties over de vrouw in belangrijke mate haar uitsluiting hebben bepaald, blijkt ook uit de werken van Nancy Cott, Amerikaans historica, gespecialiseerd in vrouwen en gender. Deze stelde namelijk dat in de loop van de 18^e eeuw de bestaande sekse-stereotypen versterkt werden doordat de verlichtingsdenkers deze begonnen te rationaliseren en te systematiseren. Dit bracht een zekere continuïteit in het denken omtrent de seksen te weeg, waardoor men de vrouw bleef voorstellen als inferieur en zwak. Het vernieuwende aspect binnen de evaluatie van vrouwen in de 18^e eeuw schuilde echter in het feit dat deze oorspronkelijk patriarchale visie nu rationeel onderbouwd werd en de vorm aan nam van een natuurlijke en onveranderlijke wet (Clawson, 1989: 183-184).

Een dergelijk rationeel onderbouwd denken verantwoordde dan ook het feit dat de vrouw binnen de samenleving als een eigen “soort”, met andere rechten en plichten werd beschouwd. Juridisch en politiek genomen, bezat deze dan ook enkel rechten als

⁴ In ‘*Les Grands Problèmes de la Franc-maçonnerie aujourd’hui. La Franc-maçonnerie face à des nouveaux destins.*’ (1976) vermeldt Mellor niet over welke documenten het gaat. Waarschijnlijk verwijst hij echter naar een Old Charge uit 1643, die bewaard wordt bij de Grootloge van York. Een paragraaf hiervan verwijst namelijk duidelijk naar de initiatie van zowel mannelijke als vrouwelijke leden. Zo luidde deze: “*Before the special charges are delivered, the one of the elders taking the book and that hee or she to be made mason shall lay their hands there on and the charges shall be given*”. Ook een ordonnantie van de Corpus Christi van York uit 1408 maakt een verwijzing naar beide geslachten: “*Charge V: No lay for shall be admitted to the Guild save only those belonging to some honest craft, butt all, as well clerks as lay folk, and of both sexes, will be received of good fance and conversation*”. Verder werd er ook nog gesteld dat “*Brethren and Sisters were sworn upon a book*” (Van Huele, 2005: 99).

geëmancipeerde vrijgezel. Bij aanvang van het huwelijk verloor ze deze namelijk en werd ze onder de voogdij van de man geplaatst. Vrouwen kregen ook slechts in geringe mate toegang tot scholing. De bestaande religieuze en militaire opleidingen waren uitsluitend toegankelijk voor mannen en enkel de hogere bourgeoisie liet haar dochters toe om de letteren en christelijke leer te bestuderen.

Vanuit deze sociale context is het logisch dat de feministische beweging zijn aanvang nam in de hogere klassen van de samenleving (Charpentier de Coysevox, 1998: 17). In de 18^e eeuw begonnen vrouwen uit de geprivilegieerde kringen dan ook al enigszins buiten hun rol van moeder en dienstster te kleuren. Ze participeerden aan het hofleven en aan de debatten in de literaire salons, die in de loop van de 18^e eeuw het licht zagen. Rond deze hoger opgeleide vrouwen schaarde er zich echter een mannelijke elite, die de vrouwen intrigeerde met hun “maçonnieke geheim” (Benchetrit & Louart, 1994: 19). Vooral in Frankrijk slaagde de vrijmetselarij er aldus in de jaloezie van vrouwen op te wekken. Vele vrouwen uit de gegoede, aristocratische milieus hielden dan ook al geruime tijd ontmoetingen in literaire salons en waren niet langer bereid hun uitsluiting van de nieuwe sociale structuren te aanvaarden (Huysseune, 1988: 130).

In de meeste Europese staten begonnen vrouwen rond 1730 dan ook uiting te geven aan hun kritiek doorheen de oprichting van hun eigen para-maçonnieke, androgyne genootschappen, waarbij ze, op soms groteske en fantasierijke manier, de vermeende activiteiten van hun vrijmetselaar-echtgenoot of –geliefde parodiëerden. Eén van de oudste bekende vormen hiervan is de “Orde van de Mopsen”⁵, die in 1738 in Wenen werd gesticht en vervolgens overwaarde naar de rest van het continent. Hun ritualen waren gebaseerd op het symbolisme van de hond, het toonbeeld van trouw en gehechtheid (Benchetrit & Louart, 1994: 19). Het is dan ook duidelijk dat het hierbij niet ging om een integraal onderdeel van de vrijmetselarij, maar om een alternatief voor de maçonnieke ritualen en sfeer van broederlijkheid. De “Orde van de Mopsen” kende dan ook geen Bijbelse thema’s en geen werking in graden, waardoor het eerder moeilijk was om geïnitieerden van niet-geïnitieerden te onderscheiden (Burke, 1986: 62).

⁵ Er bestaat grote onzekerheid over het ontstaan van de “Orde van de Mopsen”. Volgens “*Franc-maçon dans la république ou réflexions apologiques sur les persécutions des Franc-maçons*”, dat eerst anoniem werd uitgegeven, maar later gekopieerd werd door John Entick, zouden hofdames de Weense Keizerin Maria-Theresia (1717-1780) hebben opgezet tegen het strict masculiene karakter van de vrijmetselarij. Op 22 september 1738 stichtten de Mopsen, met de steun van Maria-Theresia en de vrijmetselaars aan het hof, de eerste gemengde loge. Er bestaat echter twijfel over of dit zich in Wenen of in Keulen afspeelde (de vermeende beschermheer van de Mopsen: Clemens August, die hertog was van Beieren, was namelijk eveneens Keurprins van Keulen). Ook in Grimbergen zou er rond 1751 een Mopsenloge hebben bestaan (Van Huele, 2005: 24-26).

Ook Frankrijk kende zijn para-maçonnieke verenigen. Zo werd in 1742 “*L’Ordre de la Félicité*” en in 1747 de “*Ordre des Fendeurs et des Fendeuses*” opgericht. De “Fendeurs en Fendeuses” hadden, net zoals de vrijmetselarij, een geschiedenis die terug gaat tot in de Middeleeuwen. De vereniging bestond dus al langer, maar wanneer en waarom de initiatie van de eerste vrouw er plaats vond, is niet zeker. Waarschijnlijk zou deze pas plaats gevonden hebben aan het eind van de 17e eeuw of begin 18e eeuw. In tegenstelling tot bij de “Mopsen”, waar de mannen steeds de centrale rol uitoefenden bij de ritualen, genoot de vrouw binnen de “Fendeurs et Fendeuses” wel een gelijke status als de man. “*L’Ordre de la Félicité*” stond waarschijnlijk het dichtst bij de latere adoptieloges. Zo werd het principe van de diverse graden er reeds toegepast, beschikten de leden over een eigen taalgebruik, symbolen en herkenningstekens en werd er naar niet-leden verwezen als zijnde profanen (Burke, 1986: 63-67). Net zoals de latere adoptieloges hadden al deze para-maçonnieke verenigingen een gemengd karakter en waren ze vooral bekend voor de organisatie van mondaine activiteiten en festiviteiten (Van den Abeele, 1991: 94).

In de loop van de 18^e eeuw werden echter in verschillende loges in Europa occasioneel vrouwen opgenomen, die ofwel uit nieuwsgierigheid of toeval de maçonnieke geheimen hadden ontsluitend of die uit eerbetoon werden gevraagd de zittingen bij te wonen (Burke, 1986: 79-85). Ook verschillende broeders van “le Grand Orient de France” lieten vrouwen occasioneel toe binnen de tempel voor bals en copieuze diners. De aanwezigheid van vrouwen blijkt ook uit Parijse politie-verslagen uit de jaren 1750 die melding maakten van arrestaties van vrouwen bij maçonnieke verenigingen in privé-huizen.

Margaret C. Jacob baseerde zich echter op een overlevering van een Franse broeder uit de jaren 1760 om te stellen dat de vrouwelijke aanwezigheid bij de maçonnieke werkzaamheden voornamelijk gebruikt werd om de beschuldigingen van sodomie, die tegen de vrijmetselarij werden geuit, te ontcrachten (Jacob, 1991:121). Naarmate de druk van deze beschuldigingen echter daalde, nam ook de aandacht voor de vrouwen af en werden ze weer uitgesloten omwille van hun sekse. Het argument van de verleiding, die de harmonie in de werkplaats zou kunnen verstoren, werd hierbij dan ook nieuw leven ingeblazen. Zo zouden mogelijke huwelijksproblemen van ingewijde koppels disfunctioneel zijn voor de vriendschapsorde, die de vrijmetselarij is. Tevens werd er ook op gewezen dat de echtgenotes van vrijmetselaars het niet op prijs zouden stellen wanneer er andere vrouwen aanwezig zouden zijn bij de werkzaamheden (Van Huele, 2005: 94).

Er mag dan ook geen twijfel over bestaan dat het “no Women” van Anderson door de Franse loges getrouw werd opgevolgd. Een Frans document uit 1735 stelde bijvoorbeeld: ‘*Ceux*

qu'on admet membres d'une loge doivent être d'une grande fidélité, d'une naissance libre et d'un âge raisonnable. Un esclave, ou un homme de moeurs scandaleuses et reprochables ne peuvent être admis dans la Fraternité. Les femmes en sont aussi exclues, mais ce n'est qu'à cause des effets que leur mérite ne produit que trop souvent entre les meilleurs frères'.

Opvallend is dat de Franse tekst veel galanter is dan de tekst van Anderson. Het motief dat de Fransen aanhalen, vormt dan ook veeleer een eerbetoon voor de vrouw. Het zou, volgens hen, namelijk belachelijk zijn *dames* in handwerkers te willen omvormen. De Fransen waren dan ook zo 'galant' om een vrijmetselarij te creëren voor een sekse, die "even charmant als gevaarlijk" werd bevonden, namelijk de adoptieloges (Mellor, 1976: 113).

3.1.3. : Het ontstaan van de adoptie-loges:

In Europa hadden de literaire en filosofische salons ten tijde van de Verlichting de intellectuele capaciteiten van de vrouw aangetoond. Er bestond echter nog veel twijfel over waarom vrouwen zich zouden wensen te verenigen binnen de vrijmetselarij en vooral over de noodzaak hiervan (d'Andrée, 2003: 12-13). Geleidelijk groeide echter de wil om de paramaçonnieke verenigingen van de vrouwen te institutionaliseren en onder de hoede van de mannelijke vrijmetselarij te plaatsen. Het ontstaan van deze adoptieloges werd dan ook niet ingegeven omwille van emancipatorische redenen, maar juist om de activiteiten van de vrouwen beter te kunnen controleren.

Omtrent de oorsprong van de term adoptieloge bestaat veel discussie. Het is echter zeer waarschijnlijk dat het in de betekenis van het werkwoord, adopteren, zelf ligt. Van broeders stelde men dat ze vrijmetselaar werden gemaakt en dat ze in de Orde werden *ontvangen*. Vrouwen, daarentegen, werden binnen de Orde *geadopteerd*. Het concept "adoptieloge" diende dan ook ter beklemtoning van de uitzonderlijke positie van vrouwen in de loges, wier natuurlijke omgeving de huiselijke kring was (Jacob, 1991: 127). De adoptieloges vormden dan ook een compromis tussen de vrouwen, die wensten te participeren aan maçonnieke zittingen en broeders die het masculiene karakter van de vrijmetselarij wensten te bewaren (Burke, 1986: 91).

Rond het ontstaan van de eerste adoptieloges bestaat twijfel. Waarschijnlijk vond dit plaats in de vroege jaren 1740. Oorspronkelijk dienden de broeders die adoptieloges wensten op te richten, dit namelijk voor de andere loges geheim te houden. Hierdoor is het mogelijk dat de exacte datum en omstandigheden van de stichting van de eerste adoptieloges nooit bekend zullen raken (Burke, 1986: 99-100). Het oudst bewaarde maçonnieke ritueel dateert echter van de adoptieloge "De Juste", die in 1751 onder bescherming van de baron van

Wassenaer, de Grootmeester van het Grootoosten van Nederland, in Den Haag werd opgericht. De barones Marianne von Honstein werd er benoemd tot Grootmeesteres, wat sterke impulsen verstrekte aan de rekrutering uit aristocratische milieus. In de loop van de 18^e eeuw ontstonden er, naar het voorbeeld van “De Juste”, dan ook diverse werkplaatsen. Deze genoten echter nooit echt veel erkenning en waren bijgevolg ook zwak georganiseerd (Van Huele, 2005: 35).

Ook de adoptieloges die vanaf 1766 opgericht werden in de Oostenrijkse Nederlanden (waartoe België tussen 1743 en 1770 behoorde) werden veeleer gekenmerkt door versplintering en desorganisatie. De eerste adoptieloge “La Parfaite Harmonie” ontstond er onder bescherming van de masculiene loge “La Vraie et Parfaite Harmonie” in Bergen. Ook in Aalst (“La Dicrète Impériale”), Doornik, Grimbergen, Tongeren, Ath en Brussel werden er diverse adoptieloges opgericht (Van Huele, 2005: 46-47). In Brussel werd in 1780 “La Parfaite Harmonie” door mevrouw Marquart, de echtgenote van een gewezen Achtbaar Meester, opgericht. Hoewel de werkplaats onder toezicht van de masculiene werkplaats “L’Union” stond, poogde Marquart in 1782 een constitutiebrief te bekomen om aldus onafhankelijk van de broeders te kunnen werken. De “Parfaite Harmonie” verkreeg deze op 6 april 1782 en werkte sinds dan onder het rechtstreeks toezicht van de Provinciale Grootloge (Van Huele, 2005: 58-60). Na de keizerlijke edicten van Jozef II (1786) werden er echter ernstige beperkingen opgelegd aan de vrijmetselarij en verdwenen de meeste adoptieloges (Droit Humain, 1984: 27).

Ook in Frankrijk ontstonden in de loop van de 18^e eeuw adoptieloges. Het oudste bewaard document dat op hun aanwezigheid wijst, dateert uit 1760 en vormde een veroordeling van Achtbaar Meester Fellon, die maçonnieke zittingen met vrouwen zou hebben toegestaan (Burke, 1996:100). Tegen 1774 waren de mentaliteiten echter veranderd en werd deze “*maçonnerie des femmes*” door “Le Grand Orient de France” geïnstitutionaliseerd (Deneckere, 2003 : 118). In 1775 werd Maria-Thérèse d’Orleans, hertogin van Bourbon, de eerste Grootmeesteres. Zij was de zuster van de toenmalige Grootmeester van het Grootoosten, wat de band met het Grootoosten duidelijk onderstreept (Van Huele, 2005: 36). Tot de meest invloedrijke adoptieloges behoorden die in Parijs (“La Fidelité”, “La Candeur”, “Les Neufs Soeurs” en “Le Contrat Social”). Deze verenigden dan ook de meest briljante vrouwen aan het hof (Burke, 1986:101).

Hoewel de adoptie-loges in Frankrijk het best georganiseerd waren, hebben ze, net zoals in de Lage Landen, nooit een echt grootschalig karakter gekend. Er wordt dan ook geschat dat aan de vooravond van de Franse Revolutie slechts een tiental van de ongeveer 400

toenmalige mannelijke loges op één of ander ogenblik in de 18e eeuw adoptie-loges hadden “geïntegreerd” (Benchetrit & Louart, 1994: 22-23). Na de Franse Revolutie verdwenen echter vele vrijmetselaarswerkplaatsen, waardoor ook het aantal adoptieloges sterk afnam. Er bestaan wel nog bewijzen dat er in Leuven tussen 1805 en 1815 een adoptieloge werd opgericht, maar toen het Belgisch grondgebied in 1815 verenigd werd met de Nederlandse Republiek (en ze het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden vormden), werden er geen sporen meer aangetroffen van adoptieloges. Ook in Frankrijk zou de laatste adoptieloge van het Grootoosten in 1864 een stille dood gekend hebben (Van Huele, 2005: 36-37).

In tegenstelling tot wat de onafhankelijkheidseis van de zuster Marquart doet vermoeden, werden de vrouwen in de begindagen van de adoptieloges nog steeds behandeld volgens de traditionele rollenpatronen. De adoptieloges waren dan ook steeds verbonden aan een mannelijke loge, waarvan ook vaak de naam werd overgenomen. De mannen namen ook deel aan de ontmoetingen van de vrouwen, die omwille van de opportuniteit meestal na een reguliere, strict mannelijke séance werden gepland. Aangezien de vrouwen geen toegang verkregen tot de reguliere vrijmetselarij moesten ze wachten tot deze verenigingen afgelopen waren eer ze de tempel mochten betreden (Benchetrit & Louart, 1994: 20). Enerzijds is het duidelijk dat de mannen, via de adoptieloges, controle wensten te houden over de activiteiten van de vrouwen. Anderzijds zou het niet mogen verbazen dat mannen deelnamen aan de activiteiten van de vrouwen, daar er in de 18^e eeuw geen officiële single-sex vrouwelijke organisaties bestonden. In publieke situaties hadden mannen dan ook steeds de verplichting om vrouwen te beschermen (Burke & Jacob, 1996: 546). De vrouwen aan hun lot overlaten, zou dan ook afbreuk doen aan de mannelijke galanterie (Mellor, 1976: 119).

De gemengde bijeenkomsten werden geleid door twee “collèges d’ officiers”: een man en een vrouw. Tijdens deze bijeenkomsten werd het algemene discours voorgesteld en werden poëzie-lezingen gehouden. De activiteiten werden vervolledigd door bals, concerten en liefdadigheidsspektakels. Hieruit blijkt duidelijk een continuïteit met de activiteiten van de literaire salons, die eerder al door vrouwen werden ‘veroverd’ (d’Andrée, 2003: 13-14). Velen stellen dan ook dat de adoptie-loges eerder het karakter hadden van liefdadigheidsinstellingen en literaire reünies dan van echte vrijmetselarij. Hun “travaux” bleven dan ook veeleer beperkt tot reflecties over de gehoorzaamheid, kuisheid en bescheidenheid (Benchetrit & Louart, 1994: 21).

De geadopteerde vrouwen ontvingen ook niet dezelfde initiatie als de mannen. Hun ritueel maakte, in tegenstelling tot dat van de mannen, dan ook geen enkele verwijzing naar de arbeid van bouwmeester of architect (Benchetrit & Louart, 1994: 21). Het ritueel en de symboliek vormden een traditioneel argument om vrouwen uit de vrijmetselarij te weren. Vrouwen werden namelijk ongeschikt bevonden voor dit mannelijke ritueel. De broeders beriepen zich hierbij op een natuurlijk verschil tussen mannen en vrouwen. Zo stelden ze dat vrouwen van nature uit *lunair* zijn en zich bijgevolg passief gedragen, terwijl mannen *solair* zijn, wat hun actieve karakter verklaart. Het maçonnieke ritueel zou echter van oudsher *solair* zijn en dus onaangepast zijn aan de vrouwen (Benchetrit & Louart, 1994: 259-260).

Binnen de adoptieloges werd er dan ook voor gekozen om de vrouwen, in lijn met hun eigen natuur en gevoeligheden, een eigen ritueel aan te bieden. Aangezien de broeders er van uit gingen dat vrouwen een natuurlijke hang naar religiositeit⁶ kenden, werd als basis voor deze ritualen vaak gekozen voor Bijbelse thema's, zoals de spraakverwarring en de Toren van Babel, de Ark van Noah, de tuin van Eden en Eva, de slang en de appel (Benchetrit & Louart, 1994: 21).

De veeleer negatieve visie op de vrouw en haar kunde kwam ook zeer sterk naar voor binnen deze ritualen, die naast Bijbelse thema's ook duidelijk refereerden aan de vrouwelijke seksualiteit en hun morele zwakheid. Vrouwen werden namelijk stevast voorgesteld als sterk impulsief, irrationeel, overdreven emotioneel en praatziek. Tijdens deze ritualen werd ook getracht deze natuurlijke vrouwelijke grillen en tekortkomingen te overstijgen. Zo werden de vrouwen bijvoorbeeld gewaarschuwd voor hun loslippigheid door hun mond symbolisch toe te plakken en te bepleisteren met de vrijmetselaarstroffel (Clawson, 1989: 183-184). Het thema van de Tuin van Eden werd dan weer gebruikt om de vrouwen te redden van de vloek van Eva's verleiding (Jacob, 1991:140-141).

In de loop der jaren werd de mannelijke aanwezigheid in de adoptieloges echter steeds geringer en betrof het meer en meer een strict vrouwelijk publiek. In het verlengde hiervan werden de ritualen dan ook herzien en meer in overeenstemming gebracht met het ideaal van de vrijmetselarij (Clawson, 1989: 183-184). Eind jaren 1780 kenmerkten de adoptieloges zich dan ook door een groeiend respect voor de vrouw. In de loges weerspiegelde dit zich in de versterking van haar positie en rol bij de ritualen (Burke, 1986: 257- 258). Zo werd vanaf 1775 de afwezigheid van zowel de mannelijke als de vrouwelijke "collège d'officier" als

⁶ Deze hang naar religiositeit werd door de vrijmetselaars ook vaak gebruikt om haar ongeschiktheid om toe te treden, te onderstrepen. Volgens de broeders stond de vrouw dan ook te zeer onder de invloed van de pastoors. Dit werd beschouwd als gevaarlijk, daar de relatie tussen Kerk en Vrijmetselarij niet echt hartelijk kon worden genoemd. Omgekeerd zou dit argument door, onder meer, Maria Deraiemes, de eerste geïnitieerde vrouw, ook gebruikt worden om juist voor de toelating van de vrouw te pleiten in een manier om aldus de secularisering van de samenleving te bevorderen (Van Huele, 2005: 96).

noodzakelijk geacht voor de opening van de zitting, terwijl vroeger enkel de mannelijke volstond. Ook de rol van Grootmeesteres die vroeger eerder van symbolische aard was, kreeg meer inhoud. De rol van de aanwezige broeders werd dan weer steeds meer terug gedrongen tot louter assisterend en bij de uitvoering van het rituaal van de eerste graad werd er naar de adoptieloges verwezen als *“notre société de soeurs”*.

Er vond dan ook overduidelijk een evolutie plaats van een mannelijke gesponserde en geleide organisatie naar een organisatie, die gerund werd door en voor vrouwen. De verhoogde zichtbaarheid van vrouwen in leidinggevende rollen binnen de loges resulteerde aan het eind van de 18e eeuw ook in de inrichting van twee hogere graden: de “Sublime Ecossaise” en de “Amazonnerie Anglaise”, waarin de vrouw steeds de centrale rol vervulde. In een versie van dit laatste rituaal vroeg de Grootmeesteres aan een broeder hoe mannen er bleven in slagen de vrouwen onder hen te houden. Het antwoord wees op het mannelijke monopolie van de wetenschappelijke kennis en op de verplichtingen van de staat en de wapendracht. De zusters werden vervolgens opgeroepen zich toe te leggen op de studie van de wetenschappen. Dit discours zou na de Franse Revolutie worden verdegezet in de literaire salons van verschillende zusters. In 1795 vormde het salon van mevrouw Helvétius, die net als haar man voor de Franse Revolutie vrijmetselaar werd, bijvoorbeeld een centrum voor educationele hervormers (Burke & Jacob, 529-533). Geleidelijk aan waren de adoptieloges dan ook uitgegroeid tot dragers van een vroege vorm van feminisme en vrouwelijk empowerment (Deneckere, 2003: 119).

3.1.4. : De Cultus van de huiselijkheid (eind 18^e eeuw-begin 19^e eeuw):

De samenleving is veranderlijk en het is dan ook duidelijk dat de maçonnieke uitsluiting van vrouwen zich doorheen de geschiedenis op nieuwe gronden ging baseren. Hierbij is het niet onbelangrijk om stil te staan bij de nieuwe conceptie van de vrouw, die eind 18^e- begin 19^e eeuw ontstond in de Verenigde Staten.

Deze nieuwe conceptie, de *“cultus van huiselijkheid”*, waaide eind 18^e eeuw over naar het Europese continent en stelde de vrouw als uitermate deugdzaam en mededogend voor. Deze ideologie bracht niet langer de als negatief gepercipieerde emotionele kwaliteiten van de vrouw naar voor, maar kende in tegendeel een belangrijke rol toe aan de vrouw bij de opvoeding en spirituele beïnvloeding van de familie. Haar rol bleef echter wel beperkt tot die van de private sfeer, tot die van echtgenote en moeder. Deze visie bepleitte dan ook een doctrine van gescheiden sferen, die een nieuwe dimensie en argumentatie verleende aan de seksuele scheiding van arbeid (Clawson, 1989: 185). De *“cultus van huiselijkheid”*, die een

vrouwelijke dominantie in de private sfeer bepleitte, werd echter geconfronteerd met een werkelijkheid waarbij vrouwen ook in de publieke sfeer steeds meer het mannelijke monopolie van macht begonnen aan te tasten. Via hoger onderwijs en de participatie aan literaire salons en diverse sociale hervormingsbewegingen konden dan ook steeds meer gegoede vrouwen de publieke sfeer betreden (Clawson, 1989: 179).

De vrijmetselarij, die slechts in geringe mate de klemtoon legde op de rol van de familie, negeerde oorspronkelijk deze nieuwe “cultus van huiselijkheid” en stelde dat mannen enkel moraliteit konden bereiken doorheen de participatie aan een exclusief mannelijke broederschap. De morele zelfredzaamheid van de man, zoals ze door de vrijmetselarij werd voorgesteld, werd door de veranderde conceptie van de vrouw echter steeds meer in twijfel getrokken. Uiteindelijk zou er binnen de vrijmetselarij dan ook een geleidelijke erkenning van de vrouw als beheerder van de moraliteit ontstaan. Deze erkenning resulteerde echter niet in een opheffing van de masculiene exclusiviteit. Er werd namelijk geargumenteed dat vrouwen door hun “superieure deugdzaamheid” geen baat hadden bij een vrouwelijke initiatie. Deze “listige” argumentatie getuigde echter van een drastische mentaliteitsverandering ten aanzien van de oorspronkelijke perceptie van vrouwen als zijnde van een zwakke, onstabiele natuur en die mannelijke leiding nodig hadden om moraliteit te bereiken (Clawson, 1989: 185-187).

Reeds vanaf de 18^e eeuw gingen er kritische stemmen op die protesteerden tegen het exclusief mannelijk karakter⁷ van de maçonnieke wereld. De vrijmetselarij gaf echter nauwelijks gehoor aan deze kritieken zodat de protesten in de loop van de 19^e eeuw steeds luider gingen klinken (Van de Sande, 2001: 133-137). De weigerachtige houding van de vrijmetselarij ten aanzien van de vrouwelijke initiatie kan ten dele begrepen worden door de vrees om door de buitenlandse mogendheden niet langer als “regulier” beschouwd te worden en aldus in een geïsoleerde positie terecht te komen (Van de Sande, 2001:137).

De groeiende antipathie van vrouwen jegens de vrijmetselarij werd echter weldegelijk beschouwd als een belangrijke problematiek. Dit blijkt onder meer uit het feit dat de maçonnerie de vrije keuze van het huwelijk promootte en herhaaldelijk wees op de superioriteit van de vrijmetselaar als echtgenoot (Clawson, 1989: 184-185). Ook werd in deze periode veel gewezen op de voordelen die de vrijmetselarij de vrouwen bood. Hierbij

⁷ Wanneer men hier spreekt over kritiek op het exclusief mannelijke karakter van de vrijmetselarij en de wens tot toelating van “vrouwen”, mag men echter het gesloten karakter van de vrijmetselarij niet uit het oog verliezen. In de kritieken ging het namelijk veelal uitsluitend om de mogelijkheid van toetreding voor de vrouwen, weduwen en dochters van vrijmetselaars (Van de Sande, 2001: 133-137).

ging het dan vooral om de steun aan weduwen en echtgenotes van mede-vrijmetselaars. Zo kregen deze bijvoorbeeld identificatie-kaarten opdat ze van de maçonnieke ondersteuningsmechanismen gebruik zouden kunnen maken (Clawson, 1989: 187-188). Dit bleek echter meer dan onvoldoende om de ontevredenheid van de vrouwen te contouren. Tegen 1850 gingen er dan ook stemmen op voor iets *'more pleasant and more honorary'*, zoals Mary Ann Clawson het omschrijft. Opdat vrouwen zich tevreden zouden stellen met de onrechtstreekse voordelen die de vrijmetselarij hen bood, moest de visie van de loges betreffende de man-vrouw-verhouding dan ook ingrijpend aangepast worden aan de 19^e eeuwse gevoeligheden. De exclusie van de vrouw werd in deze periode door de vrijmetselarij dan ook ingekaderd in de doctrine van gescheiden sferen en werd verantwoord door de seksuele scheiding van arbeid, waarbij de man, als kostwinner, blootgesteld werd aan de harde realiteit van het leven. De vrouw, daarentegen, bleef van dit alles gespaard door haar werk thuis.

Het is dan ook duidelijk dat de vrijmetselarij in de loop van de 19^e eeuw steeds meer aansluiting begon te zoeken bij de doctrine van huiselijkheid. Een vrouw kon, volgens de vrijmetselarij, dan ook niet toetreden tot de loges, simpelweg omwille van haar vrouwelijke aard: een vrouw zou haar onschuld, zuiverheid en vrouwelijkheid riskeren wanneer ze blootgesteld zou worden aan de geheimen van de vrijmetselarij (Clawson, 1989: 189-190).

In sterk contrast met deze doctrine van "gescheiden sferen" werd op 15 april 1860 door Pierre Riche-Gardon, lid van "Le Grand Orient de France", een atelier gecreëerd onder de naam van "Temple des Familles". Pierre Riche-Gardon weigerde de adoptie-systemen verder te zetten, aangezien deze, volgens hem, een scheiding aanbrachten binnen de familie, die van nature een eenheid vormde. Riche-Gardon stelde dan ook dat deze familiale eenheid ook binnen de vrijmetselarij moest worden weerspiegeld. Binnen de "Temple des Familles" wenste hij families dan ook de mogelijkheid te bieden om levenservaring op te doen en om steun te verkrijgen bij de morele opvoeding van de kinderen. Er werden dan ook gemengde conferenties gehouden en soms werden zelfs kinderen toegelaten (Benchetrit & Louart, 1994: 24).

Velen zien in de "Temple des Familles" ook een voorbode van de latere gemengdheid. Dit atelier publiceerde namelijk een krant: "Le journal de l'initié", waarin men reeds de uitdrukking *'Le droit humain ou franc-maçonnique'* terugvond. Hiervan wordt verondersteld dat ze als inspiratie gefungeerd heeft voor de benaming van de latere gemengde Orde "Le Droit Humain". Het experiment van Riche-Gardon werd echter al na drie jaar, in 1863, beëindigd en veranderde dan ook weinig aan de realiteit (d'Andrée, 1989: 13-14).

3.2. : Eerste feministische golf (19e eeuw):

3.2.1. : Van Franse Revolutie (1789) tot ‘la femme universitaire’:

Terwijl de cultus van de huiselijkheid aan het einde van de 19e zeer populair was en door de vrijmetselarij werd aangewend in een poging om de exclusie van vrouwen te verantwoorden, vonden er ook zeer veel maatschappelijke veranderingen plaats die de bestaande ongelijkheden tussen de seksen begonnen aan te tasten.

Aan het begin van de 19^e eeuw waren deze ongelijkheden dan ook uitermate schrijnend. Hoewel met de Franse Revolutie de gelijkheid der mensen werd erkend, het burgerlijk huwelijk verplicht (1791) werd en de mogelijkheid tot echtscheiding ingevoerd (1792) werd, zou het namelijk een illusie zijn te menen dat hierdoor aan vrouwen dezelfde rechten werden verleend als aan mannen. Het huwelijk dat volgens de “Code Civil” (1804), ofte “Code Napoléon” omschreven werd als een burgerlijk contract tussen vrije en gelijke individuen, hield namelijk een politieke relatie van macht en onderschikking in. De “Code Civil” stelde dan ook, in lijn met de “doctrine van gescheiden sferen”, dat in de publieke sfeer de man in naam van de vrouw handelde en dus in staat was haar bewegingsvrijheid te bepalen. De vrouw diende voor al haar activiteiten in de publieke sfeer over de toestemming van haar echtgenoot te beschikken en bij het huwelijk werden al haar bezittingen onder de controle van de echtgenoot geplaatst. Vrouwen beschikten dan wel over burgerlijke rechten, maar verloren hun mogelijkheid om als onafhankelijke agent op te treden bij hun huwelijk (Vogel, 1998: 32-35).

Hoewel in de samenleving dus nog steeds de idee leefde dat vrouwen niet konden participeren aan de politieke wereld en ze beschouwd werden als “*citoyennes passives*”, gingen er geleidelijk toch ook stemmen op om deze situatie te veranderen en de gelijkwaardigheid van de vrouw op alle vlakken te erkennen. De ‘*Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*’ van Olympe de Gouges⁸ in 1791 was in die zin een antwoord op

⁸ Olympe de Gouges (1748-1793) is ook bekend onder de naam van Marie-Olympe Gouze. Na het overlijden van haar man leidde ze een eerder liederlijk leven in Parijs. Tegen haar dertigste werd ze in Parijs actief als schrijver van theaterstukken en politieke pamfletten.

Aanvankelijk vertoefde ze in Republikeinse milieus. Ze protesteerde echter sterk tegen de terechtstelling van koning Louis XVI en voegde zich later bij de Girondijnen. In oktober 1793 schreef ze met “*Les Trois Urnes*” een pleidooi voor de organisatie van een referendum opdat het Franse volk zich zou kunnen uitspreken over de gewenste regeringsvorm. Dit leidde uiteindelijk tot haar arrestatie en terechtstelling door middel van de guillotine (Elza Daix, <http://www.rosadoc.be/site/nieuw/kantklaar/spotop/degouges.htm>, 22/04/06).

de proclamatie van *'Les Droits de l'homme et du citoyen'* van 26 augustus 1789. Haar pamflet vormde tevens één van de eerste geschriften waarin de achterstelling van de vrouw openlijk werd aangeklaagd (d'Andrée, 2003: 7-8).

Het ging hierbij ook niet langer om een geïsoleerde stellingname, maar om een duidelijke oproep vanuit de intellectuele kringen. Zo stelde Victor Hugo, Frans schrijver en ere-president van de 'Ligue française pour le Droit des Femmes', in 1872 "*Dans notre législation la femme ne possède pas, elle n'est pas en justice, elle ne vote pas, elle ne compte pas, elle n'est pas...Il y a des citoyens, il n'y a pas de citoyennes. C'est là un état violent, il faut qu'il cesse*". In 1790 publiceerde ook Condorcet *'De l'Admission des femmes au droit de cité'* (d'Andrée, 2003 : 10-11).

Het feministische denken bleef in de 18e eeuw echter voornamelijk beperkt tot de intellectuele kringen en kende een uitermate geringe impact. De mannen van de Revolutie hadden over het algemeen dan ook zeer weinig aandacht voor de vrouwelijke problematieken. Ook binnen de vrijmetselarij was men slechts in geringe mate bezig met de sociale en politieke problemen van de vrouw. Ondanks het feit dat er in de samenleving reeds verschillende filosofische elementen aanwezig waren, ontbraken de economische factoren, die in de 19^e eeuw de doorbraak van het grote feministische offensief betekenden, in de 18^e eeuw nog grotendeels (Mellor, 1976: 91-92).

In de loop van de 19^e eeuw werden vrouwen echter steeds meer geconfronteerd met de noodzaak een eigen broodwinning te verdienen. In het verlengde van de industriële revolutie ontstond dan ook een nieuw personage, namelijk "de arbeidster". Het machine- en bureauwerk creëerde namelijk nieuwe arbeidsmogelijkheden voor vrouwen, waardoor ze geleidelijk aan concurrenten werden voor de mannen op de arbeidsmarkt (Benchetrit & Louart, 1994: 23).

Maar niet enkel vonden steeds meer vrouwen hun weg naar fabrieken, warenhuizen en ateliers, ook genoten ze geleidelijk aan een betere toegang tot onderwijs. Hierdoor konden ze voor het eerst ook onderwijzers worden en drongen ze door tot de hogere intellectuele kringen. In België stootten de vrouwen vanaf 1880 door tot universitaire studies. Na de "Université Libre de Bruxelles" (ULB) stelden namelijk in 1881 ook de Luikse universiteit en in 1882 de universiteit van Gent de deuren open voor vrouwen. De toegang tot de vrije beroepen werd hierdoor echter meteen het nieuwe strijdpunt. Voor vrouwen was het namelijk nog steeds onmogelijk om het beroep van arts of advocaat uit te oefenen (Leplae, 2000: 1). Isala van Diest⁹ haalde bijvoorbeeld in Zwitserland haar diploma van arts, maar

⁹ Anne Catherine Albertine Isala Van Diest (1842-1916), dochter van Pierre Joseph Van Diest, stadschirurgijn en verloskundige, volgde hoger middelbaar onderwijs in Zwitserland. In 1873

slaagde er niet in een praktijk te openen in België. Marie Poppelin (1846- 1913) legde in 1888 haar eed van advocaat af, maar men verhinderde haar het beroep uit te oefenen. Pas in 1890 zou de wet van 10 april vrouwen de toelating verlenen tot alle academische graden en tot de beroepen van arts en apotheker (Gérard, 1988: 117-118). In Frankrijk werd deze strijd duidelijk gekenmerkt door Jeanne Chauvin, die zich in 1892 wenste in te schrijven aan de balie. Dit is echter een recht dat vrouwen in Frankrijk pas toegekend zou worden in 1899 (d'Andrée, 2003: 10-11).

Door de kansen die vrouwen echter kregen op vlak van scholing en tewerkstelling werden deze zich steeds meer bewust van hun inferieure juridische status. Geleidelijk begon zich als antwoord op deze sociale ontevredenheden dan ook een feministische beweging te ontplooien. Vanaf de jaren 1840 begonnen Franse feministen namelijk publieke reünies te houden en polemiseerden ze binnen hun eigen kranten. Hun acties werden ook gesterkt door berichtgevingen uit het buitenland. Zo werd er in 1869 in Engeland gemeentelijk stemrecht verleend aan niet gehuwde vrouwen en kregen in Wyoming, in de Verenigde Staten, in dit jaar zelfs alle vrouwen stemrecht.

Het feminisme vond in de loop van de 19e eeuw ook steeds meer aanhang onder republikeinen en vrijmetselaars. Hoewel deze laatsten op privégebied de samenwerking met vrouwen steeds meer toejuichten, bleven de meesten dit binnen de franc-maçonnerie zelf nog steeds uitsluiten (Benchetrit & Louart, 1994: 23-25). In de loop van de 19e eeuw zou het initiatief van individuele vrijmetselaars echter van essentieel belang zijn voor de doorbraak van de vrouw in de vrijmetselarij.

3.2.2. : Midden 19e eeuw: initiatief van individuele vrijmetselaars:

Vanaf het midden van de 19e eeuw begonnen individuele vrijmetselaars zich in te zetten voor de rechten van de vrouw. Zo voerde Léon Richer, republikeins journalist en Vénérable Maître van de loge "Mars et les Arts", binnen "le Grand Orient de France" een lange en hardnekkige strijd om vrouwen te kunnen initiëren binnen de loges. Deze strijd kende zijn aanvang in 1868 toen Richer binnen de loge een vraag opwierp over de toekomstige mogelijkheid tot toetreding voor vrouwen. In 1870 werd deze idee binnen het Grootoosten hernieuwd door Frédéric Desmons. Deze specificieerde echter dat de vrouw eerst los moest worden gemaakt van de klerikale invloed. Opdat de vrouw zou kunnen instaan voor de

weigerde de Universiteit Leuven haar de toegang tot de faculteit geneeskunde. Ze zette haar studies echter verder in Bern en studeerde in 1879 af als dokter in de geneeskunde. Hiermee werd ze de eerste Belgische vrouw die een universitair diploma behaalde. Ze oefende haar beroep uit in het "New Hospital for Women" in Engeland en was in 1884 als arts verbonden aan "Le Refuge", een toevluchtsoord voor voormalige prostituees. In 1886 startte ze haar eigen praktijk. Als fervent feministe was ze tevens verschillende jaren actief binnen de "Ligue belge du Droit des Femmes" (Daix, Elza, <http://www.rosadoc.be/site/nieuw/kantklaar/spotop/spot4.htm>, 22/04/06).

morele opvoeding van de kinderen, moest ze namelijk in staat zijn om de republikeinse en vrijzinnige waarden over te brengen. Deze overdracht van waarden werd dan ook als essentieel gezien binnen het project van de vrijmetselarij (d'Andrée, 2003: 11-12).

Hoewel de vrijmetselarij er aan het eind van de 19e eeuw nog niet volledig uit was of men kon afwijken van het "No Women" van de "Constituties van Anderson", werd de vraag naar een vrouwelijke, gelijkwaardige initiatie meermaals gesteld bij de jaarlijkse conferenties van "le Grand Orient de France" (respectievelijk in 1897, 1899, 1901, 1902, 1903 en 1910) (Benchetrit & Louart, 1994: 24). Dat echter niet alle broeders een vrouwelijke toetreding even zinvol achtten, blijkt onder meer uit een rapport uit 1907 van de broeder Font-Réaulx van de loge "Les Artistes Réunis" (Limognes). Deze stelde namelijk: *'Continuons à observer, vis-à-vis de la femme notre ancienne règle de conduite; gardons-lui notre estime et notre affection, honorons ses vertus, aimons à rappeler son souvenir, mais en tant que Maçon, n'allons pas au-delà. Du reste, qu'aurait-elle à gagner à venir parmi-nous ?'* (Viaud, 1983 : 3).

Georges Martin¹⁰, senator en vrijmetselaar in het Grootoosten, schaarde zich achter het gezegde van Léon Richer uit 1879: *"Si les femmes ont peur de la franc-maçonnerie, la maçonnerie a encore plus peur des femmes"* en wenste het exclusief mannelijke karakter van de vrijmetselarij te doorbreken door de broeders te bevrijden van hun ongegronde vrees voor de vrouw (Viaud, 1983: 128). Martin was tevens lid van één van de 12 loges die zich in 1880 van "Le Grand Orient de France" zouden afscheuren en "La Grande Loge Symbolique Ecossoise" zouden oprichten. Binnen "Les Libres Penseurs", een loge van deze nieuwe Obediëntie zou uiteindelijk de eerste vrouw, Maria Deraismes, in 1882 worden ingewijd (Charpentier de Coysevox, 1998: 30).

De "Grande Loge Symbolique Ecossoise" (GLSE) kende dan ook een redelijk vrouw-vriendelijk profiel. In 1891 werd in de loge 'La Jérusalem Ecossoise', waar George Martin Vénérable d'honneur was, bijvoorbeeld voorgesteld om vrouwen volgens dezelfde titel als de mannen te initiëren. De Spreker van de Loge stelde hierbij: *'C'est à l'esprit même de la maçonnerie que nous voulons initier les femmes qui viendront parmi-nous: nous voulons*

¹⁰ Georges Martin (1844-1916) was van jongsaf al sociaal en politiek geëngageerd. Hij nam in 1866 als ambulancier deel aan de campagne van Garibaldi tegen Oostenrijk. Omwille van zijn populariteit als arts werd hij ook meermaals verkozen in de Parijse Gemeenteraad, waar hij zich vooral met openbare onderstand bezig hield. In 1885 werd hij senator. Hij was een overtuigd feminist en stelde dan ook: *"Depuis que j'ai l'âge de raison, je suis féministe"*. In 1879 werd hij lid van de loge "Union et Bienfaisance" (Grand Orient de France) en in 1880 lag hij mee aan de basis van de oprichting van de "Grande Loge Symbolique Ecossoise". In 1893 stichtte hij samen met Maria Deraismes de gemengde Obediëntie: "Le Droit Humain". Samen met Joseph Décembre richtte hij vanaf 1893 de hogere graden van "Le Droit Humain" in (Pieyns, 2004: 391-392).

tâcher de faire partager nos opinions, nos croyances, nos idées à nos soeurs de demain, d'abord parce que la vérité ne doit pas être l'apanage d'une seule moitié de l'humanité; ensuite parce que le seul moyen d'arriver à transmettre aux générations futures notre pensée, c'est d'avoir auprès de nous des femmes qui la partagent.' (Gérard, 1988 : 355).

Bij dit pleidooi voor vrouwelijke initiatie vindt men een zeker parallellisme terug met het denken van Frédéric Desmons uit 1870, die eerder al wees op de cruciale rol van de vrouw bij de morele opvoeding van de kinderen. Binnen de loge "La Jérusalem Ecosaise" werd dit denken door de spreker hernomen: *"La femme est la véritable éducatrice: elle seul sait former le coeur et l'esprit de son enfant; et, si banale que soit cette vérité, elle ne l'est pas encore assez, puisqu'en dehors de l'Eglise, nul ne l'a encore comprise et mise en pratique."* (Gérard, 1988: 355). Hoewel deze visie nog sterk in lijn ligt met de reeds eerder aangehaalde 'cultus van huiselijkheid', waarbij sterk gepleit werd voor de vrouwelijke kwaliteiten binnen de huiselijke kring, getuigt het echter ook van progressiviteit, daar er uitdrukkelijk gepleit wordt voor vrouwelijke initiatie.

Het is dan ook duidelijk dat er zich binnen de vrijmetselarij een klimaat van progressiviteit begon te kenmerken. Op het einde van de 19^e eeuw ontwikkelde zich, onder impuls van een aantal vrijmetselaren, dan ook de gemengde Orde "Le Droit Humain", die vrouwen de mogelijkheid bood om zich te integreren in de maçonnieke wereld. De directe betrokkenheid van diverse vrijmetselaars verklaart ook waarom "Le Droit Humain" in zijn begindagen sterk de stempel droeg van zijn mannelijke medestichters, waaronder Martin. Ook in België speelden de mannelijke stichters, zoals bijvoorbeeld Henri La Fontaine, lange tijd een decisieve rol in de werking. De rekrutering van vrouwen was dan ook niet steeds een evidente zaak. Vaak beperkte deze zich, net zoals bij de adoptieloges, tot de vrouwen en dochters van vrijmetselaren (Huysseune, 1988: 132).

3.2.3. : Ontwikkeling van strict vrouwelijke loges:

Terwijl de feministische beweging in de 19^e eeuw de strijd voor de gelijkberechtiging van de vrouw had ingezet en daarmee ook aan de basis lag van de oprichting van een gemengde vrijmetselarij, werd aan het begin van de 20ste eeuw ook terug gegrepen naar de meer traditionele vormen van vrouwelijke participatie. Zo besliste, zeventig jaar na de beëindiging van de adoptie-loges, een handvol vrouwen om deze te heroprichten. Ditmaal vond dit echter niet plaats onder impuls van "le Grand Orient de France", maar van de "Grande Loge de France". Op 29 mei 1901 opende deze laatste namelijk te Parijs haar eerste adoptieloge "Le Libre Examen". Om onbekende redenen was dit project slechts van korte duur en werd de loge zes jaar later opgevolgd door "La nouvelle Jérusalem", die echter eveneens na

geringe tijd haar activiteiten stopte. Pas zestien jaar later zouden er nieuwe adoptie-loges ontspruiten.

Hoewel deze nieuwe vorm van adoptieloges zich in veel geringere mate toe spitste op banketten, bals en mondaine festiviteiten, werden de meeste activiteiten nog steeds ingegeven door filantropie en liefdadigheid. Hiernaast werden jonge meisjes en dames er ook in verschillende zaken onderwezen, gaande van algemene hygiëne, dactylo tot esperanto.

Omwille van de inbreng van vele vrouwen tijdens de Eerste Wereldoorlog begon de Franse Grootloge in 1919 na te denken over de mogelijkheid van een echte vrouwelijke toelating. De Grootloge diende hiertoe echter toestemming te krijgen van de "Internationale Maçonnieke Associatie". Deze verwierp het voorstel echter in 1920 en om de reguliere Grootloge van Londen niet voor het hoofd te stoten werd in 1935 besloten het voogdijschap over de adoptieloges af te schaffen. Het is belangrijk hierbij te beklemtonen dat het "vrij-laten" van de adoptie-loges niet plaats vond omwille van feministische motieven, maar om louter politieke, namelijk om de contacten met de Engelse Grootloge niet te verstoren (Benchetrit & Louart, 1994: 41-45).

Het zou dan ook nog tot na de Tweede Wereldoorlog duren eer de vrouwen binnen de adoptieloges van de "Grande Loge de France" een gelijkwaardige initiatie verkregen. Net zoals de rest van de vrijmetselarij hadden ze sterk te lijden gehad onder de Duitse bezetting (zo bleven er van de oorspronkelijke 300 leden nog maar 84 over). Deze overlevenden richtten echter vier loges op en contacteerden de Grootloge voor steun. In 1945 wees de Grootloge deze steun echter af en verleende hen autonomie. De vrouwen verklaarden zich hierop op 21 oktober 1945 officieel onafhankelijk en richtten de "Union Maçonique Féminine" op, de voorloper van wat later de "Grande Loge Féminine de France" zou worden (Benchetrit & Louart, 1994: 46-49).

Deze "Grande Loge Féminine de France" heeft ook een belangrijke invloed op de maçonnieke wereld van België gehad, waar in 1981 de "Grande Loge Féminine belge" werd opgericht (Huysseune, 1988: 133). Omwille van de korte bestaansgeschiedenis van deze Obediëntie zal ik me in wat volgt echter verder concentreren op de gemengde Orde "Le Droit Humain".

4. De gemengde Orde: ‘Ordre Maçonique Mixte International Le Droit Humain’:

4.1. : Evolutie van ‘Le Droit Humain’ :

De creatie van een gemengde loge heeft een lange weg afgelegd. De eerder beschreven mentaliteitsveranderingen binnen de traditioneel gerichte vrijmetselarij en het ontstaan van de Eerste Feministische Beweging waren hiervoor noodzakelijk. Hiernaast is het ook duidelijk dat er, naast een evolutie binnen mentaliteiten, eveneens een evolutie binnen de bestaande structuren diende plaats te vinden.

Voor het ontstaan van de gemengde loge, “Le Droit Humain”, moet men terug gaan tot 12 februari 1880, wanneer zich in Frankrijk 12 loges afscheidden van de gevestigde “Supreme Council of the Old and Accepted Scottish Rite”. Door negen van deze twaalf loges werd uiteindelijk een nieuwe maçonieke macht, de “Grande Loge Symbolique Ecossaise”, gesticht. Deze nieuwe maçonieke macht steunde op twee fundamenten: autonomie voor de nieuwe loges en vrijheid van geweten.

Het thema van vrouwelijke initiatie kwam binnen deze Obediëntie uitvoerig aan bod, doch werd bij de herziening van de Constitutie in 1890 met een zwakke meerderheid verworpen. Deze verwerping en haar strijdigheid met de geproclameerde autonomie van de loges, zou leiden tot het eerste conflict binnen de Obediëntie. De ateliers, die voorstanders waren van de vrouwelijke toetreding, argumenteerden hun visie namelijk op basis van het gegeven van “*de vrije vrijmetselaar in zijn vrije loge*”. De autoriteiten van de “Grande Loge Symbolique Ecossaise” bleven echter bij hun standpunt.

De leden van de loge “Les Libres Penseurs” in het oosten van Pecq hadden echter reeds in hun intern reglement de voorwaarden opgenomen voor een vrouwelijke toetreding en weigerden zich bij de beslissing van hogerhand neer te leggen. Op 14 januari 1882 initieerde Houbron, meester van de loge, dan ook op reguliere wijze Maria Deraismes. Zeer snel echter werd de loge, “Les Libres Penseurs” door onderlinge twisten verscheurd en werd Maria Deraismes een vrijmetselaar zonder loge (d’Andrée, 2003: 15-16). Ondanks haar reguliere initiatie, kon ze, door de handhaving van de “Constitutions of Anderson”, dan ook aan geen enkele vereniging in loge deelnemen.

Bij Georges Martin groeide ondertussen de idee van een gemengde loge. In januari 1890 legde hij hiertoe de bestaande obediënties zijn plannen voor. De afwijzing was echter

algemeen. Hierdoor bleef er uiteindelijk nog maar één weg over, namelijk de creatie van een nieuwe maçonnieke macht (d'Andrée, 2003: 29-30).

Om een gemengde loge te creëren, had Martin echter nood aan mede-stichters en vrouwen, die regulier geïnitieerd waren. Maria Deraismes bleek dan ook van essentieel belang voor het slagen van dit project. Georges Martin frequenteerde echter al geruime tijd haar salon en betrok haar dan ook bij zijn plannen om een gemengde loge te stichten. Door hun samenwerking zou Maria Deraismes in maart 1893 in staat zijn om 16 profanen, waaronder een aantal van de meest vooraanstaande feministes van het ogenblik, te initiëren. De pacifiste Maria Pognon, Clémence Royer, redactrice van de krant 'Le Droit des femmes', de schrijfster Louise David, de arts Marie Piere, Maria Georges Martin, directrice van "Journal des Femmes" en echtgenote van Georges Martin, Marie Begnet, stichtster van tal van liefdadigheidsorganisaties, en Anne-Feresse Deraismes, de zus van Maria Deraismes behoorden allen tot het progressieve bourgeois-publiek dat in de 19^e eeuw de motor vormde van de feministische beweging (Charpentier de Coysevox, 1998: 34).

Op vier april 1893 verklaarde Maria Deraismes de Grootloge "Le Droit Humain" te stichten, die open was voor iedereen en dit zonder distinctie op het vlak van sekse, religie, ras of nationaliteit. Ter verwijzing naar het feit dat ze open stonden voor alle mensen vervingen ze de oorspronkelijke titel "Le Droit des Femmes" door "Le Droit Humain". Sommigen menen dat ze zich bij deze beslissing ook hadden laten inspireren door het experiment van de "Temple des Familles" van 1860 (d'Andrée, 2003: 29-30).

Op vier april 1893 sloot Georges Martin zich aan bij "Le Droit Humain", waardoor de creatie van een gemengde loge daadwerkelijk een feit werd. In mei 1893 overhandigde Martin ten slotte aan de prefectuur van de Seine de Constitutie-tekst van de "Grande Loge Symbolique Ecossaise de France Le Droit Humain", waardoor ze officieel van start konden gaan (d'Andrée, 2003: 30-31). Hoewel er jaar na jaar nieuwe loges ontstonden in Frankrijk, bleef "Le Droit Humain" echter marginaal vertegenwoordigd in het maçonnieke landschap. De gemengdheid bleef dan ook een heikel punt binnen de vrijmetselarij.

Op elf mei 1901 werd echter de Constitutie van de "Ordre Maçonique Mixte International Le Droit Humain" gepubliceerd en tussen 1901 en 1914 vond de internationale inplanting van "Le Droit Humain" over de wereld plaats (o.a. in India, Groot-Brittannië, V.S.A., de Lage Landen) (d'Andrée, 2003: 32-33). Hoewel er zich in 1895 slechts 38 vrouwen en 5 mannen aansloten bij "Le Droit Humain", vond er na deze internationalisering en vooral door de stichting van de Engelse loge (1902) een explosieve groei plaats. In 2000 telde "Le Droit Humain" dan ook ongeveer 40.000 leden, verspreid over 1800 loges in 46 landen. Naast

Frankrijk (13.250 leden) vormt de Belgische Federatie met 5600 leden de meest omvangrijke federatie (Pieyns, 2004: 160).

4.2. : Het ontstaan en de evolutie van “Le Droit Humain” in België:

Op 22 februari 1911 werd, met de steun van broeders van de loge “Les Amis Philanthropes” van het Grootoosten van België, de eerste Belgische werkplaats van “Le Droit Humain”, “L’Egalité- Emile Lefèvre”, opgericht in de Peterseliestraat, nr. 8 te Brussel. Op 24 mei 1912 werd deze werkplaats officieel geïnstalleerd in aanwezigheid van Georges Martin, grondlegger van “L’Ordre Maçonique Mixte International Le Droit Humain”, die bij de opening stelde: *‘C’est pour faciliter l’oeuvre d’émancipation matérielle et morale de la femme, et pour grouper les efforts des féministes des deux sexes qui veulent la justice pour tous les Humains de tous les pays de la terre que nous avons organisé et constitué l’Ordre Maçonique Mixte International Le Droit Humain’* (Droit Humain, 1984 : 51) .

Vanaf zijn creatie telde het atelier n° 45 van “Le Droit Humain” verschillende leden van de “Amis Philanthropes”, namelijk: Lucien Anspach, Ovide Decroly, Georges Tosquinet, Emile Vinck, Eugène Monseur, Charles Fièvez, Adolphe Puissant en Auguste Ley. Tussen 1912 en 1914 werd dit atelier ook gefrequenteerd door andere broeders van “Les Amis Philanthropes”. Onder de eerste geïnitieerde vrouwen vond men feministische en socialistische militanten, oudleerlingen van Isabelle Gatti de Gamond en ook vele echtgenoten van de oorspronkelijke stichters, zoals Jeanne Anspach en Annette Kochnitsky, terug (Bruwier & Pirote, 1983: 266-269). Acht vrouwen hieronder werden eerder al geïnitieerd in “Le Droit Humain” in Frankrijk of Nederland (Droit Humain, 1984: 49).

Net zoals in Frankrijk zou er bij de oprichting van een gemengde loge een belangrijke voortrekkersrol liggen bij de vrijmetselaars van het Grootoosten. De strijd voor de vrouwelijke initiatie zou voornamelijk gevochten worden door de leden van “Les Amis Philanthropes”. Henri La Fontaine¹¹ was bijvoorbeeld één van de belangrijkste voorvechters van de oprichting van gemengde loges in België (Bruwier & Pirote, 1983: 268). Ook andere

¹¹ Henri La Fontaine (1853-1943) was een specialist in het internationale recht (ULB) en schreef zich in 1877 in aan de balie. In 1894 werd hij lid van de Parti Ouvrier Belge (POB). Tussen 1895 en 1936 was hij achtereenvolgens senator voor Henegouwen, Luik en Brabant. Tussen 1930 en 1936 was hij vice-voorzitter van de senaat. In 1882 werd hij in “Les Amis Philanthropes” van het Grootoosten geïnitieerd, in 1925 verbond hij zich aan “Le Droit Humain”. In 1892 behoorde hij tot de mede-oprichters van de “Ligue belge du Droit des femmes”. Tevens was hij oprichter en eerste voorzitter van het “Bureau International de la Paix”, dat diverse pacifistische bewegingen met elkaar in contact bracht. In 1913 won hij de Nobelprijs voor de vrede en in 1916 publiceerde hij in Boston “The Great Solution-La Magnissima Charta. Essay on Evolutionary and Constructive Pacifism” (http://www.ulb.ac.be/cal/mouvement/touteunehistoire/biographies/henri_lafontaine.html, 22/04/06).

broeders van de loge “Les Amis Philanthropes” werkten aan zijn zijde samen met de “Ligue belge du droit des femmes”. Alexis Sluys, lid van het bestuurscomité, participeerde zo aan de “Conférences féministes”, die door deze Liga werden georganiseerd in 1893. Ook bracht Sluys in 1896-'97 in “Les Amis Philanthropes” de sociale rol van de vrouw onder de aandacht.

Ook in de loge “Les Vrais Amis de l'Union et progrès réunis” (Antwerpen) werd het thema van de vrouw in de vrijmetselarij aangesneden. Beide loges werden dan ook gekenmerkt door de wil om hun publiek uit te breiden tot de families van hun leden. In december 1893 kondigde de president van “l'Union et Progrès” dan ook een conferentie aan waaraan *‘les dames, les jeunes filles et les fils de moins de 21 ans’* zouden kunnen participeren. Hierop volgden nog een aantal, door de loges georganiseerde, initiatieven, waarbij vrouwen werden uitgenodigd, zoals bijvoorbeeld, een Brusselse expositie over vrouwen en geadopteerde kinderen (Bruwier & Pirotte, 1983: 262).

Op 22 oktober 1901 werd er binnen ‘Les Amis Philanthropes’ een conferentie gehouden over “Le Droit Humain” en in 1903-1904 werd er een debat gevoerd over het al dan niet ontvangen van een vrouw binnen de loges. De ontmoeting met Isabelle Gatti de Gamond vond echter omwille van haar zwakke gezondheidstoestand nooit plaats. Deze dame, die eind 19^e eeuw als eerste Belgische vrouw werd geïnitieerd in de loge “Diderot” van de “Grande Loge Symbolique Ecossaise”, overleed namelijk op 4 oktober 1904.

De uitbreiding van de vrijmetselarij tot vrouwen bleef echter de aandacht trekken (Bruwier & Pirotte, 1983: 262-263). Zo woonde Frans Wittemans, lid van “Les Amis du Commerce et de la Persévérance Réunis” in 1905, op vraag van het Grootosten, de installatie van de gemengde loge “Cazotte” in Amsterdam bij. Uit het verslag na zijn bezoek blijkt dat hij voorstander was van de oprichting van gemengde loges. Tevens stelde hij dat *‘cinq frères de Bruxelles ont demandé leur affiliation à la loge Cazotte, peut-être dans le but de créer une loge mixte dans cet Orient’* (Van Huele, 2005: 123-124).

Hoewel het hier om broeders van ‘Les Amis philanthropes’ lijkt te gaan, is dit niet zeker. Jacques Lemaire stelde in *“La Franc-maçonnerie en Belgique, les loges symboliques”* dan ook dat vanaf 1905 verschillende broeders van “Marnix van Sint-Aldegonde” (Antwerpen) hun affiliatie vroegen bij de loge “Cazotte”. Ook zouden er door “La Liberté” en “La parfaite Union” in Bergen indirect vragen zijn gericht naar een vrouwelijke initiatie (Lemaire, 2002: 95).

Hoewel duidelijk is dat “Les Amis Philanthropes” niet alleen stonden in hun eis, hebben deze toch een belangrijke voortrekkersrol vervuld (Bruwier & Pirotte, 1983: 264). In 1905 werden

er dan ook, op vraag van “Les Amis Philanthropes”, hevige debatten gevoerd over de interpretatie van artikel 1 van de statuten. Het ging hierbij om de vraag of het begrip “*homme*” in de toelatingsvoorwaarden van de vrijmetselarij moest worden opgevat als *man* of *mens*. Volgens de broeders van “Les Amis Philanthropes” verwees het begrip naar “*mens*” en moesten de statuten niet worden gewijzigd daar deze niet expliciet stelden dat het ontvangen van vrouwen verboden was (Deneckere, 2003: 127-128).

Hoewel de interpretatie van de broeders van “Les Amis Philanthropes” voor veel verdeeldheid zorgde binnen de loges, werd de vrouwelijke initiatie hierdoor wel duidelijk op de agenda gezet.

In 1907 werd er vanuit het Grootoosten dan ook aan de loges gevraagd om te werken rond ‘*La Franc-Maçonnerie et le Féminisme*’. Uit een afsluitend rapport over deze studies bleek dat de meeste loges wel gewonnen waren voor de idee van een soort adoptieloge voor vrouwen en arbeiders. Enkel ‘Les Amis Philanthropes’ spraken zich echt uit voor een opname van de vrouw op een gelijke voet (Van Huele, 2005: 125). In het eindrapport stelde Grootsecretaris Dupont dan ook dat de tijd nog niet rijp was voor de toetreding van vrouwen, noch voor de oprichting van gemengde loges of vrouwenloges: “*Je répons catégoriquement: Non! Pour le présent. Mais je ne dis pas: Jamais!*” (Deneckere, 2003: 129).

Alexis Sluys, lid van ‘Les Amis Philanthropes’, stelde echter op een conferentie van 12 februari 1908 dat ‘*la maçonnerie restera impuissante pour le bien social aussi longtemps qu’elle ne sera pas ouverte à l’élite des travailleurs et à l’élite du féminisme*’. Hoewel er in het midden van “Les Amis Philanthropes” zelf oppositie leefde voor gemengdheid, verkreeg het discours van leden als La Fontaine, Emile Lefèvre en Alexis Sluys er geleidelijk steeds meer aanhang. Georges Martin werd er op 21 november 1910 dan ook uitgenodigd om een conferentie te geven over de gemengde vrijmetselarij en diens mogelijke introductie in België. Martin zou hierbij vergezeld worden van een gemengde delegatie uit Frankrijk en Nederland. Op de dag zelf brak er echter protest uit tegen de toegang van vrouwen tot de reguliere vergadering. Na een stemming sprak een aanzienlijke meerderheid zich echter positief uit voor de toegang van deze gemengde delegatie en kon de Conferentie plaats vinden (Bruwier & Pirotte, 1983: 264).

Een aantal leden, die zich niet konden vinden in deze beslissing, stapten hierna echter op. De volgende dag werd er door twee broeders van “Les Amis Philanthropes”, A. Meur en A. Rousseau, ook een officiële klacht ingediend rond het bezoek van Georges Martin en diens

delegatie. Deze was niet zozeer opgebouwd rond het geslacht van de bezoekers als wel rond het feit dat deze geen reguliere vrijmetselaars waren. Deze klacht leidde uiteindelijk tot een onderzoek en een berisping van het atelier door het Grootoosten. Deze laatste stelde op 23 januari 1911 dat *“Les Amis Philanthropes ont commis une faute en accueillant comme visiteurs des personnes des deux sexes qu’ils savaient appartenir à des Loges irrégulières et à des Orientés étrangers”* (Van Huele, 2005: 128).

De werkplaats ging echter in tegen deze berisping en werd in hun opstandige houding op 13 februari bijgevallen door de loge “L’Indivisible” (Spa). Deze stelde namelijk dat het Grootoosten de restrictieve termen van de “Constitutions of Anderson” moest laten vallen en dat het tijdstip was aangebroken waarop de mens, zonder distinctie op het vlak van ras en sekse, toegelaten moest worden tot de maçonnieke wereld (Bruwier & Pirotte, 1983: 265). Ook volgden er steunbetuigingen van een aantal broeders van de Antwerpse loges “Les Vrais Amis de l’Union et du Progrès” en “Les Amis du Commerce et de la Persévérance Réunis” (Bruwier & Pirotte, 1983: 270-271).

In de loop van 1911 groeide dan ook de wil om op een legale, reguliere weg te werken aan de democratisering en regeneratie van de Belgische vrijmetselarij. Hierbij wou men vooral aandacht bieden aan de samenwerking met de vrouw en het volk (d.i. de arbeiders) die veelal afwezig waren binnen de loges. Emile Lefèvre, de Vénérable Maître van “Les Amis Philanthropes” distribueerde hierop in 1911 aan het Grootoosten en aan alle werkplaatsen een manifest ten voordele van de creatie van gemengde loges, die zich zouden verbinden aan de internationale organisatie “Le Droit Humain”. Uiteindelijk zou het engagement van de diverse vrijmetselaren op 24 mei 1912 aanleiding geven tot de inwijding van de eerste gemengde loge van “Le Droit Humain” in België. De loge verkreeg de passende naam “Egalité” en werd ingewijd in de tempel van “Les Amis Philanthropes” (Bruwier & Pirotte, 1983: 266).

Voor 1919 was “Le Droit Humain” in België echter, ondanks steun van het Grootoosten, nog steeds veeleer marginaal vertegenwoordigd. Door de Eerste Wereldoorlog en de hierop volgende Duitse bezetting werd de loge dan ook gesloten tot 1919 (Charpentier de Coysevox, 1998: 55). Vanaf 1926 vond er door de adhesie van de loges van de “Grande Loge Mixte de France”¹² (Charpentier de Coysevox, 1998: 69) echter een sterke ontwikkeling

¹² Aan het begin van de 20ste eeuw ervaarde “Le Droit Humain” aanzienlijke concurrentie van de “Grande Loge Symbolique Ecossaise” die tot 1909 talrijke vrouwen initieerde, waaronder bijvoorbeeld ook Louise Michel. De “Grande Loge Symbolique Ecossaise” verdween echter na verloop van tijd, waardoor “Le Droit Humain” over een monopolie beschikte op het vlak van vrouwelijke initiatie. Dit democratisch deficiet veroorzaakte tussen 1914 en 1922 echter een afscheuring binnen “Le Droit Humain” en leidde tot de oprichting van de “Grande Loge Mixte Symbolique” (Pieyns, 2004: 159).

plaats. Tegen 1928 waren er in België dan ook al zes gemengde loges actief. Zij vormden op 25 april 1928 de kern van de Belgische Federatie van “Le Droit Humain”, wiens werking geleidelijk aan over het land verspreid raakte (<http://www.droit-humain.be/nl/hist.htm>, 22/04/06).

Net zoals voor de rest van de vrijmetselarij wogen de jaren van de Tweede Wereldoorlog zeer zwaar op “Le Droit Humain”. Op 8 juni 1940 besliste de Nationale Raad van de Nederlandse Federatie van “Le Droit Humain” uit voorzorg de ateliers te sluiten. Ook in België werd de franc-maçonnerie verboden. De gebouwen werden verzegeld en de Belgische vrijmetselaars, zoals bijvoorbeeld, zuster Devalet, gingen op in de clandestiniteit (d’Andrée, 2003: 65-66). Vanaf 1945 maakte de vrijmetselarij echter opnieuw een periode van creatie en organisatie door. Begin jaren 1970 telde de Obediëntie dan ook al zo’n 24 werkplaatsen en ongeveer 1500 leden (Van den Abeele, 1991: 95). Uiteindelijk zou “L’Obédience Mixte Internationale Le Droit Humain” in België tegen 2004 reeds 6200 leden tellen, verspreid over meer dan tachtig loges (X, 2004: 1).

4.3. : Internationale erkenning:

Om een reëel bestaan te kunnen leiden, heeft elke nieuwe Orde echter nood aan erkenning van de gemeenschap der vrijmetselaars. Omwille van de keuze voor gemengdheid en internationaliteit is dit niet evident geweest voor “Le Droit Humain”. Ze botste in tegen de gewoontes en werd hierdoor veeleer geïsoleerd. De gemengde Obediëntie werd echter wel snel erkend door de “Grande Loge Symbolique Ecossaise”, waarvan een atelier, “Les Libres Penseurs”, eerder Maria Deraismes had geïnitieerd. Zoals eerder vermeld, overleefde “Les Libres Penseurs” haar radicale zet maar moeilijk. Een deel van de leden ging in 1896 op in de “Grootloge van Frankrijk”, die op haar beurt in 1894 was gecreëerd met toestemming van de “Supreme Council of the Scottish Rite”. De leden van ‘Les Libres Penseurs’, die overbleven, vormden de “Grande Loge Symbolique Ecossaise Maintenuë”. Hun constituties (1899 en 1901) stonden gemengdheid toe voor de loges die dit wensten (d’Andrée, 2003: 17-34). “Le Droit Humain” kwam met deze “Grande Loge Symbolique Ecossaise Maintenuë” geleidelijk ook steeds meer tot samenwerking. Deze opgedreven samenwerking leidde uiteindelijk zelfs tot een dubbel lidmaatschap van vele leden. Zo werden op 21 juni 1901 vijf zusters van “Le Droit Humain”, namelijk: Marie Bonneval, Véra Starkoff, Aline Marx, Mary en Jenny Billioud, lid gemaakt van de “Grande Loge Symbolique Ecossaise Maintenuë”.

De twee grote Franse Obediënties van Frankrijk, “le Grand Orient” en “Grande Loge de France”, reageerden echter veelal terughoudend op de oprichting van “Le Droit Humain”. Het debat omtrent vrouwen kende hierdoor in beide Obediënties echter wel een heropflakking. De houding van het Grootoosten ten aanzien van de gemengde vrijmetselarij is lange tijd moeilijk geweest. Vele van haar broeders waren tevens actief binnen “Le Droit Humain” en hadden verscheidene loges bijgestaan in hun oprichting. Door het Grootoosten werd hun dubbel lidmaatschap dan ook als een bedreiging gezien. De grootste schok kwam er echter met de toelatingsvraag van Amélie Gédalge op 29 mei 1899 aan de loge “L’Unité Maçonnique”. Binnen de loge volgde al gauw een hevig debat over deze aanvraag, dat echter beëindigd werd door een “non” van hogeraf (d’Andrée, 2003: 35-36).

Ook in België verliep de erkenning van de Obediëntie eerder moeizaam. Hoewel “Le Grand Orient” en “Le Droit Humain” dezelfde idealen koesteren, handelde het Grootoosten in België uit traditie toen het in 1930 weigerde “Le Droit Humain” te erkennen. Hierbij liet ze de eigen broeders wel toe om de loges van de gemengde Obediëntie te frequenteren, maar verleende ze de zusters geen toegang tot de eigen loges.

Pas in 1959, toen een aantal broeders van “Le Grand Orient”¹³ opstapten, begon de Obediëntie haar standpunt te herzien. Uiteindelijk zou het tot in 1969 duren eer het Grootoosten Artikel 200 van haar “Algemene Reglementen” aanpaste en een “*Séance Blanche Fermée*”, een jaarlijkse bijeenkomst van leden van zowel Grootoosten als Droit Humain, toeliet. Een Conventie uit 1980 tussen beide leidde er tenslotte toe dat men tot een bredere en evenwaardigere samenwerking kwam. De eerdere jaarlijkse samenkomsten werden dan ook omgedoopt tot: “*Séances Mixtes Interobédientielles*” en werden later ook uitgebreid naar de “Grande Loge Féminine belge” (Huyseune, 1988: 133).

Vrouwen kunnen echter nog steeds niet worden geïnitieerd in het Grootoosten. Francis Viaud, oud Grootmeester van “Le Grand Orient de France”, gaf hier een specifieke reden voor: *‘Pourquoi le Grand Orient n’admet-il pas les femmes? D’abord parce que nous ne voulons pas détruire l’Obédience Mixte du Droit Humain. Nous admettrons certainement un jour ou l’autre les femmes en tant que Soeurs visiteuses, mais si l’on admettait demain les*

¹³ Het Grootoosten bleef sterk antiklerikaal en weigerde terug te komen op zijn beslissing uit 1872 om het begrip “Opperbouwmeester des Heelals” uit de statuten te schrappen. Hierdoor werd het Grootoosten niet langer als regulier erkend door Londen. De contacten met de Verenigde Staten, waar de reguliere loge vele miljoenen leden heeft, hadden hier onder te leiden. Vooral voor de Antwerpse diamanthandel waren deze contacten en erkenning zeer belangrijk. Daarom trad een deel van de vrijmetselaars uit het Grootoosten en richtten ze op 4 december 1959 de Grootloge van België op. Deze Grootloge keerde terug naar de oorsprong van de vrijmetselarij. Er zou niet aan politiek gedaan worden en de “Opperbouwmeester des Heelals” werd erkend. In 1965 werd de Grootloge als regulier erkend. De “reguliere” principes werden echter niet zo nauw nageleefd en in 1979 verbrak Londen opnieuw de banden (Van Den Broek, 1999: 3).

femmes au Grand Orient, le Droit Humain serait détruit en province et les dirigeants eux-mêmes n'y tiennent pas.' (Mellor, 1976 : 133-134). Viaud sluit zich duidelijk aan bij de idee dat indien "Le Droit Humain" nooit tot stand was gekomen, het Grootoosten geleidelijk aan zou zijn geëvolueerd tot een gemengde Obediëntie. Wanneer het Grootoosten vrouwen zou accepteren, zou "Le Droit Humain" dan ook volledig overbodig worden.

In België ziet men echter geleidelijk de mentaliteiten veranderen. Diverse loges wensten namelijk het bezoekrechten van leden van "Le Droit Humain" ook uit te breiden naar de zusters. In maart 2001 nam de Algemene Vergadering van het Grootoosten van België dan ook de beslissing om de loges, die dit wensten, toe te laten vrouwelijke leden in hun zittingen op te nemen (Rutten, 2003: 386).

De situatie van de Grootloge van Frankrijk was anders dan die van het Grootoosten. Deze Grootloge zag zich namelijk geconfronteerd met een hoop toetredingen van de "Grande Loge Symbolique Ecossaise". Tussen 1898 en 1901 kwam er dan ook weinig reactie vanuit de Grootloge en legde ze zich voornamelijk toe op de creatie en aanpassing van de eigen Obediëntie. Vanaf 1901 richtte de Grootloge haar eerste adoptieloges op, met de bedoeling om vrouwen te weerhouden toe te treden tot de gemengde loges (d'Andrée, 2003: 35-36).

Het is echter duidelijk dat "Le Droit Humain" ondertussen erkend wordt door de meeste Obediënties. Zo woonden in de jaren 1980 reeds verschillende leden van de Belgische Grootloge, vaak echtgenoten van zusters, occasioneel de zittingen van "Le Droit Humain" bij. In maart 1987 werd op initiatief van de Grootloge dan ook beslist een "Gemeenschappelijke Verklaring" voor te bereiden, met als doel de cohabitatie van de Obediënties te verbeteren en de maçonnieke betrekkingen te verstevigen. Deze "Gemeenschappelijke Verklaring" werd op 21 december 1986 ondertekend door het Grootoosten van België, de Belgische Federatie van "Le Droit Humain", de Belgische Grootloge en de "Grande Loge Féminine de Belgique" (Rutten, 2003: 388-389).

In 1973 had de Belgische Federatie van "Le Droit Humain" ook al een overeenkomst met de "Grande Loge Féminine de France" en in 1974 werd dit uitgebreid tot een "Conventie". De eerste Belgische strict vrouwelijke loge "Iriani" werd op 20 april 1974 ingewijd in Brussel. Verschillende leden van het Grootoosten en "Le Droit Humain" hadden hiertoe hun medewerking verschaft. Op 17 oktober 1981 werd de "Vrouwen Grootloge van België" opgericht. Op 20 mei 1984 werd er tussen "Le Droit Humain" en deze "Vrouwen Grootloge" een "Gemeenschappelijke Conventie" ondertekend, die het bezoekrechten van de zusters van

“Le Droit Humain” aan de “Vrouwen Grootloge” (en omgekeerd) vastlegde (Rutten, 2003: 386-387).

Vandaag ziet men duidelijk dat de reguliere Obediënties zich nog steeds enten op de “Constituties van Anderson” en dat de niet-reguliere, niet door Londen erkende, Obediënties eerder bereid zijn om het maçonnieke statuut van “Le Droit Humain” te erkennen. Paradoxaal genoeg zijn het binnen de reguliere vrijmetselarij veelal de traditionalisten die pleiten voor de mogelijkheid tot toetreding voor vrouwen. Deze stellen namelijk dat in de Middeleeuwen vrouwen eveneens toegelaten waren tot de corporaties. Hun argumentatie weegt echter veelal niet op tegen de broeders, die niet willen afwijken van de tradities (Huysseune, 1988: 133).

Vandaag bestaat er dan ook nog steeds geen unanimitie omtrent de toelating van vrouwen in de vrijmetselarij. Vele van de eerder beschreven redenen voor uitsluiting worden dan ook tot op de dag van vandaag aangehaald om vrouwen de toegang te ontzeggen.

De meeste broeders zijn ondertussen echter wel al voorstander geworden van een uitbreiding van het bezoekrecht voor de gemengde Obediëntie. De jongere vrijmetselaars lijken gemengdheid dan ook te accepteren als iets geheel normaals. De werkgroep “*Vrijmetselaars in Vlaanderen*” stelde in hun uitgave van 1975 dan ook dat “*zowel de louter vrouwelijke loges als de louter mannelijke heel spoedig op het onbegrip en verwondering zullen stuiten van de aantredende jeugd, die het product is van de, in het onderwijs tot stand gebrachte, coëducatie*” (Werkgroep: Vrijmetselaars in Vlaanderen vzw, 1975: 153). Hoewel vele vrijmetselaars voorstander zijn van het huidig gediversifieerd aanbod aan Obediënties, waarbij ook vrouwen geïnitieerd kunnen worden, voorspelde de Werkgroep in 1975 dat er, door de verjonging van de loges, een mentaliteitsverandering zou optreden. Deze redenering vindt men ook terug bij Michel Huysseune (Huysseune, 1988: 134) en Andries Van den Abeele. Deze laatste stelt dan ook dat de huidige jongeren, doordat ze opgegroeid zijn in een samenleving waarin de juridische en feitelijke gelijkheid tussen mannen en vrouwen praktisch voltrokken is, de splitsing in mannelijke en vrouwelijke loges steeds meer als een anachronisme zullen gaan beschouwen (Van den Abeele, 1991: 119).

De gelijkheid tussen man en vrouw is vandaag dan ook in de wet ingeschreven. Niet alleen op het nationale niveau wordt de gelijkberechtiging van de vrouw gegarandeerd, maar ook op het Europese niveau. Zo waakt bijvoorbeeld het Europese Hof van de Rechten van de Mens over de naleving van dit verworven principe. In een artikel in “Le Soir” geeft Jean-Michel Quillardet, huidig Grootmeester van “le Grand Orient de France”, dan ook toe dat het Grootoosten door haar weigering vrouwen te initiëren, een inbreuk pleegt op de wet tegen

discriminatie. Hij stelt echter dat de vrijmetselarij niet moet buigen onder druk van de samenleving en dat vrouwen, door de mogelijkheid van initiatie in “la Grande Loge Nationale Française”, “la Grande Loge Féminine de France” en “le Droit Humain”, over voldoende maçonnieke opties beschikken. Quillardet stelt dan ook dat de inrichting van een verplichte gemengdheid tot een schisma binnen het Grootoosten zou leiden. Vele broeders zouden dit namelijk niet accepteren en er zelfs voor kiezen om de Obediëntie te verlaten (Gutiérrez, 2005: 18).

Het is dan ook duidelijk dat de toelating van vrouwen in alle Obediënties nog verre toekomstmuziek is. Hoewel de jongeren binnen de loges het strict masculiene karakter in onze hedendaagse samenleving steeds meer in vraag trekken, houden velen toch nog vast aan de traditie en de waarden van de vrijmetselarij. Velen pleiten er dan ook voor dat, omwille van bepaalde maçonnieke tradities, de mogelijkheid van gemengdheid een keuze van de loges zelf moet zijn.

Jean Verdun stelt onder meer dat de meeste vrijmetselaars, zowel mannen als vrouwen, ervan overtuigd zijn dat de volledige vrijheid van vereniging een grotere verworvenheid is dan een opgelegde gemengdheid aan alle loges. Volgens Verdun is het opleggen van een dergelijke gelijkshakeling zelfs een schending van de vrijheid waarop de loges gebouwd werden. Het opleggen van een bepaald gedrag wordt zelfs als strijdig gezien met de ideologie van de vrijmetselarij. Hij stelt dan ook: “*Liberté, liberté chérie, pas de mixité pour les ennemis de la mixité*”.

Hoewel Verdun de vrije keuze van de vrijmetselaars predikt, merkt hij wel op dat het dom zou zijn gemengdheid af te schrijven, louter omwille van de “Constitutions van Anderson”. Hij trekt de onveranderlijkheid en het tijdloze karakter hiervan in twijfel en stelt dat deze basisprincipes, net zoals een Grondwet, geamendeerd kunnen worden (Verdun, 2001: 163-164).

4.4. : Maria Deraismes (1828-1894):

De figuur van Maria Deraismes is bij de creatie van de gemengde vrijmetselarij van decisisief belang geweest. Haar verhaal past in de eerder geschetste evolutie van de ‘upper class’ vrouw in de literaire salons. Ze werd op 15 augustus 1828 geboren in een liberaal republikeins bourgeois milieu, waar haar geprivilegieerde status haar toegang verstrekte tot hoger onderwijs¹⁴ en, de daarbij vaak gepaard gaande, emancipatie (d’Andrée, 2003: 17).

¹⁴ Tot aan haar achttiende kreeg Maria Deraismes les van haar zeven jaar oudere zus Anne. Later bestudeerde ze de Bijbel en vertaalde ze boeken over Indische en Oosterse Religies. Deze studies lagen mee aan de basis van haar kritische attitude ten aanzien van het Christianisme. Deraismes bestudeerde eveneens Leibnitz, Hobbes en de grote Duitse en Engelse filosofen uit de 18^e eeuw.

Na het huwelijk van haar zus, Anne Deraismes en het overlijden van hun ouders (1852 en 1861) leefde ze alleen in Parijs, waar haar salon al gauw een literaire en artistieke ontmoetingsplaats werd voor republikeinen, waaronder ook vele vrijmetselaars. Haar salon werd onder meer gefrequenteerd door de historicus en socialistische politicus Louis Blanc, erevoorzitter van de loge “Les Libres Penseurs” en door Georges Martin (Deneckere, 2003: 125). Daarnaast publiceerde ze ook in verschillende kranten, zoals “Le Grand Journal”, “L’Epoque” en “Le Nain Jaune”. Haar werk was sterk polemisch en pleitte voor de emancipatie van de vrouw (Charpentier de Coysevox, 1998 : 22-23). Maria Deraismes dirigeerde ook de “*Société pour la revendication des droits de la femme*”, die streed voor de ontwikkeling van het onderwijs voor vrouwen (Charpentier de Coysevox, 1998 : 22).

Gedurende haar hele leven koos Maria Deraismes ervoor om celibatair te blijven. Toen haar zus, Anne Féresse-Deraismes, in 1865 weduwe werd, begon hun buitengewone intellectuele leven samen. De verenigingen in hun ouderlijke salon werden verder gezet. Hier ontvingen ze steeds meer voorstanders van de liberale democratie en belangrijke figuren binnen de feministische beweging, zoals bijvoorbeeld Louise Michel¹⁵ (d’Andrée, 2003: 18-19).

De franc-maçonnerie werd in deze periode geconfronteerd met een grote kritiek van de paus en kerkelijke pers. Om zich te verdedigen en de profane wereld te overtuigen van haar goede bedoelingen hield “Le Grand Orient de France” verschillende publieke conferenties omtrent diverse filosofische materies. Op één van deze conferenties nodigde Léon Richer Maria Deraismes uit als spreker. Ondanks haar oorspronkelijke terughoudendheid kenden haar conferenties omtrent “la Morale” grote successen. Hierop volgden verschillende colloquia en lezingen waarbij Maria Deraismes de rechten van de vrouw op zowel politiek als civiel vlak verdedigde. Naarmate haar zelfzekerheid als spreker groeide, trad er in haar discours ook een zekere radicalisering op ten aanzien van haar oorspronkelijk eerder conforme houding (d’Andrée, 2003: 18-19).

Tevens leerde ze Grieks en Latijn om de antieke filosofen in hun eigen taal te kunnen lezen. Uit dit alles blijkt dat Maria Deraismes een rijkelijk belezende vrouw was (Gérard, 1988: 356).

¹⁵ Louise Michel (1830-1905) was een vurig verdedigster van de Parijse Commune. Ze opende diverse scholen waarin ze de republikeinse ideeën propageerde en schreef in Parijs voor, onder meer, oppositiekranen zoals ‘Le Cri du Peuple’ van Jules Vallès. Tevens was ze actief op de barricades en werd ze meerdere malen gearresteerd en in 1873 zelfs verbannen naar Nieuw Caledonië. Op 14 juli 1880 verkreeg ze, net als alle veroordeelden van de Commune, amnestie. Sinds haar terugkeer in Frankrijk werd ze echter opgevolgd door de politie en bracht ze meerdere dagen in de gevangenis door. Tussen 1890 en 1895 instaleerde ze zich in Londen, waar ze zich ontfermde over een school, die gesticht werd door Franse libertairen. In 1895 stichtte ze samen met Sébastien Faure de krant “Le Libéraire”; op 15 januari 1898 nam ze deel aan één van de eerste publieke meetings rond de “zaak Dreyfuss”. Ze overleed in 1905 in Marseilles (<http://www.ulb.ac.be/cal/mouvements/touteunehistoire/biographies/louisemichel.html>, 22/04/06).

In 1878 volgde ze Léon Richer op als president van de “Association pour l’amélioration du sort de la femme” en nam ze deel aan de eerste Internationale Conferentie van de Rechten van de Vrouw. Haar hoge activiteit en engagement voor de vrouwelijke emancipatie zorgden er zelfs voor dat er een comité werd opgericht om haar kandidatuur bij de legislatieve verkiezingen te ondersteunen (d’Andrée, 2003: 20). Ze weigerde de eer echter en uitte haar motivatie in 1881 in een brief aan de krant “Le Rappel”: “...*ma candidature ne peut être qu’une candidature de protestation, dont le résultat immanquable, même s’il y a succès, est l’invalidation; je refuse...*” (Gérard, 1988 : 362).

In 1881 organiseerde ze, samen met Victor Poupin, het eerste anti-klerikale congres van “le Grand Orient de France”. Hierbij werd niet enkel gediscussieerd over de scheiding van Kerk en Staat, maar werden ook vraagstukken met betrekking tot opvoeding, antiklerikale propaganda en de organisatie van ziekenhuizen onderzocht (Gérard, 1988: 361). Maria Deraismes zag haar strijd voor emancipatie gekoppeld aan een sterk anti-klerikalisme. Ze zag de toetreding van de vrouw dan ook als de uitgelezen manier voor de vrijmetselarij om de invloed van de katholieke Kerk te counteren. Zo stelde ze ‘*Comment la Franc-maçonnerie, antagoniste du clergé, haïe par lui, n’a-t-elle, pas compris que l’introduction de la Femme dans son Ordre était le moyen le plus sûr de le réduire et de le vaincre ? Elle avait à sa disposition l’instrument de la victoire. Elle l’a laissé inerte dans ses mains.*’

Op 14 januari 1882 werd Deraismes uiteindelijk als eerste vrouw geïnitieerd in de loge “Les Libres Penseurs”. Hierbij bedankte ze haar broeders voor hun baanbrekende handeling en riep ze hen op te volharden in hun strijd om de belangrijke sociale rol van de vrouw aan te tonen. (Gérard, 1988: 362). Maria Deraismes zag deze revolutionaire ingreep binnen de vrijmetselarij dan ook als het verlengde van de feministische beweging. Een belangrijk bastion van de mannen was bij haar inwijding gevallen en ze geloofde dat de toestroom aan vrouwen onstuitbaar zou worden. Zo stelde ze: ‘*Mes Frères! La porte que vous m’avez ouverte ne se fermera pas sur moi, et toute une légion me suivra!*’ (Mellor, 1976: 122). Er ontstonden binnen “Les Libres Penseurs” echter al snel strubbelingen waardoor haar vrouwelijke initiatie een unicum werd. Tot op 4 april 1893, de dag waarop ze samen met Georges Martin de gemengde loge “Le Droit Humain” oprichtte, werd haar dan ook een maçonniek stilzwijgen opgelegd.

Op zes februari 1894 overleed Maria Deraismes aan de gevolgen van borstkanker en werd ze burgerlijk begraven. Op 3 juli 1898 werd ze geëerd door de oprichting van een standbeeld in Parijs (d’Andrée, 2003: 20). Maria Deraismes werd binnen “Le Droit Humain” opgevolgd

als “Vénérable Maître” door haar zus, Anne Feresse-Deraismes. Vanaf 1895 nam Marie Georges Martin voor zestien jaar het leiderschap van “Le Droit Humain” op zich (Charpentier de Coysevox, 1998: 37-38).

5. Het sociale engagement van de vrijmetselarij in België:

Er zijn verschillende factoren die de aanname van een feministische gevoeligheid van “Le Droit Humain” bevestigen. Een eerste aspect hierbinnen vormt het irreguliere karakter van de Orde en haar openheid ten aanzien van het maatschappelijke debat. Een tweede aspect vormt het engagement van haar leden in diverse vrouwenbewegingen. Dit is een traditie die tot bij haar stichting kan worden terug geleid en zich ook in België manifesteerde doorheen de verworteling van de leden van “Le Droit Humain” met de feministische beweging in de 19^e eeuw. Ook in de 20ste eeuw blijkt uit haar basisconstituties en principes echter een blijvende gevoeligheid voor de vrouwelijke problematieken. Binnen dit hoofdstuk zal ik deze verschillende aspecten achtereenvolgens bespreken.

5.1. : Onderscheid Reguliere en Irreguliere vrijmetselarij:

Van oudsher heerst er een dualiteit in het handelen van de vrijmetselarij: enerzijds zijn de vrijmetselaars voorstander van de persoonlijke verlichting en zijn ze voornamelijk op zichzelf gericht. Anderzijds zijn ze ook pleitbezorger van de creatie van een meer humane wereld. Hoewel er binnen de broedersschappen voornamelijk gestreefd wordt naar de verrijking van de eigen spiritualiteit en moraliteit, zijn ze door middel van hun humanisme eveneens verbonden met de profane wereld (Benchetrit & Louart, 1994: 216). Binnen deze twee aspecten van de vrijmetselarij bestaat er spanning en het is dan ook duidelijk dat niet alle Obediënties deze spanning op dezelfde manier benaderen.

Op het vlak van openheid naar de samenleving toe is het niet onbelangrijk een onderscheid te maken tussen de reguliere en de irreguliere vrijmetselarij. De situatie in België is op dit vlak vrij complex en wordt gekenmerkt door een pluralistische geschiedenis. Zo telt België vijf Obediënties, waaronder: het Grootoosten van België (1833), de Grootloge van België (1959), de Reguliere Grootloge van België (1979), de Vrouwengrootloge van België (1981) en de Belgische federatie van “Le Droit Humain” (1928).

De Reguliere Grootloge van België onderscheidt zich van de andere vier door haar, de naam zegt het zelf, regulariteit. Deze Obediëntie werd in 1979, onder leiding van Piet Van Brabant, opgericht door een afscheuring van 333 pro-Engelse broeders van de Grootloge van België. Deze afscheuring vond plaats als gevolg van de intrekking van haar regulariteit door de “United Grand Lodge”. De broeders onder leiding van Piet Van Brabant wensten de “Opperbouwmeester van het Heelal”¹⁶, naar reguliere traditie, opnieuw erkend te zien. De

¹⁶ De reguliere Grootloge van België hernam, naar het voorbeeld van de “Constitutions of Anderson”, in het eerste artikel van haar constituties de verwijzing naar de Opperbouwmeester van het Heelal:

reguliere vrijmetselaars in België (ongeveer 1500 broeders in 2004) besloten zich hierop opnieuw te verbinden met de Angelsaksische traditie en de internationale meerderheid binnen de vrijmetselarij door het bestaan van God te erkennen en het verbod op politieke discussies terug centraal te stellen. Ze werden hierdoor als enige Belgische Obediëntie door de “United Grand Lodge of England” erkend, maar verwijderden zich in belangrijke mate van het maatschappelijke debat. Dit vormt een groot verschil met de irreguliere loges, waabinnen wel hevige discussies worden gehouden over wereldse kwesties (De Ceulaer, 2004: 19).

In het verlengde van het al dan niet erkennen van het “verbod” op politieke discussies, bestaat er ook een groot verschil tussen de activiteiten binnen de reguliere en irreguliere werkplaatsen. De reguliere of Angelsaksische vrijmetselarij hanteert het verbod op politieke en religieuze discussies en schermt zich daardoor in belangrijke mate af van de samenleving en haar problematieken. Tevens verkondigt ze een geloof in een “Vérité Révélée”, omvat ze een veelal exclusief filosofische en initiatieke arbeid en laat ze vrouwen, op basis van de “Constitutions of Anderson”, niet toe.

De liberale of irreguliere vrijmetselarij daarentegen staat open voor het bezoek van, en soms zelfs initiatie van, vrouwen. Ze werkt rond filosofie en de maçonnieke initiatie, maar is, via haar leden, eveneens actief met betrekking tot de strijd voor vrijheden en sociale gelijkheid in de samenleving (Charpentier de Coysevox, 1998: 90-93). Men kan dus stellen dat er binnen de irreguliere vrijmetselarij, waartoe “Le Droit Humain” behoort, een zeker engagement bestaat ten aanzien van de samenleving waarin ze ageert. Vele vrijmetselaars achten het dan ook belangrijk om zich binnen de maçonnieke wereld te kunnen buigen over maatschappelijke problematieken. Sommigen zien er zelfs de basis van het succes van de vrijmetselarij in.

In de loges, zelfs in de irreguliere, buigt men zich echter toch overwegend op interne problematieken zoals de rites en de symbolen. Pas in een tweede instantie richt men zich ook op sociale problemen zoals bijvoorbeeld het racisme. Ook een aantal andere thema's zoals kunst, geschiedenis of de ontwikkeling van de wetenschappen, komen binnen de vrijmetselarij veelvuldig aan bod. De vrijmetselarij bestudeert de samenleving echter steeds vanuit een specifiek maçonniek oogpunt, waarbij ze zich voornamelijk concentreert op thema's die gerelateerd zijn aan de eigen traditie en ontwikkeling. De keuze van de

“De vrijmetselarij bevestigt het bestaan van God, Opperwezen, dat zij aanduidt met de naam Opperbouwmeester van het Heelal. Zij eist van al haar leden dat zij deze bevestiging aannemen. Deze eis is absoluut en kan niet het voorwerp uitmaken van enig compromis of voorbehoud. De Vrijmetselarij definieert het Opperwezen echter niet en laat eenieder de absolute vrijheid om er zich een opvatting over te vormen” (De Ceulaer, 2004: 19).

onderwerpen wordt dan ook vaak bepaald door de filosofische oriëntatie van de vrijmetselaars (Huyseune, 1988: 146-147).

5.2. : Belgische Masculiene Vrijmetselarij en vrouwelijke problematieken tijdens de Eerste Feministische Beweging:

De vrouwelijke problematieken werden binnen de vrijmetselarij weldegelijk gezien als een belangrijk fenomeen. Deze werden nog belangrijker toen de eis voor vrouwelijke initiatie ondersteund werd door de ontplooiing van de feministische beweging in de 19^e eeuw. In 1854 had het Grootoosten artikel 135 van de maçonnieke statuten afgeschaft. Hierdoor werden niet enkel discussies over religieuze en politieke onderwerpen mogelijk, maar werd het ook mogelijk over feminisme en voruuenemancipatie te spreken en te discussiëren (Deneckere, 2003: 119).

Hans Moors stelde in zijn artikel: *“Vrijmetselarij, maatschappelijk engagement en de vrouwenkwestie in Nederland en België”* dan ook dat de Belgische vrijmetselaars van het Grootoosten zich, in navolging van de manifestatie van de vrouwenbeweging vanaf de jaren 1860, steeds meer begonnen te buigen over de sociale status van de vrouw. Uit de veelvuldige debatten die hieromtrent werden gehouden, blijkt namelijk dat de meeste broeders het eens waren over het feit dat vrouwen achtergesteld werden op economisch, juridisch en politiek vlak. Op economisch vlak predikten ze, als oplossing voor de achterstelling van de vrouw, de verbetering van de toegankelijkheid en de aanpassing van de inhoud van het meisjes- en vrouwenonderwijs. Ook werden de vaak erbarmelijke werkomstandigheden van vrouwen en kinderen aangeklaagd en gingen er duidelijke stemmen op voor arbeidsregulering (Moors, 1994: 123-125).

Naast de economische onderdrukking werd er ook gediscussieerd over de prostitutiekwestie en over de juridisch ondergeschikte status van de vrouw. Hoewel er maar weinigen echt het vrouwenstemrecht verdedigden, werd er wel geregeld gesteld dat er rekening moest worden gehouden met een dergelijke evolutie naar de toekomst toe.

Centraal bij elk debat over een toekomstige gelijkberechtiging van de vrouw stond echter de creatie van een beter onderwijsstelsel. De intellectuele gelijkheid en maatschappelijke gelijkwaardigheid der seksen, kon volgens hen, dan ook enkel via deze educatieve weg tot stand komen (Moors, 1994: 123). Door het gebrekkig onderwijs voor vrouwen was de disproportie tussen het aantal mannen van waarde en het aantal vrouwen van waarde dan ook ontegensprekelijk groot. Deze educatieve achterstand van de vrouw werd niet enkel gebruikt om haar het stemrecht te miskennen, maar ook om haar de toegang tot de loges te

ontzeggen. De initiatie van vrouwen werd zelfs van ondergeschikt belang geacht. Door deze initiatie zou, volgens de vrijmetselarij, de mediocriteit namelijk zeer snel ingang vinden, aldus het intellectuele en morele niveau van de orde ondermijnend. De maçonnerie moest dus eerst werken aan de verheffing van de vrouw, vooraleer andere rechten konden worden toegezegd (Deneckere, 2003: 129).

Naast de intellectuele inferioriteit van de vrouw werd er binnen de loges ook nog steeds uit gegaan van het bestaan van een natuurlijk verschil tussen de seksen, waaraan geen afbreuk mocht worden gedaan. De hoofdtaak van de vrouw omvatte voor de meeste vrijmetselaars dan ook nog steeds het moederschap. Desondanks kenden de vrijmetselaren wel al een notie van emancipatie. Volgens hen betekende de emancipatie van de vrouw dan ook de *“vrijmaking van vooroordelen, van geringschatting, van verwaarlozing, van onzelfstandigheid, van ongeschiktheid voor en onbekendheid met haar roeping”*. Enerzijds pleitte men dus voor de opwaardering van het maatschappelijke potentieel van de vrouw en wou men deze, via aangepast onderwijs, meer kansen geven om zelfstandig en onafhankelijk te worden. Anderzijds hield men nog steeds vast aan een uitermate traditionele taakverdeling, waarbij men waarschuwde voor bandeloosheid en de *“vermannelijking”* van de vrouw (Moors, 1994: 125).

Men kan dan ook bezwaarlijk stellen dat de mannelijke vrijmetselarij in 19^e eeuw België een voortrekkersrol heeft gespeeld in de emancipatie-strijd van de vrouw. Buiten het individuele engagement van een aantal broeders van het Grootoosten, zou men moeten wachten tot de oprichting van de Belgische Federatie van *“Le Droit Humain”* eer de humanistische principes van gelijkheid tussen man en vrouw en van de gelijkberechting van de vrouw waarlijk hun intrede zouden doen in de Belgische maçonnieke wereld.

5.3. : De gemengde Obediëntie Le Droit Humain en de eerste feministische golf:

De masculiene vrijmetselarij heeft slechts in geringe mate een bijdrage geleverd tot de emancipatie van de vrouw in de 19^e eeuw. Het recht van vrouwen om zich publiekelijk te verenigen in seculiere organisaties werd dan ook nog niet volledig aanvaard. Het was eveneens uitzonderlijk dat vrouwen in het publiek spraken, laat staan meetings hielden. Dit laatste werd dan ook meer getolereerd in de strict vrouwelijke hervormings- en religieuze organisaties waarin vele vrouwen actief waren, dan binnen de Orde. De langzame wijziging in de organisatie en structuren van de loges vormden echter wel indicatoren van de geleidelijke reëvaluatie van de capaciteiten van de vrouw tot zelfbestuur en van haar

politieke competentie, die in de 19^e eeuw plaats vond (Clawson, 1989: 20). Deze geleidelijk gewijzigde evaluatie van de vrouw leidde er aan het einde van de 19^e eeuw zelfs toe dat er met de oprichting van de gemengde Orde, een overwinning geboekt werd op het mannenbastion van de vrijmetselarij. In dit onderdeel wil ik wat verder ingaan op de verworteling van “Le Droit Humain” met het feminisme in de 19^e eeuw.

Vele auteurs zien de oprichting van “Le Droit Humain” namelijk als een overwinning en een vrucht van het 19^e eeuwse feminisme. Vanaf haar creatie zou echter al snel blijken dat “Le Droit Humain” meer zou worden dan enkel een overwinning van de vrouw. Het vormde, volgens verschillende auteurs namelijk een coördinatie- en organisatieorgaan voor verdere feministische actie. Doordat “Le Droit Humain” geboren werd op een ogenblik waarop de rechten van de vrouw nog een eis waren en ze, als eerste maçonnieke macht, vrouwen op voet van evenwaardigheid toeliet, streefde ze vanaf haar oprichting een gelijkaardige behandeling van de vrouw na in de profane samenleving (d’Andrée, 2003: 98).

Daniel Ligou stelde zo dat *“de creatie van “Le Droit Humain” zich verbond met de feministische beweging door middel van haar republikeinse, liberale, protestantse formulering of vrijzinnigheid van het laatste deel van de 19e eeuw”* (Bruwier & Pirotte, 1983: 259). Verschillende auteurs zijn het hiermee eens en stellen dat, vanaf haar stichting, het feminisme de bestaansreden is geweest van de gemengde Obediëntie. Van den Abeele stelt zo dat “Le Droit Humain” vandaag *“evenzeer, zoniet nog meer dan het Grootoosten, aan de spits van de vrijzinnigheid staat”*. “Le Droit Humain” zou in het verleden dan ook niet enkel vele para-maçonnieke en profane organisaties financieel hebben ondersteund, maar zou ook steeds een intellectuele invloed en een aanwezigheidspolitiek in de diverse organen nagestreefd hebben (Van den Abeele, 1991: 127).

In mijn gesprekken met leden van “Le Droit Humain” in België werd de parallel tussen de eerste feministische beweging en de oprichting van de Orde door de meeste leden bevestigd. Een dame wees me er echter op dat het veeleer reductionistisch zou zijn om het ontstaan van “Le Droit Humain” en het engagement van haar eerste leden louter toe te schrijven aan feminisme. Volgens deze dame dient de oprichting van “Le Droit Humain” dan ook veeleer gezien te worden als *“une démarche égalitaire, humaniste d’entrer en Franc-maçonnerie”* (interview 4).

Los van dit gegeven, is het echter duidelijk dat de bezorgdheid van de Orde ten aanzien van vrouwelijke problematieken niet enkel kan worden toegeschreven aan “humanisme”. Dit zou namelijk betekenen dat men dezelfde bezorgdheid kan terugvinden bij de masculiene

vrijmetselarij; wat duidelijk niet het geval is. Het feit dat de interne en externe erkenning van “gelijkheid tussen de seksen” binnen “Le Droit Humain” door vele van haar leden werd uitgedragen, wordt dan ook door de rest van het hoofdstuk geïllustreerd.

5.3.1. : Het engagement van de Franse Leden van “Le Droit Humain”:

Aangezien de eerste Belgische loge van “Le Droit Humain” pas opgericht werd in 1912 maak ik in een eerste instantie gebruik van de Franse leden en diens activiteiten om de verstrengeling tussen de gemengde Obediëntie en de feministische groeperingen aan te tonen.

De participatie aan “Le Droit Humain” is van oudsher overwegend vrouwelijk geweest. Dit overwicht geldt tot op vandaag de dag. De mannen omvatten nog steeds slechts zo’n 30% van het ledenaantal. De mannen werden in het verleden dan ook vooral lid uit sympathie en wensten op deze manier hun steun aan de feministische zaak te betuigen. Velen behielden naast hun lidmaatschap van de gemengde Obediëntie dan ook hun oorspronkelijk lidmaatschap van het Grootoosten, waar hun grootste engagement lag (Van den Abeele, 1991: 94). De invloed die door “Le Droit Humain” werd uitgeoefend, ging dan ook grotendeels uit van de toenmalige “grandes dames” in de samenleving.

Eerder heb ik al het verhaal van Maria Deraismes toegelicht en geduid hoe zij, via haar activiteiten in diverse feministische organen en door haar intellectuele kunde, het boegbeeld werd van de strijd van de vrouw binnen de vrijmetselarij. De activiteit die zij ontplooidde in tal van emancipatorische organisaties en redacties, werd echter eveneens opgevolgd door haar mede-zusters. Tot de oorspronkelijke leden van “Le Droit Humain” behoorden dan ook tal van prominente figuren uit de feministische beweging. Zo werd bijvoorbeeld, Clémence Royer (1830-1902), bekend wetenschapper, in maart 1893 lid van de organisatie. Ze werd Vénérable d’Honneur van de eerste loge van ‘Le Droit Humain’ en leidde de krant “*Le Droit des Femmes*”. Toen ze haar kritische ‘*Questions Religieuses*’ publiceerde, werd ze bewierrookt door de anti-klerikale pers, waarvan sommigen haar zelfs bestempelden als ‘*une femme de génie*’ (Mellor, 1976: 126).

Marie Pognon was dan weer vooral bekend als feministe en werd later voorzitter van de “*Ligue française pour le droit des femmes*”, die opgericht werd door Ed. Schoelcher. Maria Georges-Martin, de echtgenote van Georges Martin was op haar beurt lid van het Uitvoerend Comité van de “*Conseil National des Femmes Françaises*”, dat eveneens geleid werd door Marie Pognon. Tevens publiceerde Maria Georges-Martin, onder meer, in “*Le Journal des Femmes*” (Charpentier de Coysevox, 1998: 37-38). Marie Bonneval (1841-1918) was dan weer een militant socialiste en werd om deze reden in 1872 verplicht haar

activiteiten in het onderwijs stop te zetten. Ze lag aan de basis van het eerste syndicaat voor leerkrachten en was eveneens actief in de *“Ligue française pour le Droit des Femmes”* (d’Andrée, 2003: 121).

Verschillende leden van de gemengde Obediëntie waren niet alleen op het intellectuele, polemische vlak actief, maar engageerden zich ook in tal van organisaties, die zich inspanden voor de vrouw en het gezin. Rond *“Le Droit Humain”* en diens leden ontplooiden er zich dan ook een steeds hechter netwerk van sociale instellingen, waarvan de Obediëntie de ondersteuning op zich nam. Zo zamelde ze bijvoorbeeld materiaal, personeel en fondsen in voor vele van de projecten van haar leden. Het individuele engagement van de leden vormde echter steeds de belangrijkste ondersteuning voor de vrouw in de samenleving. Zo richtte Marie Becquet de Vienne in 1876 een vluchtoord voor zwangere vrouwen op. Ze wordt vaak ook gezien als de drijvende kracht achter de wet van 17 juni 1913, die in Frankrijk de bijstand aan zwangere vrouwen wettelijk verplicht maakte. Een andere zuster, Louise Knoppe opende twee moederhuizen, die een tijdelijk tehuis boden voor kinderen wiens ouders zonder financiële middelen zaten.

In 1898 werd, volgens de literatuur, onder impuls van leden van *“Le Droit Humain”* ook de *“Société civile de Consultation médicale gratuite pour femmes et enfants”* opgericht, een organisatie die ondersteuning verleende aan families en de eerste zorgen verstrekte aan vrouwen. Later zou Marie Georges-Martin de drijvende kracht worden achter de oprichting van *“La Solidarité de l’enfance”*, een organisatie die streefde naar het welzijn en de rechten van het kind. Ook Marie Pierre, één van de eerste vrouwelijke artsen, en Aline Valett traden toe tot de Obediëntie. Deze laatste werd onder meer directrice van de *“Fédération française des sociétés féministes”* (Benchetrit & Louart, 1994: 32-41).

Het is duidelijk dat de leden van *“Le Droit Humain”* sterk geëngageerd waren wat betreft de vrouw en het kind in de samenleving. Vanaf 1908 werd *“het kind en de opvoeding”*, volgens d’Andrée, zelfs één van de belangrijkste thematieken binnen de loges en kwam de problematiek van ongelukkige, mishandelde en verwaarloosde kinderen er uitgebreid aan bod. Tussen 1920 en 1930 fungeerden de loges, volgens hem, dan ook als denktank voor de verlenging van de schoolplicht van 12 tot 16 jaar, voor de ontwikkeling van studiebeurzen, voor de creatie van een medisch-pedagogische opvolging van leerlingen en voor aandacht voor een professionele oriëntatie op de schoolbanken (d’Andrée, 2003: 99).

Vanuit de loges van *“Le Droit Humain”* werd er ook nog steeds gestreefd naar de toegang van de vrouw tot de gehele vrijmetselarij. Madeleine Pelletier (1874-1939), de eerste vrouwelijke psychiater in Frankrijk en tevens fervent verdediger van de rechten van de vrouw

en het kind¹⁷, was één van de meest opmerkelijke stemmen binnen “Le Droit Humain” om dit verbod voor vrouwen op te heffen. Pelletier werd op 27 mei 1904 geïnitieerd in de loge “La Philosophie Sociale”. Ze werd al snel “Secrétaire Générale” van “Le Droit Humain” in Frankrijk en pleitte zeer sterk voor de toelating van vrouwen in “le Grand Orient de France”. Haar activiteiten voor een algemene vrouwelijke initiatie hadden, naar verluid, een dusdanig grote impact dat ze door “le Grand Orient” bestempeld werden als destabiliserend voor de harmonie van de vrijmetselarij (Benchetrit & Louart, 1994: 32-41).

Ook de burgerlijke rechten van de vrouw kwamen binnen de Obediëntie aan bod. Zo werd er in 1908 in de loges in Frankrijk gediscussieerd over de mogelijkheden voor de vrouw om rechten te verwerven in het huwelijk en de echtscheiding. Binnen de Franse Federatie kwamen er ook andere verwante onderwerpen aan bod zoals: de noodzakelijkheid om de vrouw stemrecht en bijgevolg het statuut van burger te verlenen. Ook het recht op onderwijs en het recht om bepaalde beroepen, zoals die van advocaat of arts, uit te oefenen kwamen ter sprake. Tot en met het behalen van het stemrecht voor vrouwen in 1945 werden er, volgens d’Andrée, tal van interventies gehouden door de loges naar de politieke instanties toe. De aard van deze interventies werd in “*L’Ordre maçonnique: Le Droit Humain*” echter niet verder toegelicht (d’Andrée, 2003: 99).

Uit de literatuur blijkt ook dat de Obediëntie altijd betrokken is geweest bij de emancipatie van de vrouw op seksueel gebied. Verschillende leden van de gemengde Obediëntie hebben zich dan ook actief ingeschakeld in de strijd voor het recht op contraceptiva en abortus. Véra Starkoff stelde bijvoorbeeld in 1903 een petitie op voor de rechten van de moeder, die in alle loges van Frankrijk verdeeld werd. In datzelfde jaar maakte ze in de “*Cahiers Feministes*”, een Frans-Belgisch blad verbonden aan de socialistische vrouwen, ook al melding van een boek van éne Dr. Henri Fischer over de seksuele opvoeding (Bruwier & Pirotte, 1983: 261-262). Ook Madeleine Pelletier, die ik reeds eerder vermeldde, vocht het recht voor de vrouw aan om zelf voor het moederschap te kunnen kiezen. Ze werd ervan beschuldigd abortussen uit te voeren en werd hiervoor uiteindelijk in 1939 veroordeeld, waarop ze in de gevangenis overleed (Benchetrit & Louart, 1994: 222).

¹⁷ Madeleine Pelletier schreef zeer veel over de rechten van de vrouw, waaronder : “La femme en lutte pour ses droits” (1908), “Idéologie d’hier: Dieu, la morale, la patrie” (1910), “L’émancipation sexuelle de la femme” (1911), ‘Le droit à l’avortement’ (1913) en ‘L’éducation féministe des filles’ (1914) (http://fr.wikipedia.org/wiki/Madeleine_Pelletier, 20/07/06).

5.3.2. : Feministische beweging in België in de 19e eeuw en banden met “Le Droit Humain”:

Tijdens de eerste feministische beweging werd er voornamelijk geijverd voor de burgerlijke en juridische gelijkheid van de vrouw, en in het verlengde hiervan voor het vrouwenstemrecht. In België kenmerkte dit feminisme zich door acties van onder meer Zoë de Gamond, Isabella Gatti de Gamond, Marie Popelin en Louis Frank. Hoewel deze geen lid waren van de gemengde Orde blijkt wel duidelijk dat deze, via activiteiten in diverse organen, herhaaldelijk in contact stonden met de leden uit Frankrijk.

De meesten dateren het Belgisch feminisme terug tot bij Zoë de Gamond¹⁸. Deze protesteerde heel sterk tegen de heersende politieke, patriarchale opvattingen omtrent de vrouw en het concept van de *“gescheiden sferen van mannen en vrouwen”*. Vrouwen werden in de 19e eeuw dan ook nog steeds opgevoed met de idee dat ze een strict familiale taak te vervullen hadden en dat de mannelijke oppermacht in de samenleving een feit was. Als één van de belangrijkste feministen uit haar tijd wees ze op de inefficiëntie van het politieke engagement van de vrouw. Zolang de bestaande opvattingen en mentaliteiten niet zouden veranderen, zou de vrouw zich namelijk nooit efficiënt kunnen inschakelen in de samenleving. In 1834 stelde ze dan ook in haar *“De la Condition sociale des femmes au 19ième siècle et de leur éducation publique et privée”* dat de sociale en morele vooruitgang in de samenleving enkel zou kunnen plaatsvinden door een verbetering van het vrouwenonderwijs. Volgens haar dienden hiertoe alle meisjes, ongeacht hun socio-economische origine, toegang te krijgen tot een praktische en theoretische opleiding. De idee dat *“La réforme de l’éducation et la réforme des mœurs”* noodzakelijk waren voor de emancipatie van de vrouw, werd geleidelijk aan ook steeds meer gemeengoed binnen de intellectuele en maçonnieke kringen (Gubin & Van Molle, 1998: 31).

Een andere belangrijke dame binnen de 19e eeuwse Belgische samenleving was Isabelle Gatti de Gamond (1839-1905), dochter van Zoë de Gamond. Zij werd vermoedelijk¹⁹ als

¹⁸ Zoë Charlotte de Gamond (1806-1854) was de dochter van een Brussels notabele, Pierre de Gamond. Deze was advocaat en professor aan de ULB. Ze huwde met de Italiaanse schilder Jean-Baptiste Gatti (1801-1877) en richtte in 1835 een school voor volwassen vrouwen op. In 1837 installeerde ze zich in Parijs waar ze aanhanger werd van het fourrierisme. Na haar terugkeer naar Brussel werd ze in 1847 algemeen inspectrice van de “Ecoles gardiennes et Salles d’asiles”, van het lager onderwijs voor vrouwen en van de scholen voor onderwijs-inspectrices in Brussel. Gedurende haar hele leven ijverde ze voor de emancipatie van de vrouw (De Fosse, 2005: 148).

¹⁹ Hoewel algemeen wordt aangenomen dat Isabelle Gatti de Gamond de eerste Belgische maçonniek geïnitieerde vrouw is, bestaat hier echter ook enige twijfel over. Zo zou Marie Goaziou in Pennsylvania de loge “Alpha”, de eerste Amerikaanse loge van “Le Droit Humain”, gesticht hebben. Deze dame, die gehuwd was met een Fransman en in Frankrijk werd geïnitieerd, was echter een Belgische (geboren te Namen op 15 juli 1866). Het is niet zeker of zij niet voor Isabella Gatti de Gamond werd geïnitieerd (Droit Humain, 1984: 34).

eerste Belgische vrouw, rond 1903-1904 geïnitieerd binnen de gemengde loge “Diderot” van de “Grande Loge Symbolique Ecossaise”. Hoewel het hier niet om “Le Droit Humain” ging, onderhield deze Orde wel vriendschapsbanden met de gemengde Orde en had ze, door de inwijding van Maria Deraismes in de loge “Les Libres Penseurs”, in belangrijke mate aan de basis gelegen van de oprichting van “Le Droit Humain” in Frankrijk.

Isabelle Gatti de Gamond stond, als maçonne, ook in nauw contact met diverse leden van het Grootoosten. In 1905 werd ze door de broeders van “Les Amis Philanthropes” zelfs uitgenodigd in de loge. Ze overleed echter vooraleer deze ontmoeting kon plaatsvinden en vooraleer de gemengde Obediëntie in België geïntroduceerd werd. Bij haar begrafenis op 15 juli 1905 werd er echter duidelijk gerefereerd aan haar identiteit als vrijmetselaar. Zo werd haar lijkbedekt met de maçonnieke insignes van haar loge “Diderot” (Droit Humain, 1984: 34).

Isabelle Gatti de Gamond was een sterk onderrichte vrouw, die verschillende schoolboeken samenstelde over tal van onderwerpen, gaande van grammatica tot anatomie. Daarnaast schreef ze ook een geschiedenis van België: “Histoire abrégée de la Belgique” en een negen volumes tellende “Histoire de la découverte des Etats-Unis”. Voorts publiceerde ze ook de tijdschriften “Education de la femme” en “Les Cahiers Féministes” en was ze actief binnen de socialistische vrouwenbeweging (Gérard, 1988: 115-118). Zoals reeds eerder vermeld, richtte ze in 1864 ook de eerste niet-confessionele secundaire school voor meisjes op in rue de Marais, Brussel. Deze “*Cours d’ Education pour Jeunes filles*” bood nieuwe kansen aan jonge meisjes en sloot perfect aan bij het eerder geschetste idee van de 19e eeuwse vrijmetselaars over de emancipatie van de vrouw, namelijk dat deze in een eerste instantie diende plaats te vinden via het onderwijs.

Er bestonden dan ook overduidelijke banden tussen de Belgische vrijmetselarij en Isabella Gatti de Gamond. Zo hielp onder meer Henri Bergé, vrijmetselaar bij het Grootoosten en vriend van de familie, haar in 1862 bij de oprichting van het tijdschrift “Education de la femme”. Bergé, die later ook rector zou worden aan de “Université de Bruxelles” (ULB), hielp haar ook bij de oprichting van de niet-confessionele meisjesschool. Hij overhandigde namelijk haar dossier, rond de oprichting van een dergelijke school, aan Lucien Anspach, toenmalig burgemeester van Brussel en tevens vrijmetselaar. Deze gaf vervolgens zijn akkoord om de school te openen. Het succes ervan was enorm en in de jaren 1860 werden dan ook zo’n 17 gelijkaardige scholen opgericht. Uiteindelijk werd er in 1881 in België zelfs een wet getekend die het middelbare onderwijs officieel zou inrichten volgens de richtlijnen

van Gatti de Gamond. Het succes van deze scholen vond haar weergalm ook tot buiten de Belgische grenzen. Franse vertegenwoordigers zoals M. Sée van het district La Seine, baseerden hun secundaire scholen namelijk op het model van Gatti de Gamond. (Gérard, 1988: 115-118).

Hoewel Hans Moors in zijn artikel '*Vrijmetselarij, maatschappelijk engagement en de vrouwenkwestie in Nederland en België*' duidelijk stelt dat er vanuit de masculiene vrijmetselarij slechts in geringe mate actie uitging ten voordele van de emancipatie van de vrouw, blijkt uit de literatuur toch dat deze vrouwelijke initiatieven, zoals die van Isabella Gatti de Gamond ondersteunde. Onder de vrijmetselaars van het Grootoosten vond men dan ook tal van overtuigde feministen terug zoals bijvoorbeeld, Charles Buls, Henri La Fontaine, Alexis Sluys, Emile Vinck, Charles Fièvez, Adolphe Puissant en Emile Lefèvre (Bruwier & Pirotte, 1983: 268). Zo was Charles Buls, lid van "Les Vrais Amis de l'Union et du Progrès", bijvoorbeeld de stichter van de "Ligue de l'Enseignement", die in 1864 de ontwikkeling van het onderwijs van meisjes op het programma zette. Verschillende leden van "Amis Philanthropes" en "Les Vrais Amis de l'Union et du Progrès" ondersteunden ook de oprichting van de eerste niet-confessionele school voor meisjes.

Doordat de kansen op onderwijs voor vrouwen tegen het einde van de 19e eeuw toenamen en deze na 1880 ook hogere studies konden aanvagen, werden vrouwen mondiger en konden ze zich steeds meer inzetten voor hun eigen zaak. Zo werd in 1892 naar het Franse voorbeeld de "Ligue belge du droit des femmes" opgericht. Aan de basis van deze Liga lag de rechtszaak, die Marie Popelin (1846-1913) in 1888 aanspande tegen de balie van Brussel. Hoewel ze de eerste vrouwelijke doctor in de rechten was, werd ze namelijk de mogelijk ontzegd om haar ambt uit te oefenen. Louis Frank (1864-1917), overtuigd feminist, nam haar verdediging op zich. Op 12 december 1888 werd haar verzoek door het Hof van Beroep echter verworpen. De argumenten van het Hof waren gebaseerd op principes met betrekking tot de natuur van de vrouw en haar sociale rol in de samenleving. Ondanks de grote media-aandacht die haar zaak trok, werd ook haar Cassatie-beroep verworpen.

In het verlengde van deze rechtszaak richtte Popelin echter samen met Louis Frank, Isala Van Diest, haar zus Louise Popelin, Henri en diens zus Leonie La Fontaine de "Ligue belge du droit des femmes" op. Deze Liga streefde voor de economische en juridische gelijkheid van de vrouw en voor het vrouwenstemrecht. Ze werden ondersteund door verschillende sympathiserende vrijmetselaars zoals Emile Vandervelde en Henri La Fontaine, bij wiens monde de wetsvoorstellen van de Liga in het parlement werden ingediend (<http://www.ulb.ac.be/cal/mouvement/touteunehistoire/biographies/mariepopelin.html>, 22/04/06).

Naast contacten met Belgische vrijmetselaars hield de organisatie er ook sterke banden met “Le Droit Humain” op na. Zo nodigden ze in 1893 Maria Deraismes uit om een conferentie te houden en publiceerde Maria Georges-Martin verschillende artikels binnen deze Liga (Bruwier & Pirotte, 1983: 259). In 1895 stichtte Henri La Fontaine, vrijmetselaar en lid van de Liga, de “Union internationale des Femmes pour la Paix”, waarvan het Franse comité bevolkt werd door, onder meer, Maria Deraismes, Anne Feresse-Deraismes en Maria Pognon (Bruwier & Pirotte, 1983: 259). Onder invloed van Marie Bonneval²⁰, stichtend lid van “Le Droit Humain”, zouden er ook hechte relaties ontstaan tussen de Franse Obediëntie en de socialistische feministische militanten. Bonneval bracht binnen “Le Droit Humain” ook geregeld verslag uit van de socialistische en feministische activiteiten in België (Bruwier & Pirotte, 1983: 260).

Uit dit alles blijkt duidelijk dat de feministische beweging in België in de 19^e eeuw beïnvloed werd door het denken en de feministische acties van “les grandes dames” van “Le Droit Humain” in Frankrijk. Doordat er dusdanig sterke banden bestonden tussen de “Ligue belge du droit des femmes” en de Franse Obediëntie “Le Droit Humain”, is het dan ook niet verrassend dat de eerste Belgische geïnitieerde vrouw, Isabella Gatti de Gamond ook participeerde aan de acties van de Liga. Na een conflict met Louis Frank, Alexis Sluys en Marie Popelin verliet ze deze Liga echter en richtte ze met steun van het Grootoosten van België “Les Cahiers Féministes” op. In 1903 werd dit tijdschrift de spreekbuis van de “Action Sociale des Femmes Rationalistes”. Deze Frans-Belgische groep, die werd voorgezeten door Gatti de Gamond, verkreeg ook de steun van Marie Bonneval en Véra Starkoff. Hieruit blijkt opnieuw de sterke verbondenheid met “Le Droit Humain” (Bruwier & Pirotte, 1983: 260-261)

5.4. : De constitutionele principes van Le Droit Humain en de externalisatie ervan:

Hoewel de masculiene vrijmetselarij in België dus geen belangrijke rol heeft gespeeld in de ondersteuning van de feministische beweging in de 19^e eeuw, blijkt uit het voorgaande wel dat de vrouwen binnen de vrijmetselarij de emancipatie-strijd in belangrijke mate ondersteund hebben. Mary Ann Clawson stelde dan ook dat de vrouwen in de vrijmetselarij, hetzij via de adoptie-loges, hetzij via de gemengde Obediëntie, steeds gestreefd hebben naar een meer gelijke behandeling van de vrouw in de profane wereld. De thema's waarvoor

²⁰ Marie Bonneval (1841-1918) was pedagoge en overtuigd feministe. Ze werd voorzitter van de “Ligue des Droits des Femmes”. Ze werd in 1894 geïnitieerd in “Le Droit Humain” en in 1916 volgde ze Georges Martin op als Grootmeester. Ze kende ook een groot sociaal en politiek engagement. Zo moest ze een tijdlang uitwijken naar Turkije omdat ze de repressie, volgend op het neerslaan van de Parijse Commune (1871), had veroordeeld (Pieyns, 2004: 93-94).

de eerste vrouwelijke vrijmetselaars in de 19^e eeuw streefden en de rechten die ze probeerden te verwerven, hadden, volgens haar, dan ook steeds een duidelijk feministische betekenis (Clawson, 1989: 20).

De “Ordre Maçonique Mixte International le Droit Humain” werd door Georges Martin en Maria Deraismes dan ook opgericht om de basisprincipes waarnaar ze leefden in een directe vorm om te zetten. Deze principes ambieerden, onder meer, de creatie van gelijkheid tussen mensen en een oprechte tolerantie, die volgens hen enkel kon steunen op laïciteit. In 1920 stelde Georges Martin dan ook duidelijk dat de “Ordre Maçonique Mixte Internationale” steunde op de *“intellectuele gelijkheid tussen mensen, en meer bepaald, op de gelijkheid tussen man en vrouw”* (d’Andrée, 2003: 40-41).

Binnen “Le Droit Humain” wordt dan ook steevast de “mixité” centraal geplaatst en worden, hoewel de Orde overal meer vrouwen dan mannen telt (zie bijlage 9.1.), op alle niveaus de verantwoordelijkheden op een gelijke manier verdeeld (d’Andrée, 2003: 42). Ze zijn dan ook voorstanders van een gelijkheid in rechten en plichten voor mannen en vrouwen, en dit zowel in de loges als in de maatschappij. De site van “Le Droit Humain” in België stelt dan ook dat de Federatie verwacht dat de broeders/zusters zich betrokken voelen bij de maatschappelijke problemen, eigen aan de huidige periode en er een oplossing voor trachten te vinden. Hoewel deze betrokkenheid bij de profane wereld duidelijk in lijn ligt met het irreguliere karakter van “Le Droit Humain”, schrijft de Obediëntie op zich geen actie voor aan haar leden. Het uitdragen van de ideeën van de vrijmetselarij dient dan ook een persoonlijk engagement te zijn, waar de leden, in volle vrijheid en onafhankelijkheid, de volledige verantwoordelijkheid voor opnemen. Bij het uitoefenen van dit engagement dient men dan ook, naar maçonnieke traditie, steeds discreet te blijven over de herkomst van de ideeën (<http://www.droit-humain.be/nl/frame.htm>, 22/04/06).

De stichters van “Le Droit Humain” waren allen sterk geëngageerd in de maatschappij en stonden bekend als zijnde vrijmetselaar. Met betrekking tot het naar buiten treden als Obediëntie werden dan ook al verschillende malen heftige discussies gevoerd binnen het Nationaal Convent²¹ van de Belgische Federatie. Het Convent bleef hier echter steeds erg verdeeld over.

²¹ Het Nationaal Convent, het wetgevend orgaan van de Federatie, wordt voorgezeten door de Nationale Grootmeester en telt naast afgevaardigden die jaarlijks verkozen worden in de symbolische loges ook leden van de Nationale Raad, die er de zetels bezetten van de Officieren en Dignitarissen. Het Convent vervult een belangrijke rol wat betreft de bepaling van de structuren, werking en het beheer van de Federatie. De werkzaamheden omvatten zowel administratieve en beheersbeslissingen als maçonnieke overwegingen en richtlijnen voor actie (Rutten, 2003: 327-329).

In 1973 en 1975 besliste het Nationaal Convent dat de Belgische Federatie als dusdanig voor geen enkele zaak haar standpunten te kennen zou geven in de profane wereld (Rutten, 2003: 352). De problematiek van externalisatie bleef echter sterk aanwezig binnen de Federatie. Dit blijkt onder meer uit het feit dat in 1979 een aantal werkplaatsen gedurende twee jaar de jaarvraag: *“Welk beeld wil de Vrijmetselarij van zichzelf ophangen in de profane wereld en hoe kan ze dit naar buiten toe communiceren?”* bestudeerden. Het eindrapport van deze debatten werd voorgesteld op het Convent van september 1981. Dit rapport beklemtoonde enerzijds de “discretie waarmee de vrijmetselaar zich dient te omringen”, maar wees anderzijds wel op de mogelijkheden waarover de leden beschikken om hun waarden te verspreiden, waaronder: het opstellen van een brochure voor profanen, het houden van openbare voordrachten, acties of artikels door individuele vrijmetselaren. De Brusselse werkplaats “Vérité” verdigde hierbij het voorstel om een permanente commissie, met leden van verschillende werkplaatsen, op te richten om gunstige gelegenheden te zoeken om naar buiten te treden. De interne verdeeldheid, die volgde op de affaire Rushdie in 1989, maakte echter duidelijk dat de Belgische Federatie niet in staat was om snel te reageren en om gezamenlijk naar buiten te treden. Tijdens het Nationaal Convent van 1990 werd dan ook gediscussieerd over *“de procedure van snelle raadpleging met het oog op een standpunt van de Belgische Federatie in de profane wereld over maatschappelijke en ethische problemen”*. Na de oprichting van een werkgroep werd op het Convent van december 1990 het principe om naar buiten te treden echter finaal verworpen (Rutten, 2003: 300).

Hoewel de Belgische Federatie haar leden dus niet specifiek tot actie aanzet in de samenleving en er een grote terughoudendheid bestaat bij de leden omtrent een Obediëntie die in hun naam zou spreken, wordt er in de *“Fédération belge du Droit Humain: 75 ans de maçonnerie mixte”* wel gesteld dat de vrijmetselarij moet uitstralen naar de buitenwereld. Deze uitstraling wordt namelijk gezien als zijnde in lijn met de idealen die de stichters verdedigden: internationalisme, mixiteit, laïciteit en vooruitgang van de mensheid. Tevens wordt er gesteld dat de vrijmetselarij zich beroept op het humanisme als zijnde haar merkteken. Al wat dit imago bedreigt, zoals de aantasting van de vrijheid en van de vrijheid van meningsuiting of de schending van de mensenrechten, zou, volgens de Federatie, moeten worden bestreden. De eisen voor een grotere sociale rechtvaardigheid, voor een betere positie van de vrouw in de samenleving en voor een veralgemeend beroep op ethische waarden verdienen dan ook een wilskrachtige inzet van de leden (Rutten, 2003: 307-308).

Het idee dat “Le Droit Humain” een mogelijke foyer voor emancipatie is geweest, vinden we ook in de *“Fédération belge du Droit Humain. 75 ans de maçonnerie mixte”* terug in een besluit omtrent de activiteiten van de loges van de Belgische Federatie tussen 1918 en 1978. Zo werd gesteld dat: *“We mogen besluiten dat de Belgische Federatie van Le Droit Humain dankzij haar oorsprong en mixiteit in grote mate heeft deelgenomen aan belangrijke wijzigingen in de maatschappij door haar belangstelling in de democratie, het internationalisme, de vrede en de sociale en economische problemen.”* (Rutten, 2003: 31). In het overzicht van de verwezenlijkingen van de Federatie werd tevens gesteld dat *“Maçonnieke projecten met een ethische en humanistische visie steeds beroep kunnen doen op vrijmetselaars”*. Hiertoe zou de Nationale Raad in het verleden een aantal broederlijke ontmoetingen hebben georganiseerd rond toonaangevende onderwerpen en zou ze vrijmetselaars in staat gesteld hebben om positieve ervaringen in de profane wereld uit te wisselen. Dit in een manier *“om de vrijmetselaars te sensibiliseren voor of te ondersteunen bij soms erg gewaagde projecten”* (Rutten, 2003: 297).

Beide citaten laten toe te vermoeden dat, hoewel de Federatie geen stellingen in neemt in de profane wereld, ze, door haar geschiedenis, gemengdheid en vrouwelijk overwicht een zekere gevoeligheid aan de dag legt voor de vrouwelijke problematieken in de profane samenleving. Charpentier de Coysevox (1998: 101-106) stelde dan ook dat vele leden ook nu nog steeds sterk geëngageerd zijn, zij het op een meer discrete manier dan de oorspronkelijke stichters. In haar maçonnieke activiteiten en opening naar de wereld toe zou “Le Droit Humain” haar leden een aantal richtlijnen voor het individuele handelen mee geven, zijnde: tolerantie, respect voor anderen en voor zichzelf, een gehechtheid aan de vrijheid, een gevoel van solidariteit en rechtvaardigheid, een verlangen naar menselijke vooruitgang en een praktijk van broederlijkheid.

6. De Belgische federatie van “Le Droit Humain” en de emancipatie van de vrouw in de 20ste eeuw:

Uit het voorgaande blijkt dat er een aanzienlijke basis bestaat voor het vermoeden dat de Belgische Federatie van “Le Droit Humain” zich ook in de 20ste eeuw verbond met de feministische beweging. Binnen dit hoofdstuk diep ik dit vermoeden verder uit. Daarbij kijk ik niet enkel naar de debatten binnen de Federatie, maar ook naar de rekruteringswijze van de loges en de acties van diverse leden in de feministische beweging.

6.1. : Analyse van de interne debatten en jaarvragen in de aanloop van de jaren 1960-‘70:

Na de eerste feministische golf aan het einde van de 19^e eeuw viel het feminisme wat stil in de jaren 1930. De economische crisis volgend op de crash van Wall Street in 1929 en de Tweede Wereldoorlog zorgden ervoor dat de aandacht naar andere problematieken ging. Hierdoor was er nog weinig ruimte voor een progressief en emancipatorisch beleid binnen de vrijmetselarij. Tussen 1946 en 1948 werd er binnen de Federatie dan ook vooral gewerkt rond de herziening van de interne reglementen. Oorspronkelijk had de Belgische Federatie de reglementen van de Franse Federatie overgenomen. Maar wanneer deze hier in 1938 hervormingen in aanbrachten, koos de Belgische Federatie ervoor haar eigen reglementen uit te schrijven. Na de Tweede Wereldoorlog werden er dan ook veel debatten gevoerd over het karakter van de Obediëntie en meer specifiek over het externe karakter ervan (Schouters-Decroly, 1982a: 68-71). Zoals reeds eerder toegelicht, dient de externalisatie van de Belgische Federatie echter genuanceerd te worden. Het gaat hierbij vooral om individueel optreden, waarbij de Federatie zeer terughoudend is om als spreekbuis van haar leden op te treden.

Na de behandeling van de interne reglementen merkt men dat er binnen de Belgische Federatie van “Le Droit Humain” opnieuw meer aandacht kwam voor de vrouwelijke problematieken. Dit blijkt onder meer uit rapporten over haar werkzaamheden in de loges en uit de jaarvragen, die er behandeld werden (Schouters-Decroly, 1982a: 115).

Wanneer men de chronologie van de jaarvragen²² bekijkt, ziet men dat er op verschillende ogenblikken aandacht werd besteed aan de vrouw in de profane wereld. Wanneer men kijkt naar de bestudeerde thema's tussen 1945 en 1978, blijkt dat de loges gemiddeld zo'n 19,5 % van hun Gemeenschappelijke Conferenties besteedden aan debatten over de Menswetenschappen, economie, vrouwen, jongeren en opvoeding. Het aantal conferenties omtrent vrouwen bedroeg slechts een luttel 4,27% hiervan. Dit kwam neer op 191 gemeenschappelijke conferenties van de 4474, die er tussen 1945 en 1978 werden gehouden. Ondanks het feministische engagement van een aantal leden ging het merendeel van de loge-activiteiten in deze 30 jaar dan ook nog steeds uit naar het bespreken van de vrijmetselarij in zijn geheel, naar politieke en filosofisch-religieuze vragen en naar het bestuderen van de rites en de werking van de Obediëntie zelf (Schouters-Decroly, 1982b: 16-17).

Wanneer men kijkt naar het aantal Gemeenschappelijke Conferenties dan merkt men dat het vrouwenvraagstuk vanaf de jaren 1960-'65 een belangrijke opmars kende met acht conferenties op 63 (d.i. 12,69%). Tussen 1965 en 1970 werden slechts drie op de 103 conferenties (d.i. 2,91%) besteed aan het vrouwenvraagstuk. Tegen de jaren 1970-'75 bedroeg dit echter al terug veertien op 174 conferenties (d.i. 8,05%) . In de periode 1975-'78 ging het om zo'n acht op 147 (d.i. 5,44%) (Schouters-Decroly, 1982b: 25).

Kwantitatief genomen is de aandacht voor de vrouwelijke problematieken binnen de loges nooit echt groot geweest, maar valt er wel een piek waar te nemen vanaf de jaren 1960 (met een terugval in de jaren 1965-'70). Hoewel uit de loge-activiteit slechts een geringe aandacht voor de vrouwelijke emancipatie blijkt, nam deze dus wel toe in de jaren 1960-'70, waardoor men kan stellen dat "Le Droit Humain" de maatschappelijke trend volgde. Dit ligt duidelijk in lijn met het reeds eerder toegelichte irreguliere karakter van de Obediëntie.

Het is echter duidelijk dat "Le Droit Humain" niet enkel tijdens de Tweede Feministische Golf aandacht had voor de vrouwelijke problematieken, maar dat dit reeds zo was van bij haar begindagen. Wanneer men kijkt naar de inhoud van de debatten over vrouwen in de periode die de Tweede Feministische Golf vooraf gingen, vindt men tal van onderwerpen terug. Reeds in 1932-'33 werd er bijvoorbeeld een jaarvraag besteed aan de kwestie van "*Seksuologie en bewust Moederschap*". Hierbij werd de aandacht gevestigd op de seksuele

²² "Le Droit Humain" focust jaarlijks op één of meerdere maçonnieke en profane vragen, die opgeworpen worden binnen de Federatie. Elk jaar in mei kiest het Nationaal Convent de vragen van het jaar en wijst ze algemene rapporteurs aan. Het daarop volgende jaar worden de rapporten in september of oktober ter goedkeuring aan het Nationaal Convent voorgelegd. Vaak worden deze rapporten ook gevolgd door resoluties of beslissingen, genomen door het Convent (Schouters-Decroly, 1982a: 115).

opvoeding van jongeren, het recht van de vrouw om over het eigen lichaam te beschikken en eventueel voortplanting te weigeren. De studie in de loges onderstreepte de noodzaak aan een wetenschappelijke benadering van seksuele problemen en prees het gebruik van anticonceptiva aan (Rutten, 2005: 25). De Obediëntie gaf hiermee duidelijk blijk van een avant-gardistische houding. Hierop zal ik verder nog terugkomen.

In het Interbellum werd er ook aandacht besteed aan de vrouwen in het verzet en aan de economische situatie van de vrouw. In 1947 werden er in de loges ook discussies gevoerd over de *“politieke, juridische en economische emancipatie”*, waarbij er onder meer gepleit werd voor de erkenning van de juridische rechten van de gehuwde vrouw. In 1948 werd er dan weer aandacht besteed aan de deelname van de vrouw in syndicale activiteiten en vergeleek men de economische situatie van de vrouw in België met die in de Scandinavische landen.

In 1948 werden er binnen de verschillende loges ook meerdere conferenties besteed aan de *“economische vrijheid van de intellectuele vrouw in de stad”*. Hieruit blijkt dat de vrijmetselarij een aantal gelijklopende bezorgdheden deelde met de vrouwenbewegingen. Een aantal zusters werd dan ook lid van de “Union Mondiale des Femmes” en rapporteerde in de loges van “Le Droit Humain” over de bijeenkomsten van deze organisatie in Brussel en Parijs.

Vanaf de jaren 1950 werd er ook onderzocht of de situatie van de vrouw al dan niet veranderd moest worden en of de vrouw eigenlijk niet bewust voor haar “ondergeschikte” positie had gekozen. Dit blijkt duidelijk uit jaarvragen als: *“Moet men het leven van de vrouw veranderen?”*, *“Wordt de persoonlijkheid van vrouwen gerespecteerd in de samenleving?”*, *“Bestaan vrouwen sociaal gezien wel?”*, *“Resulteert hun manier van leven uit een keuze, of zijn ze louter voorgeprogrammeerd?”* (Schouters-Decroly, 1982b: 179- 180).

In 1952-1953 werd binnen een loge ook de idee opgeworpen dat de ‘*Proclamation des Droits de l’homme et du citoyen*’ van 1789 slechts een etappe vormde in een proces van vooruitgang. Volgens de leden was het ogenblik dan ook aangebroken om een volgende fase te betreden. Ook zagen de leden “Le Droit Humain” hierbij als de uitgelezen organisatie om de integrale gelijkheid tussen de seksen te verdedigen. Binnen de debatten werd dan ook duidelijk de wens geuit om nieuwe activiteiten van “Le Droit Humain” te ontplooiën (Schouters-Decroly, 1982b: 117).

In de na-oorlogse periode werd er ook gekeken naar belangrijke aktes en universele verklaringen. Zo vroeg men zich af of men bij de *“Universele Verklaring van de Rechten van de Mens”* van de Verenigde Naties op 10 december 1948 wel voldoende aandacht besteed

had aan de vrouw. De loges meenden namelijk dat een aantal rechten voor vrouwen strict formeel waren gebleven en niet beantwoordden aan de realiteit. De “Open Door International” beweging, waarin verschillende leden actief waren (zie verder), bleef dan ook bij de Verenigde Naties ijveren voor een verdere opheffing van alle ongelijkheden. Met de twintigste verjaardag van deze VN-verklaring werd er binnen de loges ook een conferentie gehouden, waarbij de kritieken, geuit in 1948 op een rij werden gezet. Er werd hierbij ook aandacht besteed aan de plaats die de vrouw in de toekomst zou innemen.

De periode die de jaren 1960-'70 vooraf ging, had binnen de loges duidelijk geresulteerd in een enorme reflectie en progressieve bewustwording van de vrouw. In een conferentie uit 1955 werd dan ook gesteld dat *“de vrouw zich bewust werd van haar situatie”* (Schouters-Decroly, 1982b: 181). Het is echter vooral vanaf de jaren 1960 dat de feministische contestatie en de verschillende bewegingen voor de bevrijding van de vrouw het licht zagen. Deze gaven binnen de loges aanleiding tot het in vraag trekken van een aantal traditionele concepties over het koppel, het ouderschap, de familie en opvoeding en leidden tot een doorstroming van deze problematieken naar de debatten in een aantal loges (Schouters-Decroly, 1982b: 182). Uit het overzicht, gepubliceerd in de *“Histoire de la Fédération belge du Droit Humain. Tome II : De 1945 à 1978: trente-trois ans de maçonnerie”*, blijkt ook dat de discussies en debatten binnen de loges in de loop van de jaren 1960-'70 steeds meer de vorm aan namen van een echte “emancipatiestrijd”, waarbij duidelijke eisen werden geformuleerd voor politieke en juridische gelijkheid, voor de gelijkheid op de arbeidsmarkt, maar vooral voor het recht om op een gelijke manier over het eigen lichaam te kunnen beslissen.

De verschillende feministische organisaties kwamen echter slechts oppervlakkig aan bod in de titels van de conferenties. Hoewel deze organisaties weldegelijk besproken werden, zal men dan ook nooit iets specifiek terug vinden over de Dolle Mina's, over de “Mouvement de la Libération de la Femme”, over “Maison des Femmes” en dergelijke. De reden hiervoor is dat de interesses van de loges algemener waren. Men behandelde de vrouwenproblematiek dan ook in een ruimer kader, zijnde: “het feminisme”, “de vrouwenkwestie” of “het feminisme in de literatuur” (Schouters-Decroly, 1982b: 182).

Uit mijn gesprekken met verschillende leden blijkt echter dat het aantal debatten over de vrouwelijke problematieken in de jaren 1960-'70, in lijn met de resultaten van de kwantitatieve analyse, tamelijk laag lag. De vrijmetselarij is dan ook in een eerste instantie actief op het vlak van zelf-ontplooiing, ritualen, esoterisme en mysticisme.

Mijn vermoeden dat de titels van jaarvragen en “morceaux d’architectures” (bouwstukken) niet steeds de complete lading van de debatten dekte, werd doorheen de verschillende gesprekken echter wel bevestigd. Zo stelde een dame uit Gent dat *“de titels soms opzettelijk verhullend waren om leden niet af te schrikken, die niet voor de zoveelste maal over abortus of contraceptiva wensten te praten”*. Ook wees ze erop dat er tal van andere manieren zijn waarop de vrouwelijke problematieken ook ingang konden vinden in de debatten, zonder dat er daarom expliciet naar verwezen werd in de titels van de zittingen. Zo kon het ook dat er binnen de context van onderwijs of armoede uitvoerig gediscussieerd werd over de situatie van de vrouw en de feminisering van armoede (interview 2).

De waarde van de kwantitatieve analyse voor het achterhalen van de gevoeligheid voor vrouwelijke problematieken binnen de ateliers van de Belgische Federatie wordt hierdoor echter ernstig ondermijnd. Aangezien ik geen inzage kreeg in documenten van de Federatie was het dan ook moeilijk om, als profaan, te achterhalen in welke mate er over de vrouwelijke problematieken werd gedebateerd.

De jaarvragen en debatten uit de jaren 1960-'70 worden verder in dit hoofdstuk wel geplaatst naast de activiteiten van een aantal leden in de samenleving. Maar het is moeilijk om, louter op basis van de titels van de jaarvragen en debatten, te stellen dat de Belgische Federatie van “Le Droit Humain” een uitgesproken feministische gevoeligheid aan de dag legde. Uit mijn gesprekken met de leden bleek ook dat er hierbinnen een grote diversiteit bestond tussen de diverse werkplaatsen. Deze diversiteit in het karakter van de loges zou in belangrijke mate veroorzaakt zijn van de rekruteringswijze van de loges.

6.2. : Rekrutering van leden en banden met de feministische beweging:

De vrouwen waarmee ik binnen de context van deze thesis heb gesproken, beantwoorden allen aan het profiel van de “geëngageerde” vrouw en werden ofwel voor of na hun toetreding tot “Le Droit Humain” lid van organisaties die ijverden voor de vrouwelijke eisen in de samenleving. Het zou echter simplistisch zijn om op basis hiervan alle leden van de Belgische Federatie gelijk te schakelen met feministes. Voor de oprichting van de “Belgische Vrouwen Grootloge” in 1981, bood “Le Droit Humain” namelijk als enige Obediëntie vrouwen de mogelijkheid om zich toe te leggen op de maçonnieke arbeid en zelfontplooiing. Er moet dan ook duidelijk worden gesteld dat een interesse voor de vrijmetselarij voor de vrouwen de belangrijkste motivering was om toe te treden tot de Orde.

In een poging een antwoord te krijgen over de aard van het vermeend feministisch karakter van “Le Droit Humain” vroeg ik de diverse leden echter om het waarom en het verloop van hun rekrutering of aantrekking tot de Belgische Obediëntie. Dit om na te gaan in welke mate er banden bestonden tussen het georganiseerd feminisme en de Obediëntie.

Uit mijn gesprekken met leden bleek dat de toetredingswijze zeer divers was. Zo werden velen, na een zeker engagement in de samenleving te hebben getoond, door een specifieke loge gevraagd lid te worden. Een andere respondent vroeg dan juist zelf de initiatie aan en schakelde zich na verloop van tijd in binnen het actiecomité “Gelijk Werk, Gelijk Loon”, waarin vele leden van haar werkplaats “Vérité” actief waren. Een ander vroeg dan weer de toetreding aan nadat ze had vastgesteld dat verschillende van haar mede-strijders op het vlak van economische gelijkberechtiging en het recht op vruchtbaarheidsbeheersing lid waren van de vrijmetselarij (interviews 2-5).

Een respondent stelde dat, hoewel het onmogelijk is om na te gaan in welke mate de leden van “Le Droit Humain” tevens lid zijn van deze of gene organisatie, die streeft voor de emancipatie van de vrouw, er ontegensprekelijk serieuze linken bestaan tussen beide werelden. In de loges onstonden er, volgens haar, weldegelijk netwerken, die mensen de weg wezen naar de vrouwenbewegingen of omgekeerd. Deze netwerken waren veranderlijk doorheen de tijd en afhankelijk van de problematieken ontstonden er telkens nieuwe (interview 2).

Ook Monique Rifflet, lid van de Brusselse loge “Vérité”, bevestigde het bestaan van linken tussen de feministische beweging en de loges. Zij stelde echter dat dit voornamelijk te wijten was aan de toenmalige tijdsgeest, die ten eerste open stond voor de vrouwelijke problematieken, en die ten tweede een vermenigvuldiging zag van het aantal vrouwen, die hoger onderwijs hadden genoten. Terwijl vele vrouwen in de jaren 1940-'45 het leven aan de haard nog idealiseerden, schakelden in de loop van de jaren 1960 dan ook steeds meer vrouwen zich actief in binnen organisaties in de samenleving. Vanuit hun “vrouw-zijn” is het ook niet meer dan logisch dat vele van deze vrouwen actief waren in organen, die de emancipatie van de vrouw na streefden. Dit engagement verhoogde echter de zichtbaarheid van vrouwen en maakte het voor de Obediëntie gemakkelijker om nieuwe leden te rekruteren. Dit verklaart ten dele ook de explosieve groei die de Federatie sinds 1968 heeft doorgemaakt (interview 5).

Tijdens mijn gesprekken werd me verschillende keren gewezen op het gegeven van coöptatie binnen de loges. De rekrutering van nieuwe leden in de samenleving, werd dan ook in belangrijke mate gedetermineerd door de reeds aanwezige leden. Zo kon een

progressieve ingesteldheid bij de reeds aanwezige leden bijvoorbeeld resulteren in een verdere aantrekking van mensen uit de feministische beweging. Anderzijds bestond er echter ook de mogelijkheid dat werkplaatsen zich steeds meer op de eigen zelfontplooiing gingen toeleggen (interview 2). De autonomie van de loges zorgt er dan ook voor dat er een grote diversiteit aan loges bestaat, waarvan de karakters soms zeer uiteenlopend kunnen zijn. Er dient dan ook duidelijk te worden genuanceerd dat er in sommige loges meer dan in andere gerekruteerd werd naar leden uit vooruitstrevende organisaties binnen de samenleving.

In lijn met hun eigen engagementen, behoorden de door mij gesproken leden allen tot loges waarbinnen er van dergelijke progressieve coöptatie sprake was. De respondent uit Gent stelde bijvoorbeeld dat haar eigen, als progressief bestempelde, loge er geen enkel probleem mee had te rekruteren uit de verenigingen en organisaties in de samenleving. Doordat er steeds voldoende leden aanwezig waren, die zijwegen bewandelden in de profane wereld, werden de vrouwelijke thematieken dan ook steeds opnieuw op het tableau gebracht (interview 2).

Ook Monique Van Tichelen gaf blijk van het gegeven van coöptatie. Zo stelde ze expliciet te zijn gevraagd lid te worden van de Obediëntie na het engagement dat ze had getoond in de staking van 1960 (interview 3). Samen met Monique Rifflet behoort ze dan ook tot de Brusselse loge “Vérité”, die gezien wordt als één van de weinige werkplaatsen, die uitgesproken feministische thema’s behandelden. Vooral in de steden (Brussel, Gent, Bergen en Antwerpen) zou er dan ook de mogelijkheid bestaan hebben om meer progressieve loges uit te bouwen. In de jaren 1960 zouden ongeveer 30% van de leden van “Le Droit Humain” echtgenotes zijn geweest van vrijmetselaars van het Grootoosten²³. Een gezegde uit die tijd stelde dan ook dat *“de heren vrijmetselaars, als ze een tempel betraden, hun jas afgaven in de kleedkamer en hun vrouw in Le Droit Humain”*. De aanwezigheid van deze *“echtgenotes”* zou in vele gevallen een eerder conservatieve invloed hebben gehad op de gang van de loges. In de grote steden waar er vaak meerdere werkplaatsen bestonden, was er echter voldoende aanhang om meer traditionele loges, waarin men de *“dames van de heren”* kon opvangen, op te richten naast loges met een concentratie van *“avant-garde feministen”* (interview 5).

²³ Gita Deneckere stelde in haar artikel *“Een vrouwenvoet tussen de tempeldeur: het kleine verschil in de vrijmetselarij van de 19e en de 20ste eeuw”* (2003: 136) dat in de jaren 1968-1970 in het Gentse zelfs 80 à 90% *“echtgenotes van”* waren en dat de meeste vrijgezellen zusters of dochters van vrijmetselaars waren.

Ondanks de grote diversiteit bleek uit de gesprekken wel dat er binnen de loges, in lijn met het irreguliere karakter van “Le Droit Humain”, nooit exclusief aandacht zal zijn voor het speculatieve aspect van de vrijmetselarij. Men zou namelijk in elke loge wel geconfronteerd worden met mensen *“die stellen dat de tempel, anno 2006, in het midden van de wereld staat”*. De loge dient dan ook bovenal een plaats van kritische reflectie te zijn. Opdat dit mogelijk zou zijn, moet men er echter blijvend waakzaam over zijn dat er gerekruteerd wordt in verschillende domeinen binnen de samenleving (interview 2).

Het verband tussen rekrutering en de mogelijkheid om binnen de loges een kritische geest te ontwikkelen, komt ook tot uiting in *“La Fédération belge du Droit Humain. 75 ans de maçonnerie mixte”*. Hierin wordt namelijk gesteld dat het succes van de vrijmetselarij, onder meer, afhankelijk is van de diversiteit en kwaliteit van de rekrutering, van de verbetering van communicatie en informatie en van het veilig stellen van de eigenheid en de aanwinsten. Het verbeteren van de communicatie heeft volgens de Federatie steeds twee facetten: in de loges de problemen van de maatschappij ter sprake brengen en de eigen stem in de buitenwereld laten horen. Er wordt hierbij echter opgemerkt dat de vrijmetselaars het verre van eens zijn over de middelen en de manier die aangewend moeten worden om deze doelstellingen te bereiken (Rutten, 2005: 308).

Hoewel de link met de buitenwereld en de idee van kritische reflectie over deze wereld centraal staat binnen “Le Droit Humain”, is het duidelijk dat het door de grote autonomie van de loges onmogelijk is de Federatie in zijn geheel te bekijken. Zoals in het onderdeel “Vrijmetselarij en politieke beïnvloeding” reeds werd opgemerkt, bestaat er binnen elke Obediëntie niet enkel een grote diversiteit aan loges, maar dient er binnen deze loges zelf ook nog eens een onderscheid gemaakt te worden tussen de leden, die een groot engagement vervullen ten aanzien van de samenleving, en de leden die zich hier helemaal niet toe geroepen voelen.

Hoewel het moeilijk is te achterhalen in welke mate de leden van de Obediëntie al dan niet feministische aspiraties bezaten, kan men toch vrij zeker stellen dat een groot aantal van de leden, en dan voornamelijk de maçonnes, meeleefden met de emancipatorische beweging. Het zou echter verkeerd zijn om dit individuele engagement te vervangen door de idee van stuwning vanuit de Federatie. Zoals eerder opgemerkt, neemt deze namelijk geen standpunten in met betrekking tot de samenleving. Monique Rifflet merkte hieromtrent op dat *‘Le Droit Humain aura pu fonctionner comme instrument, mais ce n’était jamais sa vocation’* (interview 5).

Het feit dat de meeste, door mij gesproken, leden van “Le Droit Humain” bevestigen dat het “progressieve, feministische” karakter van de Obediëntie veeleer beperkt bleef tot enkele werkplaatsen, zorgt er ook voor dat in wat volgt vooral gefocust zal worden op het engagement van de individuele leden en op de mate waarin hun acties een weerklank vonden binnen hun werkplaats en eventueel zelfs resulteerde in de mobilisering van hun broeders/zusters.

Binnen het kleinschalig onderzoek van deze thesis zijn ook enkel de activiteiten van de leden van de Brusselse Loge “Vérité” aan het licht gekomen. Zoals eerder gesteld, werd deze gezien als één van de weinige, zonet enige, loges waarvan de leden zich actief inschakelden in de samenleving. Een verklaring hiervoor kan schuilen in het feit dat “Le Droit Humain” het in Vlaanderen moeilijker had om loges op te richten. De oprichting van loges vroeg er over het algemeen namelijk grote inspanningen van Brusselse leden of van leden van het Grootosten. Als oorzaak van de beperkte activiteiten in de Vlaamse loges wordt ook vaak gewezen op het meer conservatieve, katholieke klimaat van Vlaanderen. Ondanks het feit dat Wallonië meer aansloot bij het progressieve klimaat in Brussel komen ook de Waalse loges eerder zwak uit het onderzoek naar voor. Dit kan echter verklaard worden door het feit dat mijn beperkte respondenten, op één na, allen woonachtig zijn in het Brusselse. Het volgende verhaal is dan ook voornamelijk opgebouwd rond Brusselse maçonnes. Hierbij wordt meteen ook beklemtoond dat het voornamelijk de vrouwelijke leden van de Federatie zijn geweest, die zich inschakelden in de strijd van de vrouw om de vruchtbaarheidsbeheersing.

6.3. : De strijd om de politieke en juridische gelijkheid van de vrouw:

In 1893 werd in België het censuskiesrecht vervangen door het algemeen meervoudig mannenstemrecht. Hierbij kon elke man vanaf 25 jaar minstens één stem uitbrengen, maar afhankelijk van diploma's, vermogen en de gezinssituatie (huisvaders ouder dan 35 jaar) kon de man tot maximaal drie stemmen uitbrengen. Hierdoor werd de politieke uitsluiting enkel nog op het geslacht gebaseerd (Gubin & Van Molle, 1998: 32-40).

Hiertegen zou vanuit de vrouwenbewegingen zeer veel protest worden geuit. In een eerste instantie vervulde de “Nationale Federatie van Socialistische Vrouwen”, waarvan Isabelle Gatti de Gamond in 1901 de eerste secretaris werd, hierbij een belangrijke voortrekkersrol. Deze federatie creëerde dan ook heel wat beroering binnen de socialistische beweging, waardoor er rond de eeuwwisseling een coalitie van liberalen en socialisten ontstond, die ijverde voor algemeen enkelvoudig stemrecht. De liberalen vreesden echter dat stemrecht

voor vrouwen zou resulteren in een versterking van de katholieke partij. Het punt van het vrouwenstemrecht werd daarom van de partij-agenda geschrapt en in 1901 werd, ondanks zeer veel intern protest, ook door de “Nationale Federatie van Socialistische Vrouwen” beslist de eis tot het vrouwenstemrecht te verdagen. De oprichting van “La Femme Socialiste”, dat veel gematigder was dan de “Cahiers Féministes” van Isabelle Gatti de Gamond, markeerde deze ommezwaai (Vanthienen, 2003: 5).

In 1910 bracht de “Union pour le suffrage des femmes” het vrouwenstemrecht, in het licht van de geplande grondwetwijziging, echter opnieuw onder de aandacht. Binnen de “Conseil Nationale des Femmes” volgde hierop de oprichting van een speciale Commissie Vrouwenstemrecht. De in 1912 opgerichte “Ligue Catholique du Suffrage féminin” werd het jaar erop uitgebreid tot de “Fédération belge pour le suffrage des femmes” dat erin slaagde de diverse feministische strekkingen te verenigen rond het vrouwenstemrecht. De oorlog beperkte echter de slaagkans van hun campagnes (Vanthienen, 2003: 7).

In de naoorlogse periode werd echter wel, via de wet van 9 mei 1919, aan een geprivilegieerde groep vrouwen stemrecht verleend. Het ging hierbij echter enkel om vrouwen die omwille van hun activiteiten in het verzet gevangen waren genomen en om weduwen of alleenstaande moeders van gesneuvelde soldaten. Dit recht werd echter ingetrokken wanneer deze vrouwen hertrouwden.

De sekse-gebaseerde politieke discriminatie werd dus ook na de Eerste Wereldoorlog verder gezet. Het was dan ook slechts doordat de katholieke partijen meenden voordeel te halen bij het vrouwelijk stemrecht dat op 24 april 1921 vrouwen voor het eerst binnen hun gemeente konden stemmen (Gubin & Van Molle, 1998: 32-40).

Binnen de loges van de gemengde Obediëntie werd deze ontwikkeling op de voet gevolgd. Serge Brisy²⁴, lid van “Le Droit Humain” stelde hieromtrent bij een internationaal Convent van de Obediëntie in 1934: *‘Nous ne votons encore que tous les 4 ans, lors des élections communales, mais c’est un commencement. Nous avons parmi nos Soeurs plusieurs conseillères communales qui apportent l’influence maçonnique dans les milieux politiques’*. Onder deze leden zou één vrouw voorzitter zijn geweest van de ‘Femmes Prévoyantes

²⁴ Serge Brisy (1886-1965) werd op 21 mei 1886 als Nelly Schoenfeld geboren in een bourgeois gezin, waar ze een opleiding zonder religieuze beperkingen genoot. In de jaren 1920 nam ze het pseudoniem “Serge Brisy” aan. Ze gebruikte hierbij een mannelijke voornaam om haar krachtige karakter te onderstrepen en Brisy om zich te herinneren aan haar wens om zichzelf te overwinnen (“brise-toi Brisy”). In 1927 werd ze, op eigen aanvraag geïnitieerd in de loge “L’Egalité” van “Le Droit Humain”. In 1957 werd ze in Indië de secretaresse van een mede-lid Ruhmini-Devi. Deze was verbonden aan de “Conseil d’Etat Indien” en streefde de herwaardering van de heilige en esoterische dansen van de plaatselijke bevolking na (Schouters-Decroly: 1982a: 291-292).

Socialistes', een ander vertegenwoordigster van de socialistische vrouwen bij de Internationale en nog een ander schatkisthouder van de 'Fédération nationale des Femmes Libérales' (Droit Humain, 1984: 179).

De politieke betrokkenheid van een aantal vrouwen binnen "Le Droit Humain" kwam ook duidelijk naar voor toen vrouwen in 1921 het recht verwierven om verkozen te worden op zowel gemeentelijk, provinciaal als nationaal niveau. Eerder al was door het systeem van coöptatie de eerste vrouw, Marie Spaak-Janson, doorgebroken tot de senaat. De eerste Belgische vrouw, die door de stem van de suffrage zou verkozen raken, was echter Lucie Dejardin²⁵ (1929), een lid van "Le Droit Humain". Naar aanleiding van haar verkiezing werd door haar loge een brochure over haar gepubliceerd. Deze vrouwelijke vernieuwing en de politieke gelijkheid van man en vrouw werd binnen "Le Droit Humain" ook in drie verschillende conferenties besproken. Eén daarvan werd besteed aan het oeuvre van Bernard Shaw, auteur van "*Guide de la femme intelligente devant le socialisme et le capitalisme*".

Het zou echter tot na de Tweede Wereldoorlog duren eer de vrouw zich voldoende *verdienstelijk* had gemaakt om het stemrecht te verdienen. Pas bij de verkiezingen van 26 juni 1949 konden vrouwen namelijk stemmen op alle niveaus (Gubin & Van Molle, 1998: 32-40). Uiteindelijk zou het nog tot 1965 duren eer de eerste vrouw ook doorbrak tot de Nationale Regering. Bij de verkiezingen van 1974 raakten echter 26 vrouwen verkozen in het federale parlement (=15,42%).

In deze periode werd binnen de loges het blad van Centre de Recherche et d'Information Socio-Politique (C.R.I.S.P.)²⁶ besproken. Dit blad besteedde zijn editie van 16 april 1976 namelijk aan de activiteiten van de eerste vrouwelijke parlementairen. Het stelde dat deze echter niet beschouwd konden worden als feministen, en dat deze ook niet zo gepercipieerd wenselijk te worden. De plaats van de vrouw in de samenleving was namelijk nooit hun eerste bezorgdheid. Als politica waren ze dan ook in eerste instantie partijlid en pas in tweede instantie vrouw. Hun "emancipatorische" interventies beperkten zich, volgens het blad, dan ook veelal tot discussies omtrent budgettaire problemen, die verbonden waren met de

²⁵ Lucie Dejardin (1875-1945) maakte tijdens de Eerste Wereldoorlog deel uit van de inlichtingendienst en raakte gearresteerd in 1915. Nadat ze in 1917 werd bevrijd, werd ze "Inspectrice du Travail" (1919). Tevens werd ze in 1919 als socialiste verkozen in de gemeenteraad in Luik, waarin ze tot aan haar dood bleef zetelen. Als politiek gevangene verkreeg ze stemrecht bij de verkiezingen in 1921. In 1929 raakte ze als eerste vrouw verkozen in het Parlement. In 1940 vertrok ze in balling naar Engeland, waar ze de zorg van vluchtelingen op zich nam. Tijdens haar hele leven heeft ze geijverd voor de emancipatie en de rechten van de vrouw (De Fosse, 2005: 88).

²⁶ C.R.I.S.P. heeft sinds de verkiezingen van 1968 de electorale resultaten van de vrouw systematisch geanalyseerd. Ook besteedde het blad hier een aantal aparte dossiers aan. Vanaf 1985 vermeldt C.R.I.S.P. systematisch het aantal verkozen vrouwen per parlamentsverkiezing en de evolutie daarvan in de loop van de legislatuur (Gubin & Van Molle, 1998: 25, 64).

vrouwelijke noden. Hieronder viel onder meer de noodzaak aan meer crèches en socio-pedagogische uitkeringen en de mogelijkheid om deeltijds te werken. De conclusie binnen de loges luidde dan ook dat het overdreven was te stellen dat het parlementarisme in deze beginfase beïnvloed werd door de vrouwelijke aanwezigheid in zijn midden (Schouters-Decroly, 1982b: 453).

Wanneer men er het overzicht van de activiteiten binnen de loges op na houdt, blijkt dat er niet zo vaak gesproken werd over de politieke ondervertegenwoordiging van de vrouw in de loges. Omtrent beïnvloeding op het politieke vlak is het dan ook moeilijk om te stellen dat “Le Droit Humain” hier rechtstreeks in tussenkwam. Buiten het persoonlijke politieke engagement van Lucie Dejardin wordt in het overzicht, gepubliceerd door de Obediëntie, geen melding gemaakt van activiteiten die tot doel hadden de politieke gelijkheid te versterken (Schouters-Decroly, 1982b: 185-187). Dit kan mede verklaard worden door het feit dat vrouwen reeds in 1949 stemrecht verkregen en de “*strijd aldus geleverd was*”. De moeilijkheden waarmee vrouwen werden geconfronteerd om door te breken binnen de partijen²⁷ werden echter evenmin weerspiegeld in de activiteiten van de loges. Dit kan verklaard worden door het feit dat in de jaren 1960-'70 verschillende broeders en zusters lid waren van een politieke partij. De gebrekkige aandacht voor de vrouw binnen de statuten van de partij werd waarschijnlijk te zeer gezien als een partij-politiek probleem om binnen de loges te behandelen.

Binnen de loges werd er echter wel aandacht besteed aan de situatie van de vrouw op juridisch vlak en meer bepaald aan de ongelijkheid tussen man en vrouw. De gehuwde vrouw was in de jaren 1960-'70 dan ook nog steeds in belangrijke mate afhankelijk van de goedkeuring van haar echtgenoot (Vanthienen, 2003: 8). In de na-oorlogse periode werden er echter een aantal politieke maatregelen genomen, die de vrouw geleidelijk meer macht toekenden. Op 30 april 1958 werd bijvoorbeeld de burgerlijke wetgeving voor de eerste maal gewijzigd en werd de juridische onbevoegdheid van de gehuwde vrouw, die dateerde van de “Code Napoléon”, afgeschaft. Deze evolutie werd binnen de loges echter op scepsis onthaald. Zo werd de vraag opgeworpen of “*deze nieuwe wetgeving aan de vrouw wel de volheid van juridische capaciteiten verleende?*”. Enkel de vrouw die gehuwd was bij scheiding der goederen, kon namelijk vrij haar eigen patrimonium beheren. Na 1958

²⁷ Pas in 1994 zou de Wet Tobback-Smet een quotum opleggen voor vrouwelijke aanwezigheid op de verkiezingslijsten. Deze wet, die pas volledig van kracht werd bij de parlementsverkiezingen van 1999, werd in 2002 verstrengd door de quota-wetten. Sinds dan mag op elk van de verkiezingslijsten het verschil tussen het aantal kandidaten van elk geslacht niet groter zijn dan één. De eerste twee kandidaten moeten steeds tot een verschillend geslacht behoren (Maerten & Vanthienen, 2005: 2).

ontstond er binnen de loges dan ook een toenemende wil om de huwelijksregimes te veranderen.

De meeste discussies over de juridische toestand van de vrouw verwezen dan ook naar de huwelijksregimes. Zo werd er aandacht besteed aan de *“evolutie van de wetgeving op het vlak van huwelijksregimes”* en werd de wet van 14 juli 1976 onder de loep genomen (Schouters-Decroly, 1982b: 185-186). Deze nieuwe wet vormde een soort “huwelijkscode”, gebaseerd op vijf postulaten, zijnde: de volledige gelijkheid tussen man en vrouw binnen het huwelijk, het belang van de familie, de stabiliteit van het koppel en de familie, de solidariteit van koppels ten opzichte van derden en de verandering van het huwelijksregime. De loge “Epicure” (nr. 1244) maakte zich hier echter een aantal bedenkingen bij. Hoewel deze wetgeving de intentie had de juridische emancipatie van de gehuwde vrouw te promoten, leende de complexiteit van de regels zich hier, volgens de loge, namelijk moeilijk toe. De wetgeving zou in de praktijk dan ook eerder weinig bijdragen tot de emancipatie van de vrouw (Schouters-Decroly, 1982b: 453). Het zou dan ook tot de wetsaanpassing van 28 september 1976 duren eer de gehuwde vrouw de volledige juridische capaciteiten zou verwerven en dat, zowel op het vlak van zowel huwelijk als echtscheiding, de twee betrokkenen op volledige voet van gelijkheid zouden worden geplaatst (Schouters-Decroly, 1982b: 185-186).

Uit de analyse van de debatten binnen de werkplaatsen blijkt duidelijk dat ook op het vlak van de burgerlijke en juridische emancipatie weinig concrete actie werd ondernomen door de leden van de Belgische Federatie. Wel werd er door een aantal leden, in het kader van het actiecomité “Gelijk Werk, Gelijk Loon” (zie verder), geijverd voor wijzigingen binnen de huwelijks- en echtscheidingswetgeving (interview 4).

6.4. : De vrouw en de arbeidsmarkt:

Op het vlak van de economische gelijkberechtiging van de vrouw is het uitermate moeilijk om een duidelijke lijn te trekken tussen de activiteiten van een aantal leden in de Feministische Beweging in het begin van de 20ste eeuw en in de jaren 1960-'70. Met respect voor de grote continuïteit van deze problematiek binnen de samenleving bespreek ik dan ook achtereenvolgens de activiteiten van Porte Ouverte, onder leiding van Louise De Craene-Van Duuren, en van het actiecomité “Gelijk Werk, Gelijk Loon/ à Travail égal, salaire égal”, waarbinnen verschillende leden van de loge “Vérité” actief waren.

6.4.1. : Vroege bezorgdheid om de vrouw en de arbeidsmarkt:

De eerste maal dat de slagzin “Salaire égal à travail égal” in België verscheen, was in het programma van de Vlaamse socialistes in 1893. In 1903 werd in de “Cahiers Féministes”, dat verbonden was aan de “Socialistische Vrouwen”, dan ook gesteld dat de vrouw ophield een goedkopere arbeidskracht te zijn en eiste gerecruteerd te worden op basis van haar kwaliteiten.

Het zou echter tot de Eerste Wereldoorlog duren eer vrouwen niet langer gezien werden als concurrentie voor de mannen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd vrouwenarbeid namelijk noodzakelijk om de talrijke mannen aan het front te vervangen. De kansen die de oorlog vrouwen bood, liet hen echter toe zich te demonstreren als gelijkwaardige arbeidskrachten. Bij de onderhandelingen van het verdrag van Versailles (1918) wenste men aan deze appreciatie voor de vrouwenarbeid uitdrukking te geven door het artikel VII, onderdeel XVIII, waarin men zou stimuleren dat vrouwen voor hetzelfde werk hetzelfde loon zouden ontvangen als mannen. Uiteindelijk overleefde het artikel de onderhandelingen niet (Pirrotte-Bourgeois, 2002: 11).

Door de Eerste Wereldoorlog was er echter een dynamiek in gang gezet, die niet zomaar kon worden gestuit. In het Interbellum begonnen, als gevolg van de toenemende mechanisering en afnemende mogelijkheden van thuisnijverheid, dan ook steeds meer vrouwen buitenshuis te werken. Desalniettemin bleven thuiswerkende vrouwen hoger aangeschreven en werd er veelvuldig gesteld dat het buitenshuis werken van vrouwen een negatieve invloed had op de kinderen.

Voor de katholieken richtten zich zeer sterk tegen de “werkende vrouw”. In de nadagen van de beurscrash in Wall Street (1929) werden er onder de katholiek-liberale regeringen dan ook zwaar discriminerende maatregelen uitgevaardigd. Via de wet van 31 mei 1933 werd het loon van vrouwelijke ambtenaren, wiens man tevens ambtenaar was, bijvoorbeeld verminderd met 25%. Een jaar later werd beslist dat alle staatsbetrekkingen uitsluitend aan mannen zouden worden voorbehouden en in 1934 werd de minister van Arbeid en Sociale Voorzorg, via Koninklijk Besluit, de bevoegdheid toe bedeed om de proportionele verdeling van gehuwde en ongehuwde arbeidsters voor de verschillende industrietakken te bepalen. Hoewel dit resulteerde in een terugdringen van het aantal buitenshuis werkende vrouwen, werd er in 1935 nog een volgende stap gezet. Twee opeenvolgende wetten verminderden namelijk de weddes van vrouwelijke leerkrachten en ambtenaren (Vanthienen, 2003: 8).

Binnen de Belgische Federatie van “Le Droit Humain” werd reeds in de jaren 1930, in de context van de grote economische crisis, herhaaldelijk gewezen op de kwetsbaarheid van de

vrouw. Zo werd in 1932 de jaarvraag rond *“La situation économique de la femme”* bestudeerd binnen de loges. Het rapport hiervan werd gepresenteerd door Louise De Craene-Van Duuren²⁸, één van de meest opmerkelijke figuren binnen de Federatie. Ze was zeer actief op het vlak van de economische gelijkberechtiging van de vrouw en richtte reeds op 31 maart 1928 de *“Groupement belge pour l’affranchissement de la femme”* op, waarin ze de gelijkheid tussen arbeiders en arbeidsters verdedigde. In 1929 vond de eerste publicatie van het drie-maandelijks blad van de beweging plaats. In *“Bulletin”* werden de doelen van de organisatie verduidelijkt: *‘En dehors de toute préoccupation de croyance, de classe, de sexe, le groupement réunissait ceux qui s’efforçaient de faire obtenir à la femme sa pleine et entière capacité politique et juridique; ceux qui voulaient la libérer dans les domaines économiques et sociaux et intellectuels des interdictions, entraves, restrictions, infériorités qui lui étaient encore imposées en tant que femme’* (De Fosse, 2005 : 153-154).

Bij de crisis in 1930 splitste de beweging zich in twee groepen: *‘L’Affranchissement de la femme’*, onder leiding van Georgette Ciselet (tevens lid van *“Le Droit Humain”*), en *“Porte Ouverte”*. De eerste beweging herdoopte zich in 1931 tot *“Egalité”* en richtte zich vooral op vragen rond de burgerlijke en politieke rechten van de vrouw. De tweede groep *“Porte Ouverte/Open Deur”* bleef onder de leiding van Louise De Craene-Van Duuren staan. Deze beweging verwierf ook de steun van een aantal leden van *“Le Droit Humain”*, waaronder Ernest De Craene (echtgenoot van) en Paula Doms²⁹ (Droit Humain, 1984: 180).

“Porte Ouverte” nam in de jaren 1930 het programma van *“Open Door International”* over en organiseerde een persorgaan *“Travailleuse Traquée”* (1934-1936), waarin vele oud-studenten van de *“Université Libre de Bruxelles”* (ULB) publiceerden. Hieronder bevonden zich, onder meer, Ernest De Craene, René Sand en Germaine Hannevert. Volgens de *“Dictionnaire historique de la laïcité en Belgique”* verkreeg deze organisatie ook steun uit diverse maçonnieke en rationalistische milieus (De Fosse, 2005: 154). Er werkten in elk geval verschillende leden van haar loge, waaronder Acker, Cantaert en G. Massart, aan

²⁸ Louise De Craene-Van Duuren (1875-1938) werd in Merksem (Antwerpen) geboren in een progressieve bourgeois familie. Na de verhuis van de familie naar Brussel ving ze hogere studies aan. Ze werd literair regent na een opvoeding aan de school van Isabelle Gatti de Gamond en werd doctor in de filosofie en letteren aan de *“Université Libre de Bruxelles”* (ULB). Ze onderwees aan de ULB, maar nam, omwille van gezondheidsredenen, in 1917 ontslag. Hierop legde ze zich volledig toe op de verdediging van de werkende vrouw. Ze schreef onder meer in de Brusselse krant *‘Le Rouge et le Noir’* en had een column *“La femme de nulle part et d’ailleurs”* in het blad *“Femmes dans l’action mondiale”* (1935). Tevens was ze auteur van diverse werken over de opvoeding van jonge meisjes (De Fosse, 2005: 281).

²⁹ Paula Doms (1878-1951) was de eerste vrouw die aan de *“Université Libre de Bruxelles”* (ULB) de titel van doctor in de fysica en wiskunde behaalde (1900). Tevens werd ze als eerste vrouw *“Directrice de service à la Caisse d’Épargne et de Retraite”*. In 1928 werd ze lid van *‘Le Droit Humain’*. Na de Tweede Wereldoorlog leverde ze zeer veel inspanningen voor de wederopbouw van de Obediëntie (Schouters-Decroly, 1982a: 305).

mee. Tussen 1931 en 1934 werkte De Craene-Van Duuren ook geregeld samen met het tijdschrift "Egalité". Ook verschillende andere maçonnes van "Le Droit Humain" publiceerden hier naar verluid in (onder meer Carter, Termonia en Germaine Hannevart) (Droit Humain, 1984: 180- 181).

De Craene-Van Duuren besprak vele van de, door haar beschreven problematieken, ook binnen de loges, waarbinnen ze, naar verluid, een zeer grote invloed had. Ze bracht dan ook telkens opnieuw de bestaande onrechten, waaronder het stemrecht, de nood aan materiële onafhankelijkheid voor de vrouw en de uitbreiding van het onderwijs, onder de aandacht (Droit Humain, 1984: 180). Ook in de profane samenleving kende Louise De Craene-Van Duuren en haar organisatie "Porte Ouverte" een grote impact. Het feministische verzet dat ten gevolge van de discriminerende maatregelen ontstond, zou namelijk in belangrijke mate worden aangevoerd door "Porte Ouverte". Zo vormde de eerste uitgave van "Travailleuse Tracquée" een virulente kritiek op de pater Georges Albert Rutten (1875-1952) en de katholieke senatoren Paul Segers en Cyrille Van Overbergh, die in de jaren 1930 een wetsvoorstel indienden om het werk voor gehuwde vrouwen te beperken (De Fosse, 2005: 266).

De protestacties van vrouwen op deze discriminerende wetten kon echter niet worden genegeerd. Er werden dan ook niet enkel acties gevoerd vanuit de "société civile" maar ook werd er, door de aanwezigheid van een aantal vrouwen in het parlement, actie gevoerd vanuit het centrum van de politiek zelf. Zo ijverde Lucie Dejardin voor een wetswijziging en interpelleerde ze, onder meer, de minister van Arbeid en Sociale Zekerheid, Achille Delattre, met betrekking tot de beperking van het recht van de vrouw op arbeid.

De beweging voor het recht van de vrouw op arbeid kende in de jaren 1930 een zeer groot succes. Aan de vergadering, georganiseerd door "Porte Ouverte" op 21 december 1934 in de zaal van "La Grande Harmonie" in Brussel, participeerden bijvoorbeeld meer dan 2000 protestanten (Pirotte-Bourgeois, 2002: 13). Geleidelijk aan begon het protest van de vrouwen ook hun vruchten af te werpen. Zo werden op 28 mei 1934 de eerste discriminaties met betrekking tot de tewerkstelling van onderwijzeressen ingetrokken. Hierop kwamen op 8 juni 1935 16 feministische bewegingen, verenigd onder de woordvoester Germaine Hannevart (1887-1975), samen en eisten ze de verdere opheffing van de discriminerende maatregelen. Door hun standvastig optreden werden de vrouwen uiteindelijk ook door de eerste minister Paul Van Zeeland ontvangen. Deze verklaarde op 22 oktober 1935 de wetten teniet en installeerde een "Commissie voor de Vrouwenarbeid" (met onder meer: Maria Baers, Isabelle Blume, Georgette Ciselet en Jeanne Emile Vandervelde). Hierdoor werden

geleidelijk aan alle discriminerende maatregelen in verband met het recht van vrouwen op arbeid ingetrokken (Vanthienen, 2003: 8-9).

De strijd van de vrouw voor het recht op arbeid was overduidelijk een strijd van de vrouwenorganisaties (dus ruimer dan enkel "Porte Ouverte"). Er was slechts in geringe mate sprake van politieke recuperatie. De beweging van Louise De Craene-Van Duuren werd dan ook bekritiseerd door zowel katholieken, vanuit hun traditionele visie op de vrouw, als door socialisten. Deze laatsten zagen de organisatie namelijk als een emanatie van de bourgeoisie en hekelden haar afzonderlijk karakter van de meer traditionele arbeidersbewegingen (De Fosse, 2005: 154).

Tot op zekere hoogte werden de vrouwelijke eisen van "Porte Ouverte" wel door Lucie Dejardin uitgedragen in het parlement. Het is echter moeilijk te achterhalen in welke mate er contacten bestonden tussen Louise De Craene-Van Duuren, Georgette Ciselet, Germaine Hannevert en Lucie Dejardin en in welke mate men zou kunnen stellen dat er hierdoor een doorstroming van eisen naar het politieke niveau plaatsvond.

Zeker is dat De Craene-Van Duuren binnen de verschillende loges van "Le Droit Humain" ging spreken en dat ze aldus wel contacten zal onderhouden hebben met de andere dames. Hiernaast waren allen ook lid van de "Fédération belge des femmes universitaires", dat in 1921 werd gesticht en dat tot doel had een imago-wijziging van de universitaire vrouw tot stand te brengen. Zij gingen hiermee in tegen de katholieke visie, die een hogere opleiding nog voornamelijk zag als een persoonlijke verrijking van de vrouw in haar rol van echtgenote en moeder. De "Fédération belge des femmes universitaires" portretteerde hoger onderwijs echter als een emancipatie-wijze en een recht van de vrouw op een professionele carrière. Hannevert, die in 1927 lid werd van "Le Droit Humain" was tussen 1924 en 1931 vice-voorzitter en tussen 1931 en 1951 voorzitter van deze organisatie. Ook Lucia de Brouckère³⁰, bekend voorvechter van de rechten van de vrouw en lid van "Le Droit Humain" was hierbinnen actief (De Fosse, 2005: 121-122, 158).

Het is duidelijk dat er tussen de diverse vrouwen vele mogelijkheden tot contact bestonden. Hetzij via de loges, via de "Universitaire Vrouwen" of via de diverse drukingsgroepen waarin ze zich inschakelden. Het is echter duidelijk dat, ondanks de bestaande contacten, Dejardin geen leidinggevende rol speelde in de verdediging van de eisen van "Porte Ouverte" en

³⁰ Lucia de Brouckère (1904-1982) was de dochter van Louis de Brouckère (1870-1951), socialistisch politicus. In 1927 behaalde ze haar doctoraat in Chemie aan de ULB. In 1937 werd ze de eerste Belgische vrouw, die les gaf in de Faculteit Wetenschappen aan de ULB. Tussen 1944 en 1974 was ze er ook actief als professor. Ze was lid van "La Pensée et les Hommes", "La Famille Heureuse", "La Ligue de l'Enseignement" en was één van de medestichters van "Centre d'Action Laïque" (1969) (De Fosse, 2005 : 50, 82).

“L’Affranchissement de la femme”. De intrekking van de discriminerende maatregelen is dan ook in hoofdzaak het gevolg geweest van de acties vanuit de société civile.

Binnen de loges bleef de problematiek, door het engagement van verschillende leden, ook na de Tweede Wereldoorlog verder leven. Zo werden er tussen 1945 en 1978 binnen de verschillende loges van “Le Droit Humain” 43 conferenties gehouden over de vrouw en de arbeidsmarkt. Hierbij ging het vaak over het grote dilemma waarmee vrouwen werden geconfronteerd, namelijk de keuze tussen werk buitenshuis of instaan voor de opvoeding van de kinderen. Binnen de loges werd bijvoorbeeld de vraag opgeroepen *“of een eigen beroep een noodzakelijke en voldoende voorwaarde was voor de morele en materiële bevrijding van vrouwen? Of het voor de vrouw in het midden van de 20ste eeuw voldoende was om haar eer te halen uit haar familiale verplichtingen, uit deze traditioneel getinte en brave dingen? Of zoals Simone de Beauvoir het stelde: ‘uit deze tâches d’immanence?’*”. De mythe van het huishouden en de mythe van de moeder waren dan ook het onderwerp van kritische reflectie. Andere vragen zoals *“of de uithuizigheid van de moeder de stabiliteit van de familie niet zou ondergraven?”* kwamen binnen de loges ook duidelijk aan bod (Schouters-Decroly, 1982b: 187-188).

6.4.2. : De jaren 1960-'70 en de oprichting van het Comité “Gelijk Werk, Gelijk Loon”:

In 1952 ondertekende België de “Conventie nr. 100” van de Internationale Arbeidersorganisatie met betrekking tot gelijk loon voor gelijkwaardig werk. Deze Conventie raakte echter nooit opgenomen in de nationale wetgeving. Ook het Verdrag van Rome, dat in 1957 de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap betekende, bevatte een artikel over “Gelijk loon voor gelijk werk” (art. 119). Hoewel dit artikel voor de lidstaten bindend was, werd het niet toegepast binnen de Belgische wetgeving (Leplae, 2000: 2-3).

Verschiedende loges waren zich, mede dankzij de acties van Louise De Craene-Van Duuren, echter bewust geworden van de discriminaties die de vrouw ook na de jaren 1930 te beurt vielen. Uit een citaat van de loge “Egalité-Emile Lefèvre” (nr. 45) van in oktober 1954 blijkt duidelijk de bezorgdheid voor de ongelijkheid op de werkvloer: *“Een enquête van de UNO in 1952 over het werk van vrouwen over de hele wereld, toonde aan dat alle soorten van arbeid door vrouwen werden uitgevoerd, van de zwaarste arbeid tot de meest intellectuele. Maar in het merendeel van de landen waar er al gestemd was voor de gelijkheid van loon, werd deze echter nog niet gerealiseerd”* (Schouters-Decroly, 1982b: 190-191).

Ook in de loop van de jaren 1960 toen steeds meer vrouwen de arbeidsmarkt betraden, werden de bestaande discriminaties door de loges becommentarieerd. Zo werden er bijvoorbeeld zeven conferenties gehouden over de gebrekkige promotie-mogelijkheden van vrouwen in hun beroep (Schouters-Decroly, 1982b: 189-190). Door de Loge "Broederschap-André Fosset" (nr. 1050) werd er hieromtrent in oktober 1962 gesteld: *'La condition de la travailleuse n'est pas brillante en Belgique...Les femmes ne sont pas organisées.'* De afwezigheid van vrouwen in de vakbondsstructuren ondermijnde echter de positie die de vrouw in de arbeidsmarkt kon innemen. De broeder die de conferentie leidde, besloot dan ook met de stelling: *'les femmes sont les derniers prolétaires de Belgique'*. (Schouters-Decroly, 1982b: 190-191).

Van oudsher werd er binnen de maçonnieke visie op economische emancipatie van de vrouw een grote klemtoon gelegd op onderwijs. Deze denkstroming leefde ook in de 20ste eeuw nog binnen "Le Droit Humain". Zo werd er in *'Histoire de la Fédération belge du Droit Humain. Tome II: De 1945 à 1978: trente-trois ans de maçonnerie'* gesteld dat de voortzetting van de bestaande discriminaties zich voedt met het verder zetten van de traditionele rollenpatronen van man en vrouw. Binnen de loges van "Le Droit Humain" werd dan ook duidelijk gesteld dat opvoeding een belangrijke rol speelt bij deze reproductie. De idee leefde dan ook dat de traditionele opvoeding van meisjes hen nog steeds te vaak dreef naar beroepen, die in de jaren 1960 omschreven werden als vrouwelijk of passend bij de vrouwelijke aard. Dit zou onder meer blijken uit het geringe aantal technische vrouwelijke leerkrachten. Binnen de loges werden dan ook debatten gevoerd, die pleitten voor *"gemengdheid en co-educatie op school"* (Schouters-Decroly, 1982b: 192).

Zonder te veralgemenen, is het duidelijk dat er binnen een aantal loges van "Le Droit Humain" een grote bezorgdheid leefde om de economische situatie van de vrouw. Deze bezorgdheid dreef sommige leden ook tot directe actie. Dit blijkt onder meer uit de staking van Herstal in 1966, waarbij Marthe Van de Meulebroeke, lid van "Le Droit Humain", aan de basis lag van de oprichting van het actie-comité "A travail égal, Salaire égal/ Gelijk Werk, Gelijk Loon" (Hemmerijckx, 1993: 2).

Bij de aanvang van de staking van de Fabrique Nationale d'Armes in Herstal op 16 februari 1966 protesteerden 3800 arbeidsters tegen de loonsongelijkheden tussen man en vrouw. Ze baseerden hun protest op artikel 119 van het Verdrag van Rome, dat vanaf één januari 1965 moest worden toegepast (Daull, 1966: 5). Hoewel de lonen in Herstal tot de hoogste van België behoorden, bereikte de loonsongelijkheid er een percentage van 25%. De vrouwen

eisten een loonsopslag van 5 frank per uur en een erkenning als zijnde gespecialiseerde arbeiders. Op 5 mei 1966 werd uiteindelijk, na 12 weken staking en een interpellatie in het parlement, een oplossing gevonden, waarbij de werkneemsters en de directie van FN Herstal een onmiddellijke loonsverhoging van 2 frank per uur, met een extra opslag van 0,75 frank aanvaardden (<http://www.rosadoc.be/site/nieuw/kantklaar/tijdlijn.htm>, 22/04/06).

De impact van de staking in de Nationale Wapenfabriek van Herstal was groot. Niet enkel vormde de staking het eerste protest van haar soort binnen de Europese Unie, ook fungeerde ze als een *“eye-opener voor de afwezigheid van vrouwen in de Belgische vakbondsstructuren”*. De vrouwen van Herstal waren dan ook sterk ondervertegenwoordigd in de syndicaten, waardoor de staking niet gesteund werd door het F.G.T.B. of door het C.S.C. De staking van Herstal zou hier echter verandering in brengen. Door de vakbondcongressen die na de staking werden georganiseerd, werd dan ook telkens het historische belang van de gebeurtenissen aangeduid. Ook verschillende commentatoren zagen de staking van Herstal als het begin van de vrouwencontestatie in België (Gubin & Van Molle, 1998: 156-157). Ook *“Le Droit Humain”* verwees naar de gebeurtenissen als een duidelijke uitdrukking van de vrouwelijke bewustwording (Schouters-Decroly, 1982b: 190-191)

Op 21 april 1966 werd in het verlengde van de staking van Herstal in Brussel, onder impuls van militante intellectuelen, het tweetalig comité *“Gelijk Werk, Gelijk Loon/ A Travail égal, Salaire égal”* opgericht, dat zich verbond met de vrouwenactie. Het comité wenste hierbij gebruik te maken van de media-aandacht rond de staking van F.N. Herstal om het debat over de plaats van de vrouw op de arbeidsmarkt te openen. Het Comité slaagde hierin en groeide geleidelijk uit tot één van de belangrijkste drukingsgroepen, die pleitten voor de herziening van de economische situatie van de vrouw. Door hun krachtadig en gecoördineerd optreden heeft het Comité, volgens historica Marie-Thérèse Coenen, zelfs een *“scharnierfunctie”* in het proces van vrouwenemancipatie vervuld (Gubin & Van Molle, 1998: 158-159).

Het is duidelijk dat de acties van het Comité zeer veel losmaakten in de samenleving. In de *‘Histoire de la Fédération belge du Droit Humain. Tome II : De 1945 à 1978: trente-trois ans de maçonnerie’* wordt ook melding gemaakt van de solidariteit, die vele leden van *“Le Droit Humain”* betuigden met de acties van het actiecomité. Zo werd er in oktober 1966 in een vergadering van zes loges van *“Le Droit Humain”* gediscussieerd over de discriminatie op het vlak van salaris en kwalificatie die de vrouwen van F.N. Herstal te beurt viel. Ook werd er

duidelijk gesteld dat op het vlak van sociale zekerheid en op het vlak van toegang tot hoger gekwalificeerde posities, de gelijkheid nog niet was ingetreden. Dit laatste sluit duidelijk aan bij de reeds eerder vermelde bezorgdheid voor de promotie-mogelijkheden van de vrouw (Schouters-Decroly, 1982b: 190-191).

Doordat de Belgische Federatie van “Le Droit Humain” geen standpunten in neemt binnen de samenleving en door de immense diversiteit tussen de verschillende ateliers, is het echter veeleer moeilijk te stellen dat de problematiek van “Gelijk werk, gelijk loon” tot grote mobilisatie leidde binnen de Belgische Federatie. Wel blijkt uit mijn gesprekken met diverse leden dat de loge “Vérité” (nr. 852) tot op zekere hoogte gefungeerd heeft als foyeur voor mobilisatie en overleg. Ook hier komt echter naar voor dit voornamelijk te wijten was aan het individuele engagement van één van de aanwezige zusters, namelijk Marthe Van De Meulebroeke³¹ (1922-2006), die er op dat ogenblik “Vénérable Maître” was.

Marthe Van de Meulebroeke werd eerder ook al lid van de “Parti Socialiste” (PSB-BSP), maar evolueerde door haar sterk engagement als syndicaliste bij de staking in 1960-'61 steeds sterker naar links, waardoor ze lid werd van de “Union de la Gauche Socialiste”. Bij deze “Union” kwam ze in aanraking met de vrouwenbewegingen (Hemmerijckx, 1993: 1). Tijdens de staking van de vrouwen in Herstal (1966) vroeg de “Union de la Gauche Socialiste” haar namelijk een actie op touw te zetten rond deze gebeurtenis. Zij contacteerde hierop Monique Van Tichelen³², lid van haar loge, om samen mensen te verzamelen, die bereid waren te participeren aan de oprichting van het twee-talige Comité “A salaire égal, travail égal/Gelijk Werk, Gelijk Loon”. Monique Van Tichelen, die eerder al via haar vader Jozef Van Tichelen (één van de Belgische onderhandelaars bij het “Verdrag van Rome”) met het betwiste artikel 119 in contact was gekomen, speelde dankzij haar twee-taligheid een belangrijke rol in de organisatie van het Comité.

³¹ Marthe Van de Meulebroeke werd geboren in 1922 in een Brussels intellectueel links gezin. Haar vader was vrijzinnig en een anarchistisch sympathisant. Aan de ULB ving ze een studie Romaanse Talen en Filosofie aan en in 1948 werd ze leerkracht Frans. Later onderwees ze ook Moraal, Filosofie en Psychologie. In 1948 werd ze lid van de loge “Vérité” van “Le Droit Humain”, waarin ook haar vader Gaston Van de Meulebroeke (1896-1954) en haar moeder, Hélène Van de Meulebroeke actief waren (Hemmerijckx, 1993: 1). Deze werden respectievelijk lid in 1932 en 1933 (Schouters-Decroly, 1982a: 312). Tevens was Marthe de mede-oprichtster van “Groupe du Recherche et d'Information Féministe” (1973), dat later omgedoopt werd tot “L'Université des Femmes”. Tussen 1958 en 1962 zetelde ze eveneens in de directie van “La Ligue belge pour les Droits des Femmes”, waarin ze samen met Sylvain Decoster de commissie van onderwijs voorzat (Hemmerijckx, 1993: 2).

³² Monique Van Tichelen (1930) studeerde Geschiedenis aan de ULB (1948-'53) en zette deze studies verder in Groot-Brittannië en Frankrijk. Deze licentiate Geschiedenis, Kunstgeschiedenis en Archeologie werd vanaf 1958 lerares aan het atheneum van Oudergem. Ze was tevens actief in het socialistisch syndicaat en was samen met Marthe Van de Meulebroeke actief in de “Union de la Gauche Socialiste” en later ook de PS, waarvoor ze tussen 1989 en 1995 volksvertegenwoordiger was in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Sinds 1962 is ze lid van de loge Vérité (Brussel) (interview 3).

Bij het organiseren van de eerste vergaderingen van het Comité in 1966 werd er beroep gedaan op de persoonlijke contacten van Marthe Van de Meulebroeke en Monique Van Tichelen. Aangezien deze contacten ruimer waren dan de maçonnieke kennissenkring, waren er op deze vergaderingen zeer uiteenlopende figuren aanwezig. Om de slagkracht van het Comité zo sterk mogelijk te maken werd dan ook bij zoveel mogelijk bestaande bewegingen aangeklopt. Zo werden er bijvoorbeeld aanhangers geronseld onder de “Conseil National des Femmes belges” (Vrouwenraad) (1905), het uitdovende “Porte Ouverte” en de “Femmes Prévoyantes Socialistes”, dat in 1922 werd opgericht als opvolger van de “Nationale Federatie der Socialistische Vrouwen” (1901). Irene Pétry, die de “Femmes Prévoyantes” leidde, weigerde echter steun te verlenen aan het actiecomité.

Het comité zette echter door, waardoor op 2 juni 1966 een manifestatie in Brussel kon worden gehouden, die een grote opkomst kende. Hoewel de organisatie en de werking van het Comité ruimer moeten worden gezien dan de maçonnieke “niche”, stelde Monique Van Tichelen wel dat op de betoging *“haast de hele Droit Humain” (d.i. “Vérité”) aanwezig was*” (Interview 4). Door de diverse, door mij gesproken, leden werd er ook gesteld dat er een zekere wisselwerking bestond tussen het actiecomité en de loge “Vérité”, daar niet enkel leden van de loge lid werden van het Comité, maar omgekeerd ook leden van het actiecomité aangetrokken werden tot “Vérité”. Zo zou, onder meer, Lily Boeykens³³ zijn aangetrokken omwille van haar actief engagement in de “Vrouwenraad”, die de acties van “Gelijk Werk, Gelijk Loon” ondersteunde. Hieruit blijkt opnieuw het belang van coöptatie (interview 3).

De regelmatige en gegarandeerde contacten binnen de loges boden zeer zeker een voordeel bij de organisatie van het Comité en voor het ronselen van steun. Na de staking van Herstal ging Marthe Van de Meulebroeke bijvoorbeeld spreken in alle loges om de organisatie van “Gelijk Werk, Gelijk Loon” te duiden. Een aantal zusters raakten aldus begeistert door Marthe Van de Meulebroeke, *“qui avait prise feux et flamme par le FN Herstal”*, dat ze besloten zich ook te engageren binnen het Comité. Ook Hélène Van de

³³ Lily Boeykens (1930-2005) streed in 1964 voor de vernederlandsing van de, toen nog nagenoeg uitsluitend Franstalige, Nationale Vrouwenraad. Na de splitsing ervan werd ze dan ook voorzitter van de Nederlandstalige Vrouwenraad. Ze vervulde deze functie tot in 1992. Hiernaast stond ze ook aan de wieg van het Vrouwen Overleg Comité (VOK). De eerste Vrouwendag (1972), die abortus centraal plaatste, werd grotendeels door haar georganiseerd. Ook was ze medestichtster van verschillende Pluralistische Actiegroepen voor Gelijke Kansen van Man en Vrouw en onderhield ze nauwe contacten met de Dolle Mina kernen in Vlaanderen. Ook op het internationale niveau was ze actief. Zo werd ze tussen 1988 en 1994 voorzitter van de Internationale Vrouwenraad. Vanaf 1995 vertegenwoordigde ze België in de “Commissie voor de status van de Vrouw” binnen de Verenigde Naties (Reymenants, Geraldine: <http://www.rosadoc.be/site/nieuw/opzoeken/archieven/1b.htm>, 12/07/06).

Meulebroeke raakte door haar dochter betrokken bij het Comité en nam er de werking van het secretariaat op zich (interview 4).

Inhoudelijk gezien, vindt men ook verschillende parallellen terug tussen de besprekingen in de loges, zoals deze blijken uit de *“Histoire de la Fédération belge du Droit Humain. Tome II: De 1945 à 1978: trente-trois ans de maçonnerie”*, en de pamfletten, die verdeeld werden door het Actiecomité “Gelijk Werk, Gelijk Loon” (zie bijlage 9.2.). Zo eiste het actiecomité dat alles in het werk zou worden gesteld om de economische gelijkheid van de arbeidster te garanderen en wezen ze hierbij, net zoals de loges, op de noodzakelijkheid van gemengdheid binnen het onderwijs, en vooral dan binnen de technische richtingen. Daarnaast pleitten ze er, opnieuw net zoals de loges, voor dat de overheid de taak van de werkende bevolking zou verlichten door de inrichting van meer kinderkribben, bewaarplaatsen en de oprichting van een dienst voor gezinshulp. Ook bestonden er voorstellen om de middagpauze te verkorten om aldus school-en werkuren beter op elkaar af te stellen. Dit zou de betrokkenheid van beide ouders bij de opvoeding mogelijk maken (AMSAB, archief Marthe Van de Meulebroeke). De inhoudelijke parallellen tussen de besprekingen in de werkplaatsen en binnen het Comité kunnen ten dele verklaard worden door het dubbel lidmaatschap van een aantal leden. Men mag hierbij echter niet uit het oog verliezen dat het Actiecomité een centrale rol uitoefende in de strijd voor de economische gelijkberechtiging van de vrouw en dat vele van haar eisen op termijn ook gemeengoed werden.

Doordat de officiële vakbonden en partijen zich weigerden te associëren met de zaak, had het Comité dan ook een soort monopoliepositie verworven en kon ze rekenen op de grote bereidheid, die er in de jaren 1960-'70 bestond om zich te engageren in diverse actiecomités en organisaties (interview 1). Het succes van de beweging was voorts in belangrijke mate te danken aan de twee-taligheid van het Comité en aan het feit dat het Comité kon rekenen op competente mensen, die een goed begrip hadden van wat het gerecht, de media en de politiek in hielden. Zo woonde ook Eliane Vogel-Polsky, advocate en professor in Arbeidsrecht aan de “Université Libre de Bruxelles” (ULB) regelmatig de vergaderingen bij (interview 3).

Hiernaast zag het Actiecomité ook vele van haar actiepunten verwezenlijkt door de steun van Piet Vermeylen, overtuigd socialist en feminist, die zich na hun manifestatie in Brussel op een directe wijze in de organisatie engageerde. Zo werd hij algemeen voorzitter van het Comité.

Hoewel zijn engagement op weinig steun kon rekenen binnen de rest van de socialistische partij, werd Piet Vermeylen wel minister van onderwijs, waardoor hij in staat was een aantal van de actiepunten van “Gelijk Werk, Gelijk Loon” te vertalen naar het politieke niveau. Eén van deze actiepunten vormde de invoering van het gemengd onderwijs. Dit om de bestaande classificaties van vrouwen te doorbreken en om de twijfel rond de evenwaardigheid van diploma’s voor jongens en meisjes definitief op te heffen. Van de Meulebroeke en Van Tichelen gaven op dit ogenblik beiden les aan een atheneum waar de eerste drie jaar van het secundair reeds gemengd waren. Piet Vermeylen vroeg hen namens “Gelijk Werk, Gelijk Loon” dan ook te onderzoeken hoe gemengdheid in alle scholen zou kunnen worden gerealiseerd. Hoewel hun plan op zeer veel weerstand werd onthaald, vond de invoering van gemengd onderwijs echter geleidelijk plaats (interview 3).

Hiernaast ondersteunde Piet Vermeylen het Comité ook bij veel van de andere door haar naar voor gebrachte problematieken, waaronder de wettelijke voogdij over kinderen, de huwelijkswetgeving, de regulering van de echtscheiding en dergelijke meer (interview 4).

Uiteindelijk zou de strijd om de economische gelijkberechtiging van de vrouw pas beslecht worden door een Collectieve Arbeidsovereenkomst (CAO) in 1975. Aan de basis van deze overeenkomst lag de klacht die Gabriëlle Defrenne, arihostess bij Sabena, in 1968 indiende bij de arbeidsrechtbank. Deze klacht tegen de Belgische luchtvaartmaatschappij was ingegeven door discriminatie op grond van geslacht. Vrouwen werden bij Sabena namelijk verplicht om op 40-jarige leeftijd met pensioen te gaan, terwijl hun mannelijke collega’s tot de wettelijke pensioensleeftijd (d.i. 55) mochten blijven doorwerken. De klacht van Defrenne belande in 1976 bij het Europese Hof van Justitie in Luxemburg, waar er werd gesteld dat er weldegelijk sprake was van discriminatie op grond van geslacht. Tevens werd er gesteld dat artikel 119 van het Verdrag van Rome een directe werking had en dat België in overtreding was door het nalaten van ratificering van het artikel. In België had men, naar aanleiding van deze verwachte uitspraak, echter al in 1975 een Collectieve arbeidsovereenkomst ondertekend (Leplae, 2000: 3).

Hoewel het actiecomité een uitermate belangrijke bijdrage heeft geleverd tot de emancipatie van de vrouw, raakte de beweging eind jaren 1970 in het slop. Tegen 1977 trokken de acties van de Dolle Mina’s in Vlaanderen dan ook veel van de problematieken van “Gelijk Werk, Gelijk Loon” naar zich toe. Marie-Thérèse Cuvelliez, die toen voorzitter was van het Comité, hield er ook een andere beleidsstijl dan Piet Vermeylen op na. Samen met de uitbreiding van het succes van de beweging kwam er bijvoorbeeld een sterker feministische inslag in het Comité. Zo werd er vergaderd in het lokaal van de “Nationale Vrouwenraad” en werd er plots gesteld dat mannen niet langer welkom waren op de vergaderingen. Volgens velen heeft dit

in grote mate de doodsteek geleverd aan de organisatie (Interview 3). Na 1977 kwam het Comité dan ook nog uitsluitend met een jaarlijkse persconferentie naar buiten (AMSAB, archief Marthe Van de Meulebroeke).

6.4.3. : Besluit bij de acties rond de economische gelijkberechtiging van de vrouw:

Bij zowel “Porte Ouverte” als het Comité “Gelijk Werk, Gelijk Loon” is het duidelijk dat het initiatief voor de oprichting van deze drukingsgroepen niet bij “Le Droit Humain” als organisatie zelf lag, maar bij individuele leden, die eerder los van de Federatie een zeker engagement ten aanzien van de samenleving wensten te vervullen. Het gegeven van gegarandeerde, regelmatige contacten binnen de loges hielp echter wel bij het samen brengen van deskundige mensen. Het is echterodeloos te stellen dat het succes van deze organisaties niet enkel te danken is aan de niche die de vrijmetselarij vormt, maar aan de algehele steun vanuit brede lagen binnen de samenleving. Het gegeven dat het netwerken ook buiten de maçonnieke wereld essentieel was, wordt duidelijk geïllustreerd door de figuur van Piet Vermeylen.

Het is dan ook duidelijk dat zowel in de jaren 1930 als in de jaren 1960 het succes van de beweging voor de economische gelijkberechtiging van de vrouw grotendeels afhankelijk was van het engagement van individuen. Het feit dat twee grote figuren binnen deze strijd, respectievelijk Louise De Craene-Van Duuren en Marthe Van de Meulebroeke, maçonnes waren en het feit dat de gelijkberechtiging van de vrouw in grote lijnen te vereenzelvigen is met de humanistische idealen van de vrijmetselarij kan tot op grote hoogte de activiteiten van diverse leden van “Le Droit Humain” in deze organisaties verklaren. Deze activiteiten dienen dan ook niet gezien te worden als zijnde ingegeven door de Federatie zelf. Uit het onderzoek blijkt dan ook voornamelijk het engagement van de leden van de loge “Vérité”.

Dat de activiteiten van de leden werd ingegeven door een persoonlijk engagement wordt duidelijk geïllustreerd door de figuur van Marthe Van de Meulebroeke. Zo was deze niet enkel actief in het actiecomité van “Gelijk Werk, Gelijk Loon”, maar ook in tal van vrouwenorganisaties, zoals bijvoorbeeld “La Famille Heureuse” en “Maison des Femmes” (AMSAB, archief Marthe Van de Meulebroeke). Uit de bewaarde correspondentie van Van de Meulebroeke in de archieven van AMSAB blijkt duidelijk dat deze nauwe contacten onderhield met verschillende vrouwenorganisaties, die streeden voor de seksuele bevrijding van de vrouw. In het volgende onderdeel zal ik deze en andere contacten dan ook nauwer bespreken.

6.5. : De depenalisering van contraceptiva en abortus:

6.5.1. : Evolutie binnen het denken van de Belgische federatie van “Le Droit Humain”:

Wanneer men kijkt naar de aandacht die er door de loges werd besteed aan het recht op contraceptiva en abortus, blijkt duidelijk dat deze in de jaren 1960-'70 aanzienlijk was. Over het leven in een koppel werden in de periode 1945-'78 namelijk niet minder dan 124 conferenties gehouden. 93 daarvan gingen over familiale planning, contraceptie en abortus. Tot de jaren 1960 werden er echter maar 14 conferenties gehouden, daarna 79. Het feit dat de jaren 1960 een belangrijk keerpunt betekenden voor de seksuele beleving van de vrouw, werd dus ook weerspiegeld in de activiteiten van de loges.

Zoals reeds eerder aangehaald, betuigden de loges van “Le Droit Humain” zich als eerder avant-gardistisch, toen ze al begin jaren 1930 debatteerden rond bewust moederschap. In 1955 werd de evolutie op het vlak van seksualiteit ook door de loges opgevolgd via de jaarvraag: *“Wat is seksualiteit?”*. Ook tussen 1960 en 1965 werden er 18 logesamenkomsten rond dit thema georganiseerd. Hiervan waren er 6 gemeenschappelijke conferenties en zes vergaderingen in de loge “Vérité”. Tussen 1970 en 1975 werden er zelfs 41 conferenties gehouden over seksualiteit (Schouters-Decroly, 1982b: 193-194).

Hoewel contraceptiva en abortus volgens de strafwet verboden waren, kwamen deze regelmatig aan bod binnen de loges. De eerste conferenties over abortus en geboortebeperving, die plaatsvonden in de naoorlogse periode werden echter nog gekenmerkt door een eerder conservatieve geest. De argumenten voor het versoepelen van de wet steunden dan ook voornamelijk op economische, sociale en demografische motieven. Het strafwettelijk en wettelijk uitgangspunt werd veeleer in een traumatiserend objectieve droogheid weer gegeven. Er werd dan ook nauwelijks stil gestaan bij het recht op geluk of de persoonlijke uitputting, op fysiek of emotioneel vlak, van sommige vrouwen.

Eind jaren 1940, begin jaren 1950 trad er echter een mentaliteitsverandering op binnen de loges. Dit blijkt onder meer uit een presentatie door twee broeders (waaronder één arts) in de loge “Egalité-Emile Lefèvre” uit 1949. De presentatie van deze broeder vormde namelijk een pleidooi voor de gedeeltelijke depenalisering van abortus, waarbij duidelijk werd gewaarschuwd voor de gevaren van illegale abortus, waarbij men moest vertrouwen op onbekwame artsen of zelfs criminelen. Het hoge aantal illegale abortussen werd door de

broeders verklaard door de mogelijke ellende waarin de moeders leefden, de bezorgdheid om het welzijn en de sociale voordelen voor de overige kinderen. Dit pleidooi getuigde duidelijk van een meer progressieve houding, waarbij er vanuit psychologisch en emotioneel oogpunt steeds meer begrip werd opgebracht voor de situatie van de vrouw. Binnen de loges werd er dan ook besloten dat het veel belangrijker was om een seksuele opvoeding te propageren dan om abortus strafwettelijk te vervolgen. De opvatting leefde dan ook dat indien de mogelijkheden van contraceptiva beter bekend zouden raken onder het publiek, er misschien minder vrouwen de moeilijke keuze van abortus zouden moeten maken. Abortus werd dan ook steeds meer gezien als een probleem van gebrekkige informatie en zou al snel verbonden worden met het concept van “familiale planning”.

In januari 1953 waarschuwde dezelfde broeder als in 1949 er echter ook voor dat abortus op termijn niet te gemakzuchtig mocht worden en dat erover gewaakt moest worden dat contraceptiva geen manier zou worden om verantwoordelijkheden te vermijden. Ook de gevolgen van contraceptiva op de samenleving werden binnen de loges besproken. Er werd hierbij, onder meer, gewezen op de consequenties van de vergrijzing, waarbij een afname van productieve jongeren in verhouding tot de groter wordende groep ouderlingen aanleiding zou kunnen geven tot een economisch onevenwicht (Schouters-Decroly, 1982b: 197-199).

Ondanks deze conservatieve reflexen binnen de loges, blijkt duidelijk dat het pleidooi voor de “familiale planning” aan het begin van de jaren 1960 op steeds meer medestanders binnen de loges kon rekenen. Als belangrijk sleutelmoment dient hierbij elf maart 1962 te worden genoteerd. Op deze dag werd er binnen de loges namelijk een synthese van een seminarie over de vrijheid uit 1961 gepresenteerd. Het seminarie had een inventaris opgesteld van de problemen waarmee de vrouw geconfronteerd werd. Hierbij werd, onder meer, gewezen op de seksuele relaties buiten het huwelijk, koppels van verschillende rassen of etnische achtergronden, geboortebeperking, seksuele opvoeding en de problematiek van de ongehuwde moeder. Uit het seminarie bleek duidelijk dat opdat er voor de vrouw sprake zou kunnen zijn van een moreel en sociaal aanvaardbare seksuele vrijheid, dezelfde verantwoordelijkheden bij man en vrouw dienden te worden gelegd.

Een snelle enquête had de loges ook geleerd dat er weldegelijk aan geboortebeperking werd gedaan, maar dat de contraceptiva, die zich hiertoe leenden, weinig of niet gekend waren. Volgens het Belgisch Strafwet, titel VII, artikels 348 tot 353 met betrekking tot “*misdriften en misdaden tegen de familie en de publieke moraliteit*”, was het uitvoeren en ondergaan van abortus dan ook een strafbaar feit. Deze strafwet van 1867 werd in het Interbellum nog

verstrengd. De wet van 1923 verbood namelijk ook de publiciteit, de verspreiding en het gebruik van contraceptiva (De Fosse, 2005: 237). Door dit wettelijk verbod bestond er niet enkel een grote onwetendheid op het vlak van geboortecontrolé, maar lag het aantal clandestiene abortussen ook uitermate hoog. Als oorzaak van deze daad van “*burgerlijke ongehoorzaamheid*” werd door de loges gewezen op de emotionele aspecten, verbonden aan een ongewenste of ongeplande zwangerschap. Om het risico op verstoring van het evenwicht binnen het gezin te beperken, werd er dan ook gepleit voor een politiek van familiale planning, die het koppel zou toelaten het moment en het aantal geboortes in lijn te brengen met de vermoeidheid van elk gezin. Binnen de context van familiale planning werd ook zeer sterk de klemtoon gelegd op de noodzaak aan een fysieke, psychologische en morele opvoeding van de kinderen (Schouters-Decroly, 1982b: 202).

Het seminarie uit 1961 had ook tot doel een aantal landen met elkaar te vergelijken. Uit deze vergelijking leidde men af dat België tot de onderontwikkelde landen op het vlak van familiale planning behoorde. In Nederland en Groot-Brittannië werden er dan ook al zo’n twintig jaar eerder gespecialiseerde centra opgericht (Schouters-Decroly, 1982b: 203).

Doordat er binnen de loges steeds meer de klemtoon werd gelegd op de persoonlijke aspecten van de abortusproblematiek, is het niet verbazend dat diverse leden van “Le Droit Humain” zich actief gingen inschakelen in de depenaliseringsstrijd en dat er binnen de Federatie een consensus bestond over het verstrekken van financiële steun aan de oprichting van “La Famille Heureuse”, het eerste Brusselse gezinsplanningscentrum. Tegen 1965 trad de noodzaak om jongeren seksuele opvoeding te verlenen en hen een seksuele verantwoordelijkheid bij te brengen dan ook steeds duidelijker naar voor binnen de loges (Schouters-Decroly, 1982b: 193-194). Zoals verder zal worden aangetoond, vormde deze seksuele opvoeding één van de kerntaken van “La Famille Heureuse”.

Ook na de oprichting van “La Famille Heureuse” bleven een aantal loges de situatie op de voet volgen. Zo handelde een conferentie uit 1971 in de loge nr. 908 over “*Demografie en contraceptiva*”. Hierin werd het verbod op contraceptiva gehekelde en werd door een aanwezige broeder gesteld dat “De Belgische Wet van 1923 in haar strengheid enkel overtroffen werd door de Franse, die zelfs de intentie tot misdrijf in de wet behield” (Schouters-Decroly, 1982b: 201).

Het is duidelijk dat het depenaliseringsdebat binnen de loges werd gevoerd vanuit een vrijzinnig oogpunt dat zich lijnrecht plaatste tegen de clericale visie op procreatie en hun verbod op het gebruik van chemische contraceptie zoals de pil. De loges zagen deze clericale visie dan ook als verantwoordelijk voor de politieke terughoudendheid op het vlak

van de liberalisering van contraceptiva. Reeds in 1952 werd in de loge “Egalité-Emile Lefèvre” bijvoorbeeld gesteld dat *“België contraceptie verbod omwille van de clericale tegenwind”*. De Kerk had volgens deze loge enkel onder druk van de algemene opinie een toegeving gedaan, waardoor geboortebeperking via natuurlijke middelen toegelaten werd (Schouters-Decroly, 1982b: 198). Op 22 juni 1966 schaarde de Belgische Federatie van “Le Droit Humain” zich, volgens de *‘Histoire de la Fédération belge du Droit Humain. Tome II : De 1945 à 1978-trente-trois ans de maçonnerie’*, ook achter de vraag van 85 wetenschappers, gericht aan de Paus om geboortes te kunnen beperken. In 1968 bleef de Kerk echter via de Encycliek “Humanae Vitae” de band tussen het huwelijk en procreatie voorop stellen. Hierbij werden alle daden, die de procreatie verhinderden, veroordeeld. Net zoals in 1952 zag “Le Droit Humain” deze Pauselijke veroordeling als de basis voor de aanhoudende politieke terughoudendheid ten aanzien van de legalisering van contraceptiva. De loges refereerden hieraan als getuigend van een *“fossiele mentaliteit”* en riepen op tot een aanpassing van de politiek aan de tijdgeest (Schouters-Decroly, 1982b: 205-206).

Het thema van het recht op de zelfbeschikking over het eigen lichaam onderscheidt zich duidelijk van dat van de economische gelijkberechtiging van de vrouw, in die zin dat de Obediëntie bij de eerste bereid was direct te interveniëren via de ondersteuning van “La Famille Heureuse”. Een verklaring voor dit duidelijk engagement zou kunnen schuilen in de tegenstelling clerikaal-vrijzinnig, die duidelijk naar voor kwam in de depenaliseringsstrijd. Sinds de Pauselijke veroordelingen van de vrijmetselarij leefde deze tegenstelling namelijk zeer sterk binnen de loges. Enerzijds laat de duidelijke polarisering clerikaal-vrijzinnig die er in het depenaliseringsdebat optrad, toe het engagement van “Le Droit Humain” te interpreteren als zijnde een verdedigen van de eigen, vrijzinnige standpunten. Anderzijds mag men ook de hoge vrouwelijke aanwezigheid in “Le Droit Humain” en het feit dat illegale abortuspraktijken als één van de meest schrijnende vrouwelijke problematieken gezien werd, niet over het hoofd zien als een verklaring voor het verhoogde engagement van de Obediëntie.

6.5.2. : Acties van leden van “Le Droit Humain” in de samenleving:

In wat volgt heb ik een onderscheid gemaakt tussen twee fasen binnen de strijd om de vruchtbaarheidsbeheersing van de vrouw. In een eerste instantie zal ik de strijd voor de legalisering van contraceptiva en de betrokkenheid van de leden van “Vérité” bij de oprichting van “La Famille Heureuse” bespreken. In een tweede instantie zal ik de depenaliseringsstrijd van abortus en het engagement van de leden van “Vérité” hierin behandelen.

6.5.2.1. : De oprichting van “La Famille Heureuse” en de legalisering van contraceptiva:

Ik heb reeds aangetoond dat de leden van “Le Droit Humain” al van in het begin van de 20ste eeuw gewag maakten van de seksuele vrijheid van de vrouw en haar recht op geboortebeperving. Uit het overzicht van de activiteiten binnen de loges van “Le Droit Humain” blijkt ook duidelijk dat het vrij kunnen beschikken over het eigen lichaam reeds in de jaren 1930 door een aantal broeders en zusters als een belangrijke eis werd beschouwd. Ook na de Tweede Wereldoorlog werd de strijd verder gezet door de leden van “Le Droit Humain”, waarvan sommigen ondertussen bekend waren geworden als voorstanders van familiale planning.

“La Famille Heureuse”, het eerste Brusselse gezinsplanningscentrum, werd in 1962, onder impuls van “Le Droit Humain” opgericht. De vrijwilligers van “La Famille Heureuse” waren actief op twee fronten: enerzijds verrichtte men er sensibiliseringswerk door het verschaffen van informatie over contraceptie en steriliteit, anderzijds verstreekte men er ook seksuele opvoeding. Het centrum organiseerde hiernaast ook huwelijks- en familiale consultaties, gaf voorbereidingssessies met betrekking tot het huwelijk en verleende juridische bijstand. Het geheel van acties was vooral gericht op jongeren en opvoeders. Het centrum beschouwde het dan ook als zijn primaire taak om aan seksuele voorlichting te doen. Het zag deze voorlichting namelijk als een essentieel onderdeel van een effectieve geboortecentrale en –beperving. In al deze activiteiten verrichtte “La Famille Heureuse” baanbrekend werk, waardoor ze al gauw een uitbreiding kende in diverse andere steden³⁴ (Schouters-Decroly, 1982b: 204).

Aan de basis van de oprichting van “La Famille Heureuse” lagen de discussies over “bewust moederschap” die in het kader van een seminarie over de vrijheid, gevoerd werden binnen “Vérité”. Net zoals Marthe Van de Meulebroeke bij de oprichting van “Gelijk Werk, Gelijk Loon” een zekere voortrekkersrol had vervuld voor het engagement van de leden in de samenleving, nam Monique Rifflet³⁵ (1923), lid van “Vérité”, deze rol op het vlak van de “familiale planning” op zich. Zij had dan ook eerder al het recht op zelfbeschikking over het

³⁴ In 1964 werd er een centrum opgericht in Luik en in 1965 één in Mons. In 1966 volgde Waver met de oprichting van de “Union Heureuse”. In 1967 werden centra in La Louvière en Luxemburg opgericht en in 1973 volgde een centrum in Sint-Gillis (Schouters-Decroly, 1982b: 204). Deze zouden later overkoepeld worden door de oprichting van de “Fédération des centres de planning familiale et l’éducation sexuelle” (1972) (Dartevelle & Nottet, 2002: 31).

³⁵ Monique Blanche Knauer-Rifflet werd in 1923 geboren in St.-Gillis en huwde Raymond Rifflet. Deze licentiaat in de Geschiedenis (ULB) werd tussen 1945 en 1983 lerares geschiedenis en sociale wetenschappen. Tussen 1968 en 1972 was ze kabinetsmedewerkster van de minister van Gezin, tussen 1977 en 1994 was ze actief als gemeenteraadslid in Ukkel (PS) en tussen 1985 en 1987 werd ze provinciaal senator voor Brabant in het Federaal Parlement (Gubin & Van Molle, 1998: 353).

eigen lichaam voor de vrouw bepleit. Zo schreef ze al in 1950 in “Cahiers Socialistes”, een blad dat door haar vriendenkring aan de ULB werd opgericht, artikels zoals “*Le Droit des Femmes*” (nr. 26) en “*Trois aspects du féminisme*” (nr. 27). Tevens was ze lid van de socialistische partij PSB-BSP, waarin ze echter weinig gehoor vond voor haar ideeën. Ze stelde echter dat haar loge “Vérité”, toen ze in 1957 lid werd van “Le Droit Humain”, in zekere zin gepolitiseerd was. Er waren namelijk verschillende anarchisten en pacifisten aanwezig en er leefde onder de leden een zekere bereidheid om zich in de samenleving in te schakelen. Toen er in 1961 debatten werden gevoerd over contraceptiva en bewust moederschap, beloofde “Le Droit Humain” dan ook financiële steun voor de oprichting van een gezinsplanningscentra. Dit werd ingepast binnen de vieringen, die onder het Grootmeesterschap van Lucia De Brouckère (1904-1982), werden georganiseerd rond de 50ste verjaardag van de eerste werkplaats van de Federatie in België, “Egalité-Emile Lefèvre” (interview 5).

De voortrekkersrol die “Le Droit Humain” via haar leden, en via steun aan de activiteiten van deze leden, heeft gespeeld op het vlak van gezinsplanning vindt men ook terug in Frankrijk, waar reeds eerder een centrum van familiale planning werd opgericht, namelijk: “La Maternité Heureuse” (maart 1956). Deze organisatie, die het recht op contraceptiva verdedigde, werd opgericht door Marie-Andrée Lagoua Weill-Hall, arts en lid van de Franse Federatie van “Le Droit Humain”.

Weill-Hall werd tijdens een reis naar de Verenigde Staten geconfronteerd met de vaak verschrikkelijke omstandigheden waarin abortussen werden uitgevoerd. Eénmaal terug in Frankrijk zag ze het dan ook als haar taak om de publieke opinie te waarschuwen. Dit deed ze door het schrijven van medische artikels en door het organiseren van conferenties over de mogelijkheden van contraceptiva en de gevaren van clandestiene abortus.

Onder de leden van de eerste administratie van “La Maternité Heureuse” vond men, onder meer, de sociologe Evelyn Sullero en de advocate Anne-Marie Douleur Rollier terug. Deze laatste werd in 1969 in Frankrijk de mede-oprichtster van de “Association Nationale pour l’Etude de l’Avortement” en voerde, zowel binnen als buiten de loges, actief campagne voor de legalisering van abortus. Ze stelde: *‘Comme je l’avais fait pour la contraception, j’ai parcouru la France pour donner des conférences sur la libéralisation de l’avortement. Y compris en loges, auprès des maçons dont beaucoup étaient hostiles à l’IVG...’* (Benchetrit & Louart, 1994 : 222-225).

Men kan dus stellen dat een aantal leden van “Le Droit Humain”, zowel in Frankrijk als in België, zich actief inschakelden in de strijd voor de legalisering van contraceptiva en abortus.

Ook de contacten tussen beide Federaties, die van oudsher groot waren, laten zich hierbij opnieuw optekenen. In het begin van de jaren 1960 werd Marie Lagoua Weill-Hall, samen met een aantal andere leden van de Franse Federatie, namelijk uitgenodigd op een “Séance Blanche” van de Belgische Federatie om er de “Mouvement français pour le planning familial” nader toe te lichten (interview 5).

Hoewel “La Famille Heureuse” het eerste Brusselse gezinsplanningscentrum was, werd reeds eerder de “Belgische Vereniging voor Seksuele Hervorming” in Antwerpen (1955) en Gent (1960) opgericht. Deze werden door het Humanistisch Verbond gesteund, maar maakten te weinig publiciteit voor hun zaak en leken zich eerder te verbergen in kleine, weinig gefreunde straten. In 1962 werd “La Famille Heureuse” opgericht door verschillende maçons (Marie-Louise Choisez, Jacques Choisez, Jeanine Gerain, Pierre Hubinont, M. Rifflet, R. Rifflet, Marcelle Weill, Marthe Van de Meulebroeke, J.P. Weill en Duret-Cosijns) en overschaduwde het al snel de rol van de “Belgische Vereniging voor Seksuele Hervorming”. De doelstellingen van de organisatie werden op 2 augustus 1962 duidelijk omschreven: *“L’association a pour objet l’étude des problèmes de l’harmonie des couples, de la maternité, de la natalité, de leurs répercussions familiales, sociales, nationales, la recherche des informations scientifiques relatives à ces problèmes et des mesures susceptibles de concourir à leur solution, l’information et l’éducation du public en ces matières”* (art. 3 van de statuten) (De Fosse, 2005: 237).

Hoewel Monique Rifflet stelde dat er voor de oprichting en leiding van het centrum duidelijk gerecruteerd werd binnen de maçonnieke middelen en verschillende leden van “Vérité” zich actief inschakelden in het centrum, beklemtoonde ze wel dat dit onvoldoende was om een organisatie, die afhankelijk was van vrijwilligerswerken en giften, draaiende te houden. Er waren dan ook meer dan 50 vrijwilligers actief, die op geen enkele manier betrokken waren bij de vrijmetselarij (interview 6).

De impact van “Le Droit Humain” mag bij dit alles dus niet overschat worden. Het ging hier om een zeer selecte kern van leden van de loge “Vérité”, die zich engageerden in het project van Monique Rifflet. In de loge bevonden zich echter meerdere artsen en advocaten, waardoor de deskundigheid aanwezig was om het project ter dege te begeleiden. Zo zorgde een loge-zuster, die advokate was, ervoor dat de statuten van “La Famille Heureuse” niet in strijd waren met de wet van 1923, die het gebruik en de propaganda van contraceptie expliciet verbood.

De basis van de organisatie werd dus wel in belangrijke mate gelegd binnen de loge, doch de organisatie werd omwille van de leefbaarheid ervan sterk pluralistisch. “La Famille

Heureuse” slaagde er dan ook in op een zeer effectieve manier te netwerken binnen de samenleving. Zo werd er niet alleen contact opgenomen met de “International Planning Parenthood Federation” en met vrijzinnige organisaties zoals het “Humanistisch Verbond” en “Centre d’Action Laïque”, maar werden er ook met de kannunik Pierre De Locht³⁶ gezamenlijke activiteiten ontplooid. Ook schreven de leden van “La Famille Heureuse” artikels en maakten ze gebruik van de radio-en televisie uitzendingen van “La Pensée et les Hommes” om hun standpunten duidelijk te maken. Door deze openheid kreeg hun organisatie al snel een brede aanhang in de samenleving. In de jaren 1960-’70 leefde er bij het gros van de bevolking dan ook een grote behoefte om aan geboortecontrolé te kunnen doen. De feministische stroom buiten de loges verleende dan ook een enorme steun aan de oprichting van het centrum en de uitbreiding ervan tot beweging. Doordat “La Famille Heureuse” duidelijk naar buiten trad met hun activiteiten, werden deze ook snel overgenomen door andere organisaties. Zo werden de statuten van de organisatie gekopieerd door de “Femmes Prévoyantes Socialistes” die ook verschillende centra wensten op te richten. De grote zichtbaarheid van het centrum vormde dan ook één van de elementen van haar succes (interview 5).

De oprichting van de Gezinsplanningscentra was echter een gewaagde onderneming. De Belgische Wetgeving liet namelijk zeer weinig ruimte voor familiale planning. De magistraten waren echter formeel over het niet vervolgen van deze organisaties. In de marge van de wet van 1923 en met zorgvuldig opgestelde statuten konden de centra dan ook gedurende een tiental jaren fungeren. Monique Rifflet slaagde er in deze periode van gedoogbeleid zelfs in om subsidies te verwerven voor de organisatie. Zelf stelde ze dat haar post als kabinetsmedewerkster van de minister van Gezin (1968-1972) haar geholpen had de juiste wegen te bewandelen om deze subsidies te verwerven (interview 5).

Het belangrijkste probleem schuilde echter in het vinden van artsen, die bereid waren zich te verbinden aan de centra. Ondanks het gedoogbeleid ten aanzien van de familiale centra in de jaren 1960 waren de meeste artsen namelijk zeer terughoudend. Uiteindelijk werd de arts Pierre Hubinont, verbonden aan de “Université Libre de Bruxelles” (ULB), bereid gevonden (Dartevelle & Nottet, 2002:31). Doorheen alle acties van de leden van “Le Droit Humain” schemert het belang van netwerking rond deze vrijzinnige universiteit. Vaak omdat velen er zelf studeerden en aan hun studententijd levenslange contacten over hielden. Zo waren Monique Rifflet, haar echtgenoot Raymond Rifflet en ook een aantal andere leden van het

³⁶ In 1964 nam Monique Rifflet contact op met kannunik Pierre De Locht, die eerder al de ‘Centres d’Education à la Famille et à l’Amour’ (1959) had opgericht. Uit deze collaboratie volgde in 1969 de oprichting van het “Centre Pluraliste Familiale” in Ukkel (De Fosse, 2005: 237). Marthe Van de Meulebroeke had ook nauw samengewerkt met P. De Locht om een programma uit te werken dat de mogelijkheid zou bieden om binnen de lessen zedenleer en godsdienst aandacht te besteden aan seksuele voorlichting (interview 3).

centrum allen alumni van de ULB en frequenteerden ze elkaar ook na hun opleiding. Ook de steun die Guy Cudell³⁷ verleende aan “La Famille Heureuse” kan worden terug geleid naar deze netwerken rond de ULB. Deze socialistische burgemeester van Sint-Joost (Brussel) was namelijk, ondanks grote weerstand binnen de gemeenteraad, bereid “La Famille Heureuse” een lokaal ter beschikking te stellen. Guy Cudell had samen met Raymond en Monique Rifflet geschiedenis gestudeerd aan de ULB en was de vrouwenbeweging gunstig gezind. Nadat het echtpaar Rifflet hem contacteerde rond het probleem van huisvesting stelde hij dan ook een gebouw in zijn gemeente ter beschikking en beschermde hij de organisatie tegen huiszoekingen en dergelijke (interview 5). De netwerking rond de “Université Libre de Bruxelles” (ULB) zou ook bij de depenalisering van abortus van belang blijken.

In de begindagen van “La Famille Heureuse” waren de aanwezige artsen voornamelijk afkomstig van het Sint-Pietersziekenhuis in Brussel. Deze artsen weigerden, in de context van de wet van 1923, veelal de pil voor te schrijven en distribueerden voornamelijk het pessarium. Hoewel in het centrum zelf geen abortussen werden gepraktiseerd, verspreidde het na verloop van tijd wel adressen in Nederland en Groot-Brittannië waar het mogelijk was om zich te laten aborteren. Soms werden er ook adressen verspreid van artsen in België, die illegaal abortussen uitvoerden in hun privé-kabinetten. Deze activiteiten werden opgevolgd door een aantal parlementaire interpellaties, maar verder dan dat ging het niet. Monique Rifflet wenste de organisatie dan ook niet in gevaar te brengen door abortussen te praktiseren. De legalisering van contraceptiva en de mogelijkheid om aan geboortecontrolen en -beperking te doen, primeerde, volgens de organisatie, op de depenalisering van abortus (Dartevelle & Nottet, 2002: 31-32).

De liberalisering van contraceptiva, die nodig was voor een effectieve werking van de centra, zou echter op zich laten wachten tot na de zaak Peers (1973). Op 18 juni 1973 werd de arts Willy Peers³⁸ ervan beschuldigd 300 abortussen in de Naamse provinciale kliniek te hebben uitgevoerd. Zijn arrestatie creëerde heel wat deining in de samenleving en verenigde de

³⁷ Guy Cudell (1919-1999) was socialistisch burgemeester van Sint Joost (Brussel) vanaf 1953 tot aan zijn overlijden. Hij was historicus van opleiding (ULB) en werd later ook journalist bij “Le Peuple”. Hij werd meerdere malen minister en was één van de eersten om gemengd onderwijs in te richten in de gemeentescholen (De Fosse, 2005: 80).

³⁸ Willy Peers (1924-1984) werd in 1945 lid van de Communistische partij. In 1947 studeerde hij aan de ULB af als arts, in 1953 behaalde hij een bijkomend diploma chirurgie en verloskunde en in 1956 werd hij gynecoloog. Na zijn werk in het Sint-Pietersziekenhuis in Brussel werd hij directeur van de dienst verloskunde in Namen, waar hij zich uitsprak voor contraceptie en bewust ouderschap. Hij was het meest bekend voor zijn aandeel in de depenalisering van abortus, maar overleed voor deze depenalisering werkelijk plaats vond (<http://www.ulb.ac.be/cal/mouvement/touteunehistoire/biographies/willypeers.html>, 22/04/06).

verschillende voorstanders van de legalisering van contraceptiva en abortus. Zo richtten de vrienden van Peers, waaronder P. Hubinont, de kannunik P. De Locht en de advocaat Roger Lallemand, een comité op rond diens bevrijding. Tevens startten ze een petitie-actie (250.000 handschriften) op en werd er een betoging georganiseerd in Namen, waar ongeveer 10.000 manifestanten aan deel namen. De massale belangstelling rond de zaak Peers resulteerde dan ook in een enorme bewustmaking. Zo zou, volgens een peiling van UNIOP in februari 1973, de meerderheid van de bevolking zich uitspreken voor een wetswijziging (Witte, 1993: 34-35). Ook binnen de loges creëerde de vervolging van Peers, door de sterke contacten met Monique Rifflet en “La Famille Heureuse”, een hevige reactie. Zo zouden er door diverse leden telegrams zijn verstuurd naar de gevangenis in Namen, die pleitten voor de vrijlating van Willy Peers (interview 3).

Senator Willy Calewaert³⁹, vrijzinnig voorvechter, had op 18 februari 1971 ook al een voorstel ingediend tot gedeeltelijke depenalisering van de abortus-wetgeving. Zijn pro-liberaliseringsactiviteiten en de grote aanhang die deze verwierven, zouden de regering in belangrijke mate beïnvloed hebben om in 1973, na de contestatie rond Peers, over te gaan tot het vrijgeven van contraceptiva (Witte, 1998: 142). Na de marathon-zittingen van 28 en 29 juni 1973 werden de drie partijen (socialisten, katholieken en liberalen) het dan ook eens over de liberalisering van contraceptiva. De liberalisering van contraceptiva werd hierbij echter vooral gezien als een middel om de depenalisering van abortus uit te stellen. Desalniettemin werd deze toch al in vage termen opgenomen in het regeringsakkoord en werd er door liberaal Minister Herman Vanderpoorten gewerkt aan een voorontwerp rond abortus, dat echter onaanvaardbaar bleek voor de katholieke partij (Witte, 1993: 137).

6.5.2.2. : De depenaliseringsstrijd van abortus:

De periode 1974-1978 vormde in vele opzichten een periode van non-beleid en van extra-parlementaire actie. De veelheid aan parlementaire voorstellen, die werden ingediend rond abortus en de oprichting van de “Ethische Commissie” vormden dan ook allemaal verdragingsmanoeuvres binnen de besluitvorming. De “Ethische Commissie” kreeg namelijk de taak de abortus-kwestie te bestuderen binnen het kader van de ruimere, toenmalige ethische problematieken. Om alle aspecten hiervan te kunnen onderzoeken, werd een

³⁹ Willy Calewaert (1916-1993) was advocaat en onderwees aan tal van onderwijsinstellingen en universiteiten. Hij raakte verkozen in het Europees Parlement (1974-1979) en werd verschillende keren minister. Hij raakte verkozen in het Europees Parlement (1974-1979) en werd verschillende keren minister. Tevens werd hij voorzitter van het Arbitragehof. Als verdediger van de vrijzinnigheid, maakte hij gebruik van zijn ambt als minister van onderwijs om pluralistische openbare scholen in te richten. In 1970 diende hij een wetsvoorstel in voor de legalisering van abortus en voor de opheffing van het verbod op contraceptie. Hij participeerde aan de redacties van “*Voor meer Gelijkheid in onze Democratie*” (1992) en “*Verhouding Staat, Kerk en Vrijzinnigheid in Europa*” (1996) (De Fosse, 2005: 47).

langdurige behandeling in het vooruitzicht geplaatst, die meteen ook de mogelijkheid bood om de beslissing rond de depenalisering van abortus te verschuiven naar een latere datum. Tevens was de Commissie, in lijn met de geplogenheden van de pacificatie-democratie, sterk pluralistisch samengesteld. De kloof tussen vrijzinnigen en katholieken binnen de Commissie en het masculien overwicht zorgde er echter voor dat de resultaten van de Commissie (eind 1976) weinig bruikbaar waren. Ze werden dan ook nooit gebruikt bij het indienen van enig wetsvoorstel.

In deze periode van non-beleid bewoog er echter veel in de samenleving. De eerdere legalisering van contraceptiva en de opschorting van juridische vervolgingen hadden vanaf 1975 dan ook geleid tot de oprichting van diverse polyklinische centra, die abortussen uitvoerden. De pionier op dit vlak was "Aimer à l'ULB", dat in maart 1975 onder impuls van R. Coene werd opgericht (Witte, 1993: 44). Dat deze centra een groot nut vervulden, bleek uit het feit dat het aantal onveilige abortussen aanzienlijk daalde. In het Sint-Pietersziekenhuis in Brussel daalde in de periode 1969-'79 bijvoorbeeld het aantal vrouwen, dat na een mislukte poging tot abortus, moest worden opgenomen van 128 naar 20. Ook het aantal abortussen dat vrouwen in de Lage Landen ondergingen, daalde van 12.000 in 1975 naar 7.500 in 1979 tot finaal 4.800 in 1985 (Marques-Pereira, 2002: 33). De verspreiding van contraceptiva en de inspanningen van centra zoals "La Famille Heureuse" hadden dan ook duidelijk hun vruchten afgeworpen.

Verschillende ziekenhuizen begonnen er ook openlijk voor uit te komen dat er abortus-ingrepen plaatsvonden (Witte, 1993: 43). In afwachting van parlementaire duidelijkheid had het merendeel van de parketten een eerder afwachtende houding aangenomen en werden de dossiers rond abortuspraktijken tijdelijk geschorst. De politieke blokkage, gepaard met de ontwikkeling van illegale, publieke abortuspraktijken, leidde echter tot een reactie vanuit het Brusselse Gerecht. M. Van Honsté, de Procureur-Generaal van het Hof van Beroep in Brussel, stelde in 1977 namelijk dat het niet raadzaam was om zich nog langer van vervolgingen te onthouden. Vanaf februari 1978 begonnen de inbeschuldigingsstellingen dan ook opnieuw. Begin 1981 werd er opnieuw vervolgd en werden er processen ingeleid, wat tot tal van huiszoekingen en ondervragingen leidde. De ziekenhuizen en abortus-centra namen hierop beschermende maatregelen en verwezen opnieuw in toenemende mate naar centra in Nederland (Witte, 1993: 47-48).

Binnen de georganiseerde vrijzinnigheid, en vooral langs Franstalige zijde, vond er, ten gevolge van deze hernieuwde vervolgingen, echter een radicalisering plaats. In 1978 kwam deze radicalisering tot uiting via het rapport: "*Position Laïque: pour la dépénalisation totale*

de l'interruption de grossesse" van het "Centre d'Action Laïque" (CAL). Ook Monique Rifflet, Monique Van Tichelen, Marthe Van de Meulebroeke en Lucette Schouters-Decroly⁴⁰ waren betrokken bij de samenstelling van dit rapport. De contacten tussen de verschillende maçonnes rond dit rapport blijkt ook uit de archieven van "Gelijk Werk, Gelijk Loon" in het AMSAB in Gent. Hierin vindt men, bijvoorbeeld, een brief terug van Lucette Schouters-Decroly, gericht aan Marthe Van de Meulebroeke, rond de samenstelling van het rapport (AMSAB, archief Marthe Van de Meulebroeke).

De steun voor het rapport van "Centre d'Action Laïque" was zeer breed. Monique Van Tichelen stelde dan ook dat iedereen, die eerder al betrokken was geweest bij de depenaliseringsstrijd, dit rapport ondertekende. Niet enkel "La Famille Heureuse" maar ook "Gelijk Werk, Gelijk Loon" had dan ook eerder al documenten verspreid, die adressen vrijgaven waar men zich kon laten aborteren. Deze organisaties waren hierdoor kwetsbaar voor vervolgingen. De verschillende leden van "Gelijk Werk, Gelijk Loon" kregen in 1978 dan ook kort na elkaar een dagvaardiging in de bus, waarop ze besloten zich gezamenlijk in te schakelen voor de depenalisering.

Monique Van Tichelen stelde dat ze voor de ondersteuning van het rapport van "Centre d'Action Laïque" ook beroep had gedaan op al haar persoonlijke contacten. Zo klampte ze onder meer de Grootmeester van "Le Droit Humain" aan, maar ook de advocaten van Peers (waaronder Roger Lallemand) en de leden van het "Comité pour la suspension des poursuites en matière d'Interruption de grossesse" (interview 3).

Vele vrijmetselaars verbonden zich actief aan de eisen van het rapport *"Position Laïque: pour la dépenalisation totale de l'interruption de grossesse"*. Els Witte stelde dan ook dat de *"maçonnerie opnieuw een milieu vormde waarin het geradicaliseerde gedachtegoed aan bod kon komen"*. Ze baseerde zich hierbij op gesprekken met diverse leden van het Grootoosten en "Le Droit Humain" en stelde dat men *"vooral in de Franstalige loges van "Le Droit Humain", maar ook in een aantal werkplaatsen van het Grootoosten, verder werkte aan het sensibiliseringsproces en dat de bestuursinstanties van beide grootmachten heel wat aandacht aan de problematiek besteedden"*. Tevens stelde ze dat de impact van de individuele acties van maçons, die voorstander van de liberalisering waren, niet onderschat mogen worden (Witte, 1993: 50).

⁴⁰ Lucette Schouters-Decroly (1919-2004) was dokter in de geneeskunde (ULB) en richtte zich vooral op de sociale geneeskunde. Ze was gedurende vele jaren voorzitter van de "Fondation pour l'assistance moral laïque". Ze was geïnitieerd in "Le Droit Humain" en was co-stichtster van de loge "Le Point" in Waterloo (De Fosse, 2005: 85).

De maçonnieke contacten speelden dan wel een rol in het succes van het rapport van CAL, maar het is duidelijk dat het grote succes ervan schuilde in zijn sterk progressief en duidelijk onderbouwd karakter. Hierdoor verwierf het namelijk niet enkel steun onder de vrouwenbewegingen, maar kende het ook een doorstroming naar het politieke niveau. Zo sloot het opschortingsvoorstel dat Leona Detiège⁴¹, socialistisch parlementslid, zou indienen sterk aan bij het rapport. Net zoals het rapport pleitte haar voorstel namelijk, teneinde zoveel mogelijk te kunnen inspelen op de maatschappelijke evolutie ter zake, voor een afschafing van alle strafwetsbepalingen inzake abortus. Ook het voorstel van de vrijzinnige senator Roger Lallemand (PS) pleitte voor de volledige depenalisering van abortus (Witte, 1998: 144). Uit mijn gesprekken met Leona Detiège en Monique Van Tichelen blijkt dat beiden gedurende deze periode veelvuldig met elkaar in contact hebben gestaan. Zo stelde Leona Detiège dat ze verschillende contacten had gehad met artsen die actief waren binnen het CAL, met Monique Van Tichelen en met de “Vooruitziende socialistische vrouwen”. Tevens stelde ze dat Van Tichelen, mede dankzij haar twee-taligheid en socialistische partijkleur, een belangrijke bemiddelaar was geweest tussen zichzelf en de rest van de socialistische partij (interview 1).

Het is dan ook duidelijk dat via de contacten tussen Leona Detiège, Roger Lallemand en Monique Van Tichelen bepaalde punten van CAL doorstroonden naar het politieke niveau. De activiteiten van het “*Comité pour la suspension des Poursuites en matière d’Interruption de grossesse*”, dat op 30 april 1978 werd opgericht door Ph. Tosquinet, speelde binnen deze contacten een belangrijke rol.

Dit Comité slaagde er namelijk in om de vele groeperingen, die actief waren op het pro-legaliseringsfront, te verenigen en de diverse mobilisatie-acties op elkaar af te stemmen. Dankzij de uitbouw van een vrij uitgebreid en gediversifieerd netwerk werd het Comité dan ook omgevormd tot een volwaardige drukingsgroep, waarmee het politieke milieu duidelijk rekening diende te houden (Witte, 1993: 52-55). Zo onderhield het Comité, bijvoorbeeld, contacten met de leden van christelijke organisaties, die ijverden voor een gedeeltelijke liberalisering. Tevens bestonden er gestructureerde relaties met de georganiseerde vrijzinnigheid (CAL en Humanistisch Verbond) (Witte, 1993: 52-53). Ook werden er banden

⁴¹ Leona Maria Detiège (1942) is licentiaat in de Handels- en Financiële wetenschappen. In 1964 werd ze bestuurssecretaris en adjunct-adviseur Algemene Directie voor Studieën en Documentatie bij het Ministerie van Economische Zaken. Ze werd schepen van cultuur in Antwerpen (1977-1982) en burgemeester (1995-2003) Tussen 1977 en 1991 was ze volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Antwerpen en tussen 1991 en 1995 senator voor het arrondissement Antwerpen. Tussen 1988 en 1992 was ze Staatssecretaris voor Pensioenen en tussen 1992 en 1995 was ze Vlaams Minister voor Tewerkstelling en Sociale Aangelegenheden (Gubin & Van Molle, 1998: 346-347).

aangeknoopt met de toenmalige “Groupe d’Action Centre Extra-Hospitalier pour le Pratique de l’Avortement” (GACEHPA) (interview 3).

Dankzij de inzet van een aantal leden van het Comité werd de abortus-kwestie, gedurende de hele periode van non-beleid (1974-'78) voortdurend onder de aandacht gebracht. Achter de schermen zochten de leden dan ook actief diverse politici op om hen te bewegen tot een consensus. Monique Van Tichelen en Monique Rifflet gingen in naam van het Comité dan ook overal spreken om de abortus-kwestie te duiden. Doordat beiden ook lid waren van de socialistische partij, lobbyden ze ook direct binnen het politieke milieu voor steun aan het progressieve voorstel van Detiège (Kamer) en Lallemand (Senaat). (interview 3). Het is dan ook binnen de context van het ‘*Comité de la Suspension des Poursuites en matière d’Interruption de Grossesse*’ dat de contacten tussen Monique Van Tichelen en Leona Detiège plaatsvonden. Zo had het Comité ongeveer 12.000 handtekeningen verzameld, die allen pleitten voor een opschortingsvoorstel. De opschortingsvoorstellen van Leona Detiège en Roger Lallemand⁴² zouden hier in belangrijke mate gehoor aan geven.

Net zoals er in de samenleving een grote steun leefde voor het voorstel van “Centre d’Action Laïque”, leek het voorstel van Leona Detiège in 1982 een grote aanhang te verwerven binnen het parlement. Doordat er zich rond dit voorstel een zekere consensus bleek af te tekenen, werd het in behandeling genomen in de Kamer. Hoewel het voorstel binnen de Commissie met 13 tegen 10 stemmen aanvaard werd, werd het in de Kamer met een meerderheid van drie stemmen verworpen (Witte, 1993: 55-57). Leona Detiège vertelde me dat het falen van haar wetsvoorstel vooral te wijten was aan het feit dat liberaal senator Lucienne Hermann-Michielsen (1927-1995) het eigen, minder progressieve voorstel bleef verdedigen en hierdoor in het parlement verdeeldheid zaaide. Deze hoopte namelijk via een meer gematigd voorstel de steun van de katholieken te verwerven. Tevens speelde partijpolitieke onderhandelingen een belangrijke rol. Zo was er in Gent een coalitie tussen socialisten en katholieken in de maak, waardoor het ook voor de socialisten irrationeel was om de katholieke partij voor het hoofd te stoten door steun te verlenen aan een volledige opschorting van vervolgingen (interview 1).

⁴² Roger Lallemand (1932) studeerde af als Licentiaat in de Romaanse dode talen en werd doctor in de rechten aan de “Vrije Universiteit Brussel” (VUB). In 1958 schreef hij zich in aan de balie in Brussel. Tussen 1979 en 1999 was hij senator voor de PS. In 1999 werd hij erevoorzitter van de Senaat. In 2002 werd hij benoemd als Minister van Staat. In 1990 diende hij met Herman-Michielsen een wetsvoorstel in dat uiteindelijk zou leiden tot het opheffen van de strafwetbepalingen rond abortus (http://nl.wikipedia.org/wiki/Roger_Lallemand, 01/08/06).

Na de verkiezingen van 1985 raakten er echter een aantal overtuigde voorstanders van de liberalisering verkozen en hadden ze zelfs sleutelposities ingenomen, zoals de liberale Anne-Marie Neyts, die tussen 1981 en 1994 volksvertegenwoordiger was voor het arrondissement Brussel. Ook zetelde Monique Rifflet tussen 1985-'87 als vertegenwoordiger van Brabant in de senaat. Deze progressieve stroom, in combinatie met de druk, die het *'Comité de la Suspension des Poursuites en matière d'Interruption de Grossesse'* uitoefende en de invloed van Roger Lallemand, stimuleerde geleidelijk de bereidheid tot compromis in het parlement. Dit compromis schulde ten eerste in het aanvaarden van de Oostenrijkse variant van de liberaliseringswet, waarbij een onderscheid werd gemaakt tussen een eerste termijn, de eerste vijftien weken van de zwangerschap, waarin weinig restricties bestonden, en een tweede termijn, waarin abortus enkel nog kon in welomschreven gevallen, zoals levensgevaar voor de vrouw of een ongeneeslijke kwaal bij de foetus (Witte, 1993: 63-65).

Het tweede aspect van de grotere compromisbereidheid school in het feit dat Lucienne Herman-Michielsen, na lang gelobby door, onder meer, R. Coenen ("Aimer à l'ULB"), Monique Rifflet en Monique Van Tichelen, er steeds meer van overtuigd raakte dat haar gematigd voorstel hopeloos voorbijgestreefd was. Tevens begon Herman-Michielsen te beseffen dat zelfs haar gematigd voorstel nooit op de steun van de katholieken zou kunnen rekenen. In 1986 besliste ze dan ook om samen met Roger Lallemand een progressiever wetsvoorstel in te dienen, dat beantwoordde aan de eisen van het *'Comité de la Suspension des Poursuites en matière d'Interruption de Grossesse'*. Hierbij deed Leona Detiège een stap opzij, waardoor de Vlaamse socialisten volmondig steun konden verlenen aan het voorstel van Lallemand/Herman-Michielsen. Hierdoor kon finaal op 3 april 1990 de abortuswet tot stand komen (Witte, 1993: 66).

De Belgische Wet voorziet hierbij echter niet in een volledige depenalisering van abortus, maar schrijft in bepaalde gevallen, waarin de vrouw zich in een noodtoestand bevindt, de opheffing van inbreuk voor. Deze noodtoestand refereert aan de duidelijke en persistente wil van de vrouw om haar zwangerschap te beëindigen en aan het morele conflict dat dit met zich meebrengt. Het begrip hiervan is dus duidelijk subjectief en vertrekt vanuit een respect voor de beslissing van de vrouw (Marques-Pereira, 2002: 35). Uit de introductie van het begrip "noodtoestand" blijkt in grote mate ook de invloed die de georganiseerde vrijzinnigheid uitoefende op het depenaliseringsdebat. De samenwerking tussen het *'Comité de la Suspension des Poursuites en matière d'Interruption de Grossesse'*, het 'Humanistisch Verbond' en het 'Centre d'Action Laïque' zorgde er dan ook voor dat de vrijzinnige denktraditie ook werd geïntroduceerd in het debat rond depenalisering. Vanuit de rationalistisch vooruitgangsidee bepleitten deze namelijk allen de individuele verantwoordelijkheid, de persoonlijke beslissing en het recht van de vrouw op

zelfbeschikking over het eigen lichaam. De vrijzinnige definitie van abortus in termen van individuele gewetensvrijheid werd via de drukkingsgroepen dan ook in het debat en de wet geïntroduceerd (Witte, 1998: 143-144).

In *“De vrijzinnige traditie in België. Van getolereerde tegencultuur tot erkende levensbeschouwing.”* legt Witte zeer sterk de klemtoon op het belang van de frontvorming langs vrijzinnige zijde. Deze plaatste zich namelijk recht tegenover het clerikale kamp en bood een alternatief voor hun visie op procreatie en seksualiteit, die het huwelijk nog steeds als samenlevingsideaal en het moederschap als ultieme levensbestemming van de vrouw naar voor bracht. Witte stelt hierbij dat de vrijzinnige verenigingen tijdens het liberaliseringsproces optraden als een hecht netwerk en een belangrijke brugfunctie uitoefenden in de benaderingen tussen de politieke partijen (Witte, 1998: 144).

De door mij gesproken leden maçonnes blijken de door Witte beschreven brugfunctie in belangrijke mate te hebben vervuld. Hiernaast schakelden ze zich individueel ook in binnen de diverse drukkingsgroepen in het pro-liberaliseringskamp. Dit blijkt niet enkel uit het hoger beschreven engagement van leden zoals Lucette Schouters-Decroly, Monique Van Tichelen en Monique Rifflet, maar ook uit de bewaarde correspondentie van Marthe Van de Meulebroeke in het AMSAB. Zo stond deze in nauw contact met diverse bewegingen, die actief waren op het vlak van de depenaliseringstrijd en richtte ze op zes mei 1973 zelfs een schriftelijk pleidooi aan kardinaal Suenens voor de depenalisering van abortus (AMSAB, archief Marthe Van de Meulebroeke).

Marthe Van de Meulebroeke stelde zelf dan ook dat de vrijmetselaars de bevrijding van de vrouw versneld hadden: *‘De leurs ateliers sont sorties des actions pour le planning familial et pour l’avortement.’* (Burge & Van Rokeghem, 1981 : 27). Ook in *“De vrijzinnige traditie in België. Van getolereerde tegencultuur tot erkende levensbeschouwing.”* wordt door Els Witte gesteld dat de vrijmetselarij een zekere impact heeft gehad op de emancipatiestrijd van de vrouw, de seksuele revolutie en de depenalisering van abortus. Er wordt echter gesteld dat deze invloed *“noch overschat, noch onderschat”* mag worden. De reden waarom deze impact niet overdreven mag worden, is omdat in de jaren 1960-'70 met de opkomst van de werkende vrouw, de democratisering van het onderwijs, de secularisering en ontzuiling hét maatschappelijke klimaat bij uitstek werd gecreëerd om te beantwoorden aan de uitdagingen die de seksuele bevrijding van de vrouw creëerde (Witte, 1998: 141).

De rol van de leden van “Le Droit Humain” in de depenaliseringsstrijd zoals deze blijkt uit deze studie beperkte zich veelal tot een individueel engagement in de vrijzinnige verenigingen en in de mogelijkheid van netwerking binnen en buiten de loges. Dit gegeven van netwerken was zeer belangrijk gezien de beperkte recuperatie van de thematieken door de politieke partijen.

Hoewel verschillende van de door mij aangehaald maçonnes lid waren van de socialistische partij, hield toenmalig partijvoorzitter Pierson namelijk alle progressieve actie op het vlak van abortus tegen. Leona Detiège stelde dan ook dat er tot laat twee stromingen bestonden binnen de socialistische partij. Enerzijds had men diegenen die de vrouw wensten te beschermen door haar af te schermen van arbeid, anderzijds had men diegenen die haar gelijke rechten op alle vlakken wensten te geven. Zelf stelde ze echter, bij haar intrede in het Parlement in 1977 door de fractievoorzitter Hervé Goumand in de Commissie Justitie te zijn geplaatst met de specifieke opdracht om de ethische problemen op te volgen. In het partijbureau kon ze tevens steunen op André Cools en Karel Van Miert (interview 1).

Karel Van Miert werkte na zijn aanstelling in 1977 als co-voorzitter van de socialistische partij dan ook aan een moderner en radicaler partijprofiel. Onder invloed van Guy Cudell, voorzitter van de Brusselse Federatie werd in 1979 ook de “Groupe d’action des femmes socialistes” (GAFS) opgericht. Deze organisatie, die aanvankelijk geleid werd door Fanny Fuks, lid van “Le Droit Humain”, had als eerste opdracht het verzekeren van de participatie van de Brusselse Socialistes aan een manifestatie ten voordele van de legalisering van abortus die in Gent op touw werd gezet. André Cools, PS-voorzitter, onthaalde de werking van de groep met een zekere welwillendheid, maar verleende geen daadwerkelijke steun (Gubin & Van Molle, 1998, 167). Toen Roger Lallemand in 1979 senator werd, ontstond er echter een nieuwe stroming binnen de partij. Lallemand stond, samen met Guy Cudell en Piet Vermeylen, dan ook open voor de vrouwelijke problematieken en stond op de intrede van Monique Rifflet in de senaat om de depenaliseringsstrijd van abortus een extra stimulans te verstrekken.

Een tweede belangrijke reden voor de geringe politieke recuperatie van de vrouweneisen door de socialistische partij was de sterke verdeeldheid van de socialistische vrouwen in de jaren 1970. Zo had men niet enkel de “Vooruitziende Socialistische Vrouwen”, maar ook Dolle Mina in Gent, “Emancipatie door Raad en Actie”, “Rode Marianne” (Hasselt), “Groep Rode Vrouwen”, de “Linkse Oostendse Vrouwen” en de “Linkse Vrouwen” uit Brugge. Deze versplintering verzwakte echter de eisen van de vrouwen en zorgde er voor dat deze slechts geleidelijk ingang vonden in de partij. Pas bij de herziening van de partijstatuten eind jaren

1970 begin jaren 1980 werd de positie van de vrouw binnen de partij verbeterd en raakte de socialistische vrouwenbeweging geleidelijk geïntegreerd in de partijen en vakbonden. Het is dan ook duidelijk dat in de jaren 1970 er binnen de politiek nog maar weinig belangstelling voor de vrouweneisen bestond. De tweede feministische golf werd voor het overgrote deel dan ook gedragen door autonome groepen, die een hoogstnoodzakelijke bewustmakingsrol uitoefenden, maar pas in de loop van de jaren 1980 politiek gerecupereerd werden (Leplae, 2000: 7).

De netwerken van de maçonnes naar de media toe speelden echter wel steeds een belangrijke rol. Zo was bijvoorbeeld Marthe Van de Meulebroeke gedurende lange tijd medewerkster van het radio-en televisieprogramma "La Pensée et les Hommes"⁴³, dat de abortusproblematiek geregeld aan bod liet komen. Vanaf 1962 opende het programma zo bijvoorbeeld het debat over contraceptiva en familiale planning, waardoor het zich bloot stelde aan strafwettelijke vervolgingen. In een latere fase werd ook het recht op abortus er uitvoerig behandeld (De Fosse, 2005; 234).

De uitzendingen van "La Pensée et les Hommes" en in een later instantie ook die van "Vrij Woord" hebben in belangrijke mate bijgedragen tot een mentaliteitsverandering op het vlak van contraceptiva en abortus. Er werden in "La Pensée et les Hommes" dan ook regelmatig debatten georganiseerd, waarbij verschillende persoonlijkheden zoals Monique Rifflet en Lucienne Herman-Michielsen aan bod kwamen. Dat deze veel te weeg brachten, blijkt onder meer uit het feit dat na de eerste radio-uitzending over familiale planning ongeveer 700 brieven naar de redactie werden gestuurd. De meeste hieronder waren geschreven door wanhopige vrouwen, die nergens medische assistentie vonden (Dartevelle & Nottet, 2002: 31). De grote impact van het programma blijkt ook uit het feit dat het maandblad "Le Bulletin", dat door de organisatie werd uitgegeven en in belangrijke mate een kopie vormde van de teksten van de uitzendingen, in 1975 meer dan 4000 leden telde (De Fosse, 2005: 235).

Het grote succes van de uitzendingen van "La Pensée et les Hommes" kan ook gedeeltelijk worden verklaard door het gebrek aan mogelijkheden om abortus op de Vlaamse zenders te bespreken. Onder druk van de CVP en de katholieke kerk heerste er namelijk een zeer

⁴³ In 1959 werd "La Pensée et les Hommes", onder voorzitterschap van Robert Hamaide, opgericht. Deze organisatie werd in 1961 officieel door de RTBF erkend en belast met de filosofische en moreel-vrijzinnige uitzendingen van de omroep. Voor het eerst werden hierdoor vrijzinnige organisaties hetzelfde recht toegekend als katholieke verenigingen. Het programma zou wekelijks in uitzendingen van ongeveer 30 minuten worden uitgezonden. In 1975 werd "La Pensée et les Hommes" door de minister van de Franstalige Gemeenschap, Maurice Dehousse, erkend als permanente opvoedkundige organisatie. La "Pensée et les Hommes" verkreeg hierdoor een steeds prominentere positie en werd de geprivilegieerde tribune voor het uitdragen van de principes van de vrijzinnigheid (De Fosse, 2005: 233-235).

sterke censuur op de openbare omroep. Om de perscommuniqués van het ‘*Comité de la Suspension des Poursuites en matière d’Interruption de Grossesse*’ ingang te doen vinden binnen de BRT moest Monique Van Tichelen dan ook daadwerkelijk beroep doen op maçonnieke contacten. Zoniet belandden deze communiqués gewoon in de vuilbak. Na verloop van tijd was het echter onmogelijk om de strijd rond de depenalisering van abortus te negeren en evolueerde ook de BRT naar een meer open houding (interview 3).

Ook binnen andere omroepen werd er beroep gedaan op bekende journalisten die lid waren van “Le Droit Humain” zoals, onder meer, Christiane Lepère, die ankervrouw was bij de RTBF. De contacten met de media waren echter steeds pluralistischer dan dit. Zo werden er ook goede contacten ontwikkeld met De Morgen en andere kranten of journalisten buiten de maçonnieke wereld (interview 3). Het is dan ook duidelijk dat de impact van maçonnieke contacten slechts één aspect van het succes van de diverse vrouwenbewegingen bepaalde. Om daadwerkelijk succes te boeken in de profane samenleving dienden de acties van de leden van “Le Droit Humain” dan ook steeds pluralistischer georiënteerd te zijn.

6.5.3. : Besluit rond de acties van de leden van “Le Droit Humain” en de depenaliseringstrijd van contraceptiva en abortus:

Uit mijn studie van de activiteiten van de leden van “Le Droit Humain” blijkt opnieuw dat deze zich voornamelijk situeerden rond de Brusselse loge “Vérité”. De aangetoonde mentaliteitsverandering binnen de loges omtrent abortus verklaart in belangrijke mate waarom Monique Rifflet aan het begin van de jaren 1960 bij de oprichting van “La Famille Heureuse” op de steun van de Federatie kon rekenen. Ook het gegeven van de 50ste verjaardag van de oudste loge van “Le Droit Humain” en de eerdere oprichting van een gezinsplanningscentra in Frankrijk door één van de leden van de Orde verklaren mede de bereidheid van de Belgische Federatie om dit project financieel te ondersteunen. De impact van “La Famille Heureuse” was aanzienlijk. Niet enkel kende deze zeer veel navolging, ook slaagde ze er in het “non-beleid” van de politieke wereld onder druk te zetten. Aangezien het oorspronkelijke bestuur van “La Famille Heureuse” voornamelijk bestond uit vrijmetselaars slaagden de maçons er aldus wel in een belangrijke stempel te drukken op het maatschappelijke debat.

In het verlengde van de oprichting van “La Famille Heureuse” engageerden ook verschillende leden van “Vérité” zoals Monique Rifflet, Monique Van Tichelen, Lucette Schouters-Decroly en Marthe Van de Meulebroeke, zich in de depenaliseringstrijd van abortus. De activiteiten van de leden in het kader van het rapport van “Centre d’Action Laïque” en binnen de werking van het ‘*Comité de la Suspension des Poursuites en matière*

d'Interruption de Grossesse' hebben wel degelijk een doorstroming gekend naar het politieke milieu. Dit kan echter niet verklaard worden door maçonnieke contacten, maar berust op het individuele engagement van deze leden in de samenleving en in hun contacten met leden uit de politieke wereld en overige drukkingsgroepen. Hoewel verschillende leden lid waren van de socialistische partij, vonden ze er namelijk bitter weinig gehoor voor hun voorstellen. Men kan dan ook stellen dat de politieke recuperatie van de agenda-punten van de drukkingsgroepen slechts plaatsvond bij een aantal politici, die, opnieuw omwille van persoonlijke engagementen, bereid waren deze in de politieke arena uit te dragen.

De invloed van het '*Comité de la Suspension des Poursuites en matière d'Interruption de Grossesse*' en bijgevolg ook van de leden, zoals Monique Van Tichelen, op de agenda-setting en besluitvorming was echter wel aanzienlijk daar het Comité erin slaagde zich te presenteren als een overkoepelende drukkingsgroep voor de hele depenaliseringsbeweging. Het is echter duidelijk dat het maçonnieke aspect binnen de depenaliseringsstrijd niet overdreven mag worden. Zoals Els Witte stelt, had men in de jaren 1960-'70 te maken met hét klimaat bij uitstek om op te komen voor deze thematieken en hadden de acties die op dit vlak werden gevoerd steeds een sterk pluralistische inslag. Wel is duidelijk dat deze strijd ook binnen de loges werd gevolgd en dat, door de activiteiten van een aantal leden een vergrote aandacht leefde voor deze problematiek.

7. Besluit:

“Le Droit Humain” vertoonde door het engagement van haar oorspronkelijke leden een sterke verworteling met de Eerste Feministische Beweging. Deze traditie begon zich al te kenmerken aan het einde van de 18^e eeuw, toen de Franse vrouwen zich binnen de adoptieloges steeds meer begonnen uit te spreken tegen de onderdrukking van de vrouw in de samenleving. Na het opdoeken van de adoptieloges bestond er echter geen enkel maçonniek alternatief voor vrouwen. Velen zien de oprichting van “Le Droit Humain” dan ook als het gevolg van een ontluikend feminisme. Zeker is dat de vrouwen binnen de vrijmetselarij strijd hebben moeten leveren. In een eerste instantie voor hun intrede in de maçonnieke wereld, en in een tweede instantie voor de erkenning van de Gemengde Obediëntie door de masculiene vrijmetselarij. Ondanks bezoekrecht en geregelde “séances blanches” vormt “Le Droit Humain” echter nog steeds de enige maçonnieke macht waar vrouwen in volledige gelijkheid naast de mannen worden geïnitieerd. Dit maakt van de Obediëntie een bijzonder fenomeen in de maçonnieke wereld. Het is echter juist dit gemengd karakter en de door haar vooropgestelde gelijkschakeling tussen man en vrouw die haar zo verwant maakt aan de feministische beweging.

Ondanks het bestaan van een zekere bereidheid bij de Belgische leden om zich in de loop van de 20ste eeuw in te schakelen in de emancipatiestrijd, mag men niet uit het oog verliezen dat “Le Droit Humain” in een eerste instantie werd opgericht om tegemoet te komen aan de behoefte van vrouwen om zich toe te leggen op de maçonnieke arbeid. Het is dan ook niet opmerkelijk dat het overgrote deel van de aandacht binnen de Obediëntie steeds uitgaat naar de bespreking van ritualen, de maçonnieke eigenheid en dergelijke.

Desalniettemin kende het aantal debatten en jaarvragen, die aan de vrouwelijke thematieken werden besteed in de jaren 1960-'70 een lichte stijging. Hoewel het door het gesloten karakter van de Obediëntie moeilijk is om de exacte omvang hiervan te acterhalen, blijkt uit de gesprekken dat er in aanzienlijke mate aandacht werd besteed aan de vrouw in de samenleving. Dit in combinatie met de basisconstituties en principes van de Obediëntie doet vermoeden dat men hier net zoals in de 19^e eeuw te maken heeft met het uitgesproken feministische engagement van een aantal leden.

Het werkelijk beeld is echter genuanceerder. Hoewel de basisconstituties en principes de gelijkheid tussen man en vrouw centraal plaatsen en er door de Obediëntie gesteld wordt dat het streven naar een betere positie van de vrouw in de samenleving de wilskrachtige inzet

van de leden vereist, neemt de Obediëntie op zich namelijk geen standpunten in binnen de samenleving. Dit blijkt onder meer uit de Conventies van 1973 en 1975. Hoewel duidelijk is dat de Obediëntie haar leden er hierdoor niet van weerhoudt zich actief in te schakelen binnen de samenleving en er binnen “Le Droit Humain” een zekere traditie van “grandes dames féministes” bestaat, zou het echter te ver gaan om de Federatie daarom een haard van feministische theorie te noemen.

Vanuit de Federatie wordt dan ook geen emancipatorisch beleid gevoerd. Noch worden de leden vanuit de centrale administratie gestuwd zich te engageren, noch bestaat er een regel dat de activiteiten van leden in de samenleving ondersteund worden door de Federatie. Door het gebrek aan centraal beleid is het dan ook veeleer moeilijk om de Federatie in zijn geheel in beschouwing te nemen. Het is dan ook eerder raadzaam het engagement van de diverse werkplaatsen afzonderlijk te onderzoeken. Hoewel ik, door het beperkt aantal interviews, voornamelijk informatie heb verworven over de werking en de leden van de Brusselse loge “Vérité”, werd in de gesprekken duidelijk opgemerkt dat deze moet worden gezien als één van de meest open, progressieve werkplaatsen van de Belgische Federatie. Ze werd meteen ook aangeduid als één van de weinige, zometende, loges waarin op basis van de vrouwelijke problematieken een zekere wisselwerking met de vrouwenbewegingen ontstond. Uit de gesprekken bleek dan ook duidelijk dat het engagement van de leden en de functie van “Vérité” als foyer van organisatie en actie niet kenmerkend zijn voor “Le Droit Humain”. Integendeel, het lijkt eerder een uitzondering te zijn.

Hiervoor bestaan verschillende redenen. Eerst en vooral schuilt de verklaring hiervoor in de grote autonomie waarover de loges beschikken. De Belgische Federatie van “Le Droit Humain” laat de loges namelijk vrij om uit de samenleving te rekruteren op een manier die zij passend vinden. De reeds aanwezige leden determineren aldus in een belangrijke mate het toekomstig karakter van de loges. Door dit gegeven van coöptatie bestaat er dan ook een zekere “path dependency” binnen de loges. Hoewel er door de opkomst van het vrouwelijk verenigingsleven in de jaren 1960-'70 een groot potentieel aan feministisch geïnspireerde leden ontstond, blijkt uit het onderzoek dan ook dat hier niet altijd zonder voorbehoud uit werd gerekruteerd. Terwijl sommige loges, zoals “Vérité”, duidelijk pleitten voor een openstelling naar de vrouwelijke bewegingen, gingen andere loges zich bijvoorbeeld steeds meer toeleggen op een soort “maçonnieke cocooning”. Dit laatste zou voor het merendeel van de toenmalige loges het geval zijn geweest en zou zich ook vandaag de dag steeds meer doen gelden.

In de steden was er echter voldoende aanhang om diverse loges te organiseren, waardoor er ook werkplaatsen ontstonden met een uitgesproken progressief karakter. Monique Rifflet stelde dan ook dat er bij haar initiatie in 1957 in “Vérité” een pro-actief, progressief klimaat heerste, waardoor de rekrutering van nieuwe leden ook eerder progressief van aard was. De rekrutering uit de vrouwenbewegingen bracht nieuwe ideeën met zich mee en zorgde ervoor dat de loge haar kritische ingesteldheid ten aanzien van de maatschappelijke debatten ten volle kon uitoefenen.

Ten tweede blijkt ook het persoonlijk engagement van leden van “Vérité” van doorslaggevend belang te zijn geweest bij de activiteiten die er in de samenleving werden ontplooid. Naast een verscheidenheid in het karakter van de diverse loges en hun openheid naar de samenleving, bestaat er namelijk ook een grote variëteit in de mate waarin de leden van de Obediëntie zich wensten te engageren in de emancipatiestrijd. Hoewel er door het overwegend vrouwelijke publiek binnen de loges ongetwijfeld een grote gevoeligheid schulde voor de vrouwelijke problematieken, is het duidelijk dat wanneer er door de leden van “Vérité” acties werden ondernomen in de samenleving dit veelal op initiatief van een aantal individuen was. Dat dit initiatief hoger was binnen “Vérité” dan in andere loges kan verklaard worden door haar progressieve rekrutering, waardoor er tal van figuren aanwezig waren die zich persoonlijk wensten in te schakelen in verschillende facetten van de tweede feministische beweging. Het feit dat de activiteiten voornamelijk werden ingegeven door een persoonlijk engagement, verklaart ook waarom de vrouwen binnen “Vérité” zich actiever inschakelden dan de mannen. Vanuit hun vrouw-zijn waren ze dan ook steeds nauwer betrokken bij de feministische beweging.

Men merkt echter duidelijk dat bij zowel “Gelijk Werk, Gelijk Loon” als bij “La Famille Heureuse” het initiatief om actie te ondernemen van buiten de loges kwam. Zo werd Marthe Van de Meulebroeke door de “Union de La Gauche Socialiste” gevraagd actie te ondernemen rond de staking van F.N. Herstal (1966) en was Monique Rifflet reeds voor haar initiatie actief op het vlak van legalisering van contraceptiva. In beide gevallen leende “Vérité” zich echter, door haar progressief karakter, tot foyer van organisatie en actie. Hoewel er geen emancipatorisch discours of feministische theorie werd gehanteerd, waren de meeste leden namelijk wel bereid om zich in te schakelen in de organisaties die hun medezusters in de samenleving inrichtten en werden er binnen de loge in belangrijke mate contacten gelegd voor de oprichting van de organisaties. Ook werd er door zowel Marthe Van de Meulebroeke, Monique Van Tichelen als Monique Rifflet handig gebruik gemaakt van de structuur van de Obediëntie om binnen de werkplaatsen hun activiteiten zoveel mogelijk

ruchtbaarheid te geven en om steun te ronselen voor petitie-acties, manifestaties en dergelijke. Daarnaast heeft ook het gesloten karakter van de vrijmetselarij de verschillende leden toegelaten een zekere voortrekkersrol te vervullen. Door deze geslotenheid was binnen de loges namelijk alles bespreekbaar en konden de werkplaatsen in belangrijke mate fungeren als progressieve denktank.

De voortrekkersrol die hierdoor kon worden uitgeoefend, blijkt duidelijk uit de activiteiten van de leden met betrekking tot de thematiek van geboortecontrolé en –beperking. Monique Rifflet kon het idee voor de oprichting van een gezinsplanningscentrum namelijk pas realiseren met de steun van “Le Droit Humain”. Hoewel de Obediëntie door de financiering van “La Famille Heureuse” expliciet als actor naar voor trad, is dit echter de enige keer geweest waarin ze zich als dusdanig engageerde. Dit verregaand engagement kan verklaard worden door het feit dat gezinsplanning een thematiek was die al voor 1962 binnen de Obediëntie leefde en doordat hier in loop van de jaren 1950 steeds meer stemmen voor op gingen. De realisatie van “La Maternité Heureuse” in Frankrijk en het Seminarie over de Vrijheid in 1961 leverden de finale incentives voor de Belgische Federatie van “Le Droit Humain” om zich financieel te engageren in de oprichting van “La Famille Heureuse”. Niet enkel paste dit engagement door haar thematiek in de traditionele tegenstelling clerikaal-vrijzinnig, ook werd ze gevoed door de onvrede van de vele vrouwelijke leden over de toenmalige, schrijnende situatie van ongewenste zwangerschappen en clandestiene abortussen.

De activiteiten van de leden in het Actiecomité “Gelijk Werk, Gelijk Loon” zijn veel minder opvallend dan bij “La Famille Heureuse”. Bij deze laatste waren dan ook veel meer vrijmetselaars betrokken. Hoewel de impact van de maçonnes in het Comité niet overdreven mag worden, groeide er binnen de loges, door het lidmaatschap van Marthe Van de Meulebroeke en Monique Van Tichelen, wel een grote sympathie voor hun acties. Naarmate het Comité groeide, werden de banden tussen “Vérité” en “Gelijk Werk, Gelijk Loon” ook sterker doordat diverse logezusters zich in de organisatie begonnen in te schakelen en de loge nieuwe leden recruteerde uit het Actiecomité.

Het is echter duidelijk dat de activiteiten van de leden steeds werden ingegeven door een persoonlijk engagement. Wanneer de maçonnes van “Le Droit Humain” actief waren in “Gelijk Werk, Gelijk Loon”, “La Famille Heureuse”, het ‘Comité pour la suspension des poursuites en matière d’interruption de grossesse’ of participeerden aan het rapport *“Position Laïque: pour la dépénalisation totale de l’interruption de grossesse”* (CAL), deden ze dit dan ook steeds in persoonlijke titel en niet in hoedanigheid van lid van “Le Droit

Humain”. Hoewel duidelijk vrijzinnig, kenden deze organisaties dan ook steeds een pluralistischere inslag dan de maçonnieke niche. Het succes van de vrouwenbewegingen, waarin de leden van “Le Droit Humain” zich inschakelden, was dan ook in grote mate afhankelijk van hun capaciteit tot netwerking. Opdat de acties van de comités en centra druk zouden kunnen uitoefenen op het politieke bestel, moest namelijk het grote publiek overtuigd worden. Dit was onmogelijk geweest indien men zich sterk eenzijdig met maçonnieke contacten had geassocieerd.

Hoewel de impact van de organisaties waarin de leden van “Le Droit Humain” zich inschakelden zeer groot was, werd hierbij ook nooit beroep gedaan op maçonnieke contacten om de doorstroming van eisen naar het politieke niveau te verzekeren. Door de partijen werd in de jaren 1960-'70 dan ook haast geen gehoor gegeven aan de vrouweneisen. In deze periode vormden vrouwen binnen de partijen nog eerder een uitzondering. Het zou dan ook tot de jaren 1980 duren eer de vrouweneisen effectief doorbraken op de partijagenda's.

Aangezien de organisaties niet konden rekenen op de steun van een politieke partij, was de directe politieke invloed van de actiecomités en verenigingen waarin de leden van de Obediëntie actief waren, dan ook voornamelijk afhankelijk van individuele politici, die bereid waren deze eisen op het politieke niveau te verdedigen. Ik denk hierbij dan aan figuren als Guy Cudell, Piet Vermeylen en in een latere fase ook Roger Lallemand en Leona Detiège.

Hoewel er op het politieke niveau weinig gebruik werd gemaakt van maçonnieke contacten, blijkt dat dit in de media wel het geval was. De contacten, die maçonnes zoals Monique Van Tichelen met de media onderhielden, waren echter ruimer dan louter maçonnieke. Deze connecties werden dan ook veeleer geraadpleegd in geval van uiterste nood, zoals bij de censuur van de toenmalige BRT ten opzichte van het abortusdebat. Hoewel de maçonnieke contacten dus een rol hebben gespeeld bij de agendasetting in de media, kunnen ze op zich onmogelijk de belangstelling van het hele medium voor de vrouweneisen verklaren. Ook de politieke besluitvorming en maatschappelijke veranderingen die het gevolg waren van de acties van de toenmalige drukkinggroepen zijn niet toe te schrijven aan de vrijmetselarij, maar wel aan het toenmalig maatschappelijke klimaat en de gedrevenheid van de vrouwenbewegingen.

Het onderzoek ontkracht dan ook veel van de mythevorming rond de vrijmetselarij. Het feit dat de invloed van de maçonnerie in de 19e eeuw sterk is afgenomen, blijkt ook duidelijk uit de hier beschreven socio-politieke impact van de Belgische Federatie van “Le Droit Humain”.

De rol van de Gemengde Obediëntie bij de activiteiten van de leden van “Vérité” beperkte zich dan ook duidelijk tot die van foyer en progressieve denktank. En in de uitzondering van “La Famille Heureuse” tot die van financierder.

Het is dan ook duidelijk dat de band met het feminisme moet worden afgezwakt en het correcter is te spreken van een blijvende gevoeligheid voor vrouwelijke problematieken. Dit onder meer doordat de Obediëntie, en bijgevolg ook haar leden, een gelijkwaardigheid tussen man en vrouw onderschrijven. Ook de overwegend vrouwelijke aanwezigheid en het irreguliere karakter van “Le Droit Humain” verklaren in belangrijke mate de gevoeligheid voor vrouwelijke problematieken in de samenleving. Hiernaast zorgt ook de mogelijkheid om politieke en maatschappelijke debatten te houden binnen de werkplaatsen voor een blijvende opening ten aanzien van de samenleving. Ook de wens om een kritische ingesteldheid te behouden, resulteert in een opening naar de relevante maatschappelijke thematieken.

Deze factoren verklaren echter enkel de verhoogde aandacht van de leden van “Le Droit Humain” voor de vrouwelijke thematieken. Zoals aangetoond berustten de activiteiten van de leden dan ook voornamelijk op individueel engagement. Eenmaal de activiteiten door de leden van de Obediëntie in de samenleving gelanceerd waren, fungeerde de structuur van “Le Droit Humain” dan ook nog voornamelijk als middel tot netwerking en steunverwerving onder de individuen. De maçonnes, hun lidmaatschap van diverse drukkingsgroepen en hun maçonnieke connecties hebben dan wel een element van het succes van de vrouwenbewegingen bepaald, maar dan ook niet meer dan één element van dit succes. Dit is namelijk in hoofdzaak te danken aan het individuele engagement en de gedrevenheid van talloze vrouwen en mannen, vrijmetselaar of niet.

Door de toegepaste sneeuwbalmethode zijn de resultaten van het onderzoek eerder beperkt. Afhankelijk van de goodwill van leden heb ik me dan ook tevreden moeten stellen met een beperkt aantal interviews. Door deze beperking ben ik er echter niet in geslaagd de feministische ingesteldheid binnen andere loges dan “Vérité” te onderzoeken. Er bestaat dan ook nog veel ruimte voor waardevol onderzoek. Dit kan in een eerste instantie worden gevonden in een uitbreiding van het aantal respondenten. Hoewel algemeen blijkt dat “Vérité” de enige echt geëngageerde loge was, zou verder onderzoek meer antwoorden kunnen bieden op het unieke van “Vérité” op dit vlak. Een comparatief onderzoek tussen de verschillende loges zou hierbij opheldering kunnen bieden. Hoewel ik van de Obediëntie geen toelating heb kunnen verkrijgen voor de studie van de teksten van de interne debatten en “morceaux d’architectures”, meen ik dat een analyse hiervan zeer waardevol zou kunnen

zijn. Deze inhoudelijke stukken zouden namelijk toelaten de geest van de besprekingen binnen de loges beter te vatten en zouden de mogelijkheid bieden om te analyseren of het gelijkheidsprincipe al dan niet doorschemerde in de besprekingen binnen de loges. Ook zou het meer mogelijkheden bieden om na te gaan in welke mate er ook over de juridische en burgerlijke rechten van de vrouw werd gesproken. Uit dit onderzoek blijkt namelijk dat dit thema eerder overschaduwde werd door de thematieken van vruchtbaarheidsbeheersing en economische gelijkschakeling.

Vervolgens kan er ook interessant onderzoek worden verricht naar hoe de masculiene vrijmetselarij in de loop van de jaren 1960-'70 gereageerd heeft op de emancipatiestrijd van de vrouw. Vooral uit het abortusdebat blijkt namelijk een sterke frontvorming langs vrijzinnige zijde. Aangezien verschillende vrijmetselaars van het Grootoosten zich actief inschakelden in de depenaliseringsstrijd, zou het ook interessant zijn te bestuderen welke thema's er binnen de "séances blanches" van het Grootoosten en "Le Droit Humain" werden besproken en of deze eventueel tot gemeenschappelijke, gecoördineerde actie van leden in de profane wereld hebben geleid. Ook het dubbel lidmaatschap van de mannelijke vrijmetselaars kan van belang zijn geweest bij dergelijke kruisbestuiving en wederzijdse samenwerking .

Nog een interessant veld van onderzoek vormt die andere kern van vrouwelijke aanwezigheid binnen de vrijmetselarij, namelijk de "Vrouwen Grootloge van België". Aangezien deze thesis voornamelijk handelt over "Le Droit Humain" zou het waardevol zijn om ook na te gaan hoe de "Vrouwen Grootloge" zich verhoudt ten opzichte van het emancipatorisch discours in de samenleving en of deze zich, doorheen haar exclusief vrouwelijk karakter, niet militanter opstelt. Door de korte bestaansgeschiedenis van de "Vrouwen Grootloge" (1981) zou dit echter een onderzoek naar de recente periode behelzen, wat mogelijke problemen met zich meebrengt met betrekking tot inzage in documenten en medewerking van leden. Het mag echter duidelijk zijn dat zolang de vrijmetselarij tot de verbeelding blijft spreken, er steeds nieuwe interessante domeinen van onderzoek zullen ontstaan. Dit maakt van de maçonnieke wereld dan ook een onuitputtelijke bron van wetenschappelijk onderzoek.

8. Bibliografie:

8.1. : Primaire Literatuur:

- Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (AMSAB): archief Marthe Van de Meulebroeke, periode 1958-1986 (bezoekt op 8 maart 2006)
- Droit Humain (1984) 'Histoire de la Fédération belge du Droit Humain : Tome I : Des origines à la guerre de 1940-'45.' Brussel, Editions du Droit Humain, 2e druk, 319 p. {eerste druk : 1978}
- Rutten, Wim (ed.) (2003) 'Fédération belge du Droit Humain. 75 ans de maçonnerie mixte. 1928-2003. 75 jaar gemengde vrijmetselarij. Belgische federatie van Le Droit Humain.', Brussel, Editions du Droit Humain, 432 p.
- Schouters-Decroly, L. (ed.) (1982a) 'Histoire de la Fédération belge du Droit Humain. Tome II : De 1945 à 1978-trente-trois ans de maçonnerie. Volume 1.' Brussel, Editions du Droit Humain, p. 365.
- Schouters-Decroly, L. (ed.) (1982b) 'Histoire de la Fédération belge du Droit Humain. Tome II : De 1945 à 1978-trente-trois ans de maçonnerie. Volume 2.' Brussel, Editions du Droit Humain, p. 557.

8.2. : Secondaire Literatuur:

- Albers, Christine (2003) 'Op zoek naar het geheim.' Knack, 09/07/2003
- Benchetrit, Karen & Carina Louart (1994) 'La Franc-maçonnerie au Féminin', Parijs, Belfond, 341 p.

- Bruwier, Marinette & Marie-Louise Pirotte (1983) 'Le rôle de la loge 'Les Amis Philanthropes' dans la création du 'Droit Humain' en Belgique 1910-1912.' In : Hervé Hasquin (direction scientifique), 'Laïcité : visages de la franc-maçonnerie belge du XVIIIe au Xxe siècle.', Bruxelles, Editions de l'université de Bruxelles, p. 257-271.
- Burge, Dominique & Suzanne Van Rokeghem (1981) 'Propos : Pourquoi je suis franc-maçonne.', 'Voyelles ?', maart 81, nr. 17, p. 26-28.
- Burke, Janet Mackay (1986) 'Sociability, Friendship and the Enlightenment among women freemasons in eighteenth century France.', Arizona, State University, 323 p. {dissertation voor het behalen van de graad van "doctor of Philosophy"}
- Burke, Janet Mackay & Margaret C. Jacob (1996) 'French Freemasonry, Women, and Feminist Scholarship.' 'Journal of Modern History', nr. 3, vol. 68, p. 513-549.
- Charpentier de Coysevox, Noëlle (1998) 'La Franc-Maçonnerie Mixte et le Droit Humain', Parijs, Editions Maçonniques de France, 128 p.
- Clawson, Mary Ann (1989) 'Constructing brotherhood. Class, gender and fraternalism.', New Jersey, Princeton University Press, 270 p.
- Coil, Henry Wilson (1961) 'Coil's Masonic Encyclopedia', New York, Macay Publishing & Masonic Supply Company, 731 p.
- d'Andrée, Prat (2003) 'L'ordre maçonnique le Droit Humain', Paris, Presses Universitaires de France, 127 p.
- Dartevelle, Patrice & Nicole Nottet (2002) 'Une entretien avec Monique Rifflet : Laïcité et contraception.' Espace de Libertés- Magazine de Centre d'Action Laïque, document nr. 9 : Politique et société, december 2002, p. 30-32 { gezien op <http://www.ulb.ac.be/cal/edl/>

documents/download/Document%209%20-%20novembre%202002.pdf op 17/06/'06 ;
eerder verschenen in Espace de Libertés, nr. 227, januari 1995}

- Daull, Elisabeth (1966) 'La promotion de la femme au contre-gouvernement' 'La femme du 20ième siècle.' September- oktober 1966, nr. 6, p. 4 -6.
- De Ceulaer, Joël (2004) 'De vrijmetselarij in België (deel 1): Passer en Winkelhaak, God en Politiek'. Knack, 34, 20, p. 18-24.
- De Fosse, Pol (dir.) (2005) 'Dictionnaire historique de la laïcité en Belgique.', Brussel, Fondation Rationaliste & Editions Luc Pire, 343 p. {reeks 'Voix de l'histoire}
- Deneckere, Gita (2003) 'Een vrouwenvoet tussen de tempeldeur. Het "kleine verschil" in de vrijmetselarij van de 19e en 20ste eeuw.' In: Jeffrey Tyssens (red.) 'Van wijsheid met vreugd gepaard. Twee eeuwen vrijmetselarij in Gent en Antwerpen.', Brussel, Marot & Tijdsbeeld, 210 p. {in samenwerking met "Liberaal Archief" als 20ste deel in de reeks "Bijdragen Museum van de Vlaamse sociale strijd".}
- Gérard, Jo (1988) 'La franc-maçonnerie en Belgique', Brussel, Edition J. M. Collet, 374 p.
- Gubin, Eliane en Leen Van Molle (1998) 'Vrouw en politiek in België', Tielt, Lannoo, 412 p.
- Gutiérrez, Ricardo (2005) ' Les Franc-maçons n'ont rien à cacher', Le Soir, 30 november, p. 18.
- Hemmerijckx, Rik (1993) 'Inleiding bij het archief van Marthe Van de Meulebroeke.', Gent, Archief en Museum van de Socialistische Beweging (AMSAB), 2 p.
- Huysseune, Michel (1988) 'Franc-maçonnerie: Mythe et Réalité.' Bruxelles, EPO Editions, 183 p.
- Jacob, Margaret C. (1991) 'Living the Enlightenment', New York, Oxford University Press, 304 p.

- Lemaire, Jacques (ed.) (1999) 'La Pensée et les Hommes. Franc-maçonnerie et politique.', Brussel, Editions de l'Université de Bruxelles, 188 p.

- Lemaire, Jacques (2002) 'La Franc-maçonnerie en Belgique, les loges symboliques.', Parijs, Editions Maçonniques de France, 127 p.

- Marques-Pereira, Bérengère (2002) 'Avortement. De la Clandestinité à la loi de 1990.' Espace de Libertés- Magazine de Centre d'Action Laïque, document nr. 9 : Politique et société, december 2002, p. 33-35 { gezien op <http://www.ulb.ac.be/cal/edl/documents/download/Document%209%20-%20novembre%202002.pdf> op 17/06/06 ; eerder verschenen in Espace de Libertés, nr. 257, januari 1998 en in Document nr. 2, september 1999}

- Mellor, Alec (1976) 'Les Grands Problèmes de la Franc-maçonnerie aujourd'hui. La Franc-maçonnerie face à des nouveaux destins.', Parijs, Belford, 193 p.

- Moors, Hans (1994) 'Vrijmetselarij, maatschappelijk engagement en de vrouwenkwestie in Nederland en België'. Negentiende eeuw. Documentatieblad Werkgroep 19e eeuw, 18, 2, p. 117-130.

- Palou, Jean (1984) 'La Franc-maçonnerie.', Parijs, Payot, 349 p.

- Pieyns, René (2004) 'Encyclopedie van de Blauwe Vrijmetselarij.', Brussel, Fonds Hofmans, 2e editie, 821 p. {vertaling van "Encyclopédie des grades bleus de la franc-maçonnerie." (2003)}

- Pirotte-Bourgeois, Marie-Louise (2002) 'L'affaire Rutten. La mobilisation des femmes.' Espace de Libertés- Magazine de Centre d'Action Laïque, document nr. 9 : Politique et société, december 2002, p. 11-13 { gezien op <http://www.ulb.ac.be/cal/edl/documents/download/Document%209%20-%20novembre%202002.pdf> op 17/06/06 ; eerder verschenen in Espace de Libertés, nr. 170, april 1989}

- Poma, Karel (1995) 'Actie Vrijmetselaren', Zellik, Roularta books, 115 p.

- Trigonum Coronatum vzw (1992) 'De kinderen van de Weduwe. Vrijmetselaars over vrijmetselarij.', Zellik, Roularta Books, 246 p.

- Van den Abeele, Andries (1991) 'De kinderen van Hiram', Brussel, Roularta Books, 2^e druk, 320p. {gezien op http://www.leselevesdethemis.be/De_Kinderen_van_Hiram.pdf, op 15/02/2006}

- Van Den Broek, Gretel (1999) 'Wordt er nog vrij gemetseld in de Wetstraat?' <http://www.standaard.be/Artikel/Detail.aspx?artikelId=GCE3SAQP>, 08/11/05, 5p. {verschenen in De Standaard, 19 augustus 1999}

- van de Sande, Anton (2001) 'Vrijmetselarij in de lage landen: een mysterieus broederschap zonder geheimen.' Sutphen, Walburg Press, 208 p. {uitgeverijmaatschappij Walburg Pers en FAMA Maconieke Uitgeverij}

- Vandesompele, Rosemieke (1992) 'De vrijmetselarij in het Belgische maatschappelijke en politieke leven.', Leuven, KUL Faculteit der Sociale Wetenschappen, Departement Politieke Wetenschappen (Licentiaatsverhandeling), 77 p. +bijlagen.

- Van Huele, Soizik (2005) 'Les hommes et les femmes sont frère et soeur partout, mais pas en loge. Een overzicht van de aanwezigheid van de vrouw in de vrijmetselarij op het Belgisch grondgebied (eerste helft 18e eeuw tot 1928).', Gent, Universiteit Gent (Licentiaatsverhandeling Nieuwste Geschiedenis), 137 p. + bijlagen.

- Verdun, Jean (2001) 'La nouvelle réalité maçonnique.', Paris, Editions Albin Michel (Spiritualités), 244 p.

- Viaud, Francis (1983) 'Mon itinéraire maçonnique', Parijs, Presses Universitaires de France, 206 p.

- Vogel, Ursula (1998) 'The state and making of gender. Some historical legacies.' In: Randall, Vicky & Georgina Waylen (eds.) 'Gender, Politics and the state.', Londen, Routledge, p. 29-44.

- Werkgroep : Vrijmetselaars in Vlaanderen vzw (1975) 'Progressieve Vrijmetselarij. Informatie en standpunt', Brussel, Elsevier Sequoia, 191 p.

- Witte, Els (1993) "De liberalisering van de abortuswetgeving in België (1970-1990)." In: Micheline Scheys (ed.) 'Abortus. Rapporten en perspectieven omtrent Vrouwenstudies', Brussels, VUB-press, p. 21-102.

- Witte, Els (1998) "Hoofdstuk 3: De na-oorlogse herschikking: van vrijdenkersbeweging tot georganiseerde vrijzinnigheid." In: Tyssens, Jeffrey & Els Witte, 'De vrijzinnige traditie in België. Van getolereerde tegencultuur tot erkende levensbeschouwing.' (2^e uitgave) Brussel, Balans & VUBpress, p. 111-144 {eerste druk: 1996}

- X (2004) ' Leeswijzer. België telt 20.000 logeleden.' <http://www.standaard.be/Artikel/Detail.aspx?artikelId=GCE3SAQH>, 09/11/05, 1 p. {verschenen in De Standaard, 14 februari 2004}

8.3. : Geraadpleegde Internetbronnen:

- 'Centre d'Action Laïque' (CAL), <http://www.ulb.ac.be/cal/mouvements/cal/cal.html>, 22/04/06 :
- <http://www.ulb.ac.be/cal/mouvements/touteunehistoire/biographies/louisemichel.html>
 - <http://www.ulb.ac.be/cal/mouvements/touteunehistoire/biographies/henrilafontaine.html>
 - <http://www.ulb.ac.be/cal/mouvements/touteunehistoire/biographies/mariipopelin.html>
 - <http://www.ulb.ac.be/cal/mouvements/toutenunehistoire/biographies/willypeers.html>
- De Belgische Federatie van 'Le Droit Humain': <http://www.droit-humain.be/>, 22/04/06:
- <http://www.droit-humain.be/nl/hist.htm>, 22/04/06
 - <http://www.droit-humain.be/nl/hist.htm>, 22/04/06

'RoSa' (Rol en Samenleving vzw): <http://www.rosadoc.be/>

- Daix, Elza, <http://www.rosadoc.be/site/nieuw/kantklaar/spotop/degouges.htm>, 22/04/06
- Daix, Elza, <http://www.rosadoc.be/site/nieuw/kantklaar/spotop/spot4.htm>, 22/04/06
- <http://www.rosadoc.be/site/nieuw/kantklaar/tijldlijn.htm>, 22/04/06
- <http://www.rosadoc.be/site/nieuw/opzoeken/archieven/1b.htm>, 12/07/06

- Leplae, Joyca (2000) 'De tweede feministische golf in Vlaanderen.', <http://www.rosadoc.be/site/nieuw/pdf/factsheets/nr3.pdf>, 22/04/06, 7 p. {verschenen in RoSa, nr. 3, september 2000}

- Maerten, Mieke & Annemie Vanthienen (2005) 'Vlaamse politica's in cijfers.', <http://www.rosadoc.be/site/nieuw/pdf/factsheets/nr.39.pdf>, 22/04/06, 4 p. {verschenen in RoSa, nr. 39, februari 2005}

- Vanthienen, Annemie (2003) 'De eerste feministische golf in België.', <http://www.rosadoc.be/site/nieuw/pdf/factsheets/nr28.pdf>, 22/04/06, 11 p. {verschenen in RoSa, nr. 28, september 2003}

Wikipedia:

- http://fr.wikipedia.org/wiki/Madeleine_Pelletier, 20/07/06
- http://nl.wikipedia.org/wiki/Roger_Lallemand, 01/08/06

8.4. :Gesprekken met bevoorrechte getuigen:

- Interview 1: vraaggesprek met Leona Detiège, Ekeren, 03 mei 2006
- Interview 2: vraaggesprek met repondent 2, Gent, 19 juni 2006
- Interview 3: vraaggesprek met Monique Van Tichelen, Elsene, 21 juni 2006
- Interview 4: vraaggesprek (Frans) met respondent 4, Brussel, 04 juli 2006
- Interview 5: vraaggesprek (Frans) met Monique Rifflet, Ukkel, 11 juli 2006

9. Bijlages:

Bijlage 9.1. : Gemengdheid van de Belgische Federatie “Le Droit Humain”:

1) Het Percentage Broeders/Zusters in het totaal aantal leden

Anno	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Zusters	82,0%	81,3%	80,8%	79,3%	80,0%	79,7%	79,4%	79,2%
Broeders	18,0%	18,7%	19,2%	20,7%	20,0%	20,3%	20,6%	20,8%

Anno	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Zusters	78,9%	78,8%	78,3%	77,8%	77,3%	76,8%	76,8%	76,4%	75,9%
Broeders	21,1%	21,2%	21,7%	22,2%	22,7%	23,2%	23,2%	23,6%	24,1%

2) Verhouding Broeders/ Zusters bij de Inwijdingen

Anno	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Zusters	69%	77%	78%	74%	76%	74%	76%
Broeders	31%	23%	22%	26%	24%	26%	24%

Anno	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Zusters	68%	71%	68%	66%	73%	69%	67%
Broeders	33%	29%	32%	34%	27%	31%	33%

Naar : Rutten, Wim (ed.) (2003) 'Fédération belge du Droit Humain. 75 ans de maçonnerie mixte.

1928-2003. 75 jaar gemengde vrijmetselarij. Belgische federatie van Le Droit Humain.',
Brussel, Editions du Droit Humain, p. 66-67

Bijlage 9.2. : Pamflet van 'Gelijk Werk, Gelijk Loon':

A TRAVAIL EGAL, SALAIRE EGAL

Comité d'action

Qui sommes nous!

Des progressistes de tous les milieux politiques et philosophiques, décidés à réaliser l'égalité juridique, économique et sociale de l'homme et de la femme.

Que voulons nous? **Nous poursuivons la lutte déclenchée par les ouvrières de la F.N.-Herstal**

Nous poursuivons cette lutte parce que cette grève a fait apparaître aux yeux de tous des injustices qui pèsent encore sur les travailleuses de toutes catégories.

Nous exigeons l'application effective de l'article 119 du Traité de Rome.

Ce traité ratifié par l'Etat belge, condamne, dans la fixation des rémunérations, toute discrimination fondée sur le sexe et a imposé aux Etats signataires l'obligation d'en assurer l'application pour le 1er janvier 1965.

Nous exigeons que les classifications ne soient plus discriminatoires selon le sexe.

En effet, l'application du Traité de Rome est faussée par l'utilisation de règles de classification, établies d'après des critères qui défavorisent systématiquement les femmes. Par exemple, en surévaluant le critère de la force musculaire, on place dans des catégories inférieures à celle des manœuvres masculins des femmes cependant recherchées pour leur minutie et leur habileté technique.

"Le plus bas salaire des hommes doit également être le salaire minimum des femmes". Cette revendication des ouvrières de la F.N. - Herstal, constitue un premier pas vers l'égalité des salaires à tous les niveaux.

Nous exigeons que tout soit mis en œuvre pour permettre la promotion économique et sociale de la femme comme de l'homme.

L'enseignement professionnel organisé pour les filles les oriente vers des métiers qui ne sont plus rentables aujourd'hui (la couture par exemple).

Si l'enseignement technique industriel leur est théoriquement ouvert, la force des préjugés leur en barre l'accès réel. Seul, l'enseignement mixte, à tous les niveaux, pourrait préparer une collaboration effective entre hommes et femmes.

Nous exigeons que les pouvoirs publics prévoient un équipement social qui aide les travailleurs dans leurs tâches familiales.

La multiplication de crèches bien organisées, de jardins d'enfants, de garderies, de maisons de jeunes et de services d'aide familiale donnerait aux travailleurs la sécurité. L'harmonisation des horaires de l'école et du travail, par l'établissement de la journée continue, intensifierait la vie du foyer en permettant aux parents de retrouver plus tôt leurs enfants et d'assumer pleinement leurs tâches éducatives.

La réalisation de ce programme sera possible grâce à la prise de conscience et à la participation active des travailleurs eux-mêmes, et des femmes en particulier. Par leur lutte courageuse, les ouvrières de

